

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ
СЛУЖБИ УКРАЇНИ ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

КАФЕДРА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Л. С. Рабійчук, кандидат педагогічних наук, доцент
А. О. Наконечна

ТЕОРІЯ ПЕРЕКЛАДУ

Затверджено ректором академії
як навчальний посібник

ББК 81.432.1-73

P12

Рекомендовано рішенням вченої ради Національної академії
Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького
(протокол № 17 від 22.06.2017)

Рецензенти:

Л. М. Пелепейченко, доктор філологічних наук, професор;

І. В. Тищенко, кандидат філологічних наук

Рабійчук Л. С.

P12 Теорія перекладу : навчальний посібник / Л. С. Рабійчук,
А. О. Наконечна. – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ,
2017. – 224 с.

Навчальний посібник містить теоретичний матеріал з навчальної дисципліни “Теорія перекладу” для курсантів, які навчаються за спеціальністю “Філологія”. У ньому розглядаються проблеми загальної та спеціальної теорії перекладу, а саме: різновиди перекладу, граматичні та лексичні аспекти перекладу, особливості перекладу науково-технічної та художньої літератури. Значна увага приділяється висвітленню питань перекладу матеріалів з англійської мови на українську та адекватності перекладу.

Посібник може використовуватись в освітньому процесі академії під час підготовки бакалаврів і магістрів філології.

ББК 81.432.1-73

© Видавництво НАДПСУ, 2017

ВСТУП

Навчальний посібник “Теорія перекладу” побудований на матеріалах сучасної навчальної, методичної та довідкової літератури, публікацій у періодичних друкованих виданнях з питань вивчення особливостей перекладу науково-технічної, суспільно-політичної, військової та художньої літератури з англійської мови на українську. Навчальний посібник розроблено на основі вивчення та опрацювання літератури з питань перекладознавства та теорії перекладу.

В умовах швидкого зростання ролі перекладу в сучасному суспільстві формування професійної перекладацької компетентності майбутніх фахівців набуває великого значення. Даний навчальний посібник відповідає робочій програмі з навчальної дисципліни “Теорія перекладу” та включає такі розділи:

- основи загальної теорії перекладу;
- спеціальний переклад;
- граматичні аспекти перекладу;
- лексичні проблеми перекладу;
- спеціально-лінгвістичні питання перекладу художньої літератури.

У першому розділі розглядаються теоретичні та деякі методологічні питання перекладу, зокрема зміст поняття “переклад”, предмет, завдання та методи теорії перекладу, основні розділи теорії перекладу та її місце серед філологічних наук, особливості машинного перекладу та редагування перекладів.

Особливості перекладу суспільно-політичної, науково-технічної літератури та військових матеріалів є об’єктом розгляду в другому розділі.

Грамматичні та лексичні аспекти перекладу, особливості перекладу художньої літератури розглядаються в третьому, четвертому та п’ятому розділах посібника.

- Використання навчального посібника має на меті:
- формування перекладацької компетентності майбутніх фахівців;
 - вивчення особливостей перекладу літератури різних жанрів;
 - удосконалення вмінь і навичок виконання адекватного перекладу;
 - підвищення мотивації до вивчення іноземної мови та перекладу;
 - активізацію пізнавальної діяльності курсантів і студентів.

Навчальний посібник “Теорія перекладу” розширить знання теоретичного матеріалу з теорії перекладу, сприятиме удосконаленню навичок перекладу, а також розвиватиме перекладацьку компетентність та стимулюватиме інтерес до роботи перекладача в майбутньому.

1. ОСНОВИ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ПЕРЕКЛАДУ

1.1. Зміст поняття “переклад”

Переклад – це дуже давній вид людської діяльності. Без нього важко уявити панування культури однієї нації, яка має більший соціальний престиж, розповсюдження релігійних і соціальних вчень тощо.

Останніми десятиліттями масштаби перекладацької діяльності настільки зросли, що є всі підстави говорити про початок нового етапу в історії перекладу. У XX столітті значно розширилися міжнародні контакти. На карті світу з'явилося багато нових незалежних держав, виникли численні міжнародні та регіональні організації держав. Бурхливий розвиток науки і техніки викликав велику потребу в активному обміні інформацією. Щороку в світі відбувається багато міжнародних конференцій, зустрічей, нарад. Значно збільшився обсяг міжнародної торгівлі, інтенсивність дипломатичної діяльності, міжнародної кореспонденції. Розширилися культурні зв'язки між народами, масового характеру набув туризм.

Не існує повних статистичних даних про загальний обсяг перекладацької роботи у світі. За далеко не повними даними ЮНЕСКО, щороку в світі видається біля 40 тисяч перекладних видань, тобто 100 книг щодня. Крім того, виконується велика кількість перекладів для внутрішніх потреб найрізноманітніших організацій і підприємств. Виникли нові підвиди перекладу (синхронний переклад, переклад кінофільмів, телепередач, судовий переклад тощо). У грудні 1954 року відбувся установчий конгрес Міжнародної федерації перекладачів (ФІТ), яка об'єднала письмових перекладачів багатьох країн світу. Синхронні перекладачі також створили самостійну організацію – Міжнародну асоціацію синхронних перекладачів (АІПК).

Сучасна епоха характеризується бурхливим розвитком усіх галузей науки і техніки, процесами їх інтеграції і міжнародного співробітництва. У зв'язку з цим виникає гостра потреба в інформації, яку передають люди в процесі спілкування.

Якщо ті, хто спілкується, володіють однією мовою, то спілкування відбувається безпосередньо, а коли люди розмовляють різними мовами, тоді на допомогу приходить переклад, що є важливим допоміжним засобом спілкування. Переклад забезпечує виконання мовою її

комунікативної функції в тих випадках, якщо люди висловлюють свої думки на різних мовах.

Традиційне уявлення про те, що головну роль у перекладі відіграють мови, набуло досить вагоме наукове обґрунтування. У сучасному перекладознавстві основне місце належить лінгвістичним теоріям перекладу.

Оскільки в процесі перекладу встановлюється певний зв'язок між текстами на різних мовах, вивчення перекладу, звичайно, передбачає використання процедури аналізу та співставлення, що виявляє схожість, відмінності та співвідношення не тільки структури і змісту текстів як цілісних утворень, але й співставлення окремих елементів цих текстів.

Мова, як відомо, є найважливішим засобом людського спілкування, за допомогою якого люди обмінюються думками й досягають взаєморозуміння.

Спілкування людей за допомогою мови здійснюється в усній та письмовій формах.

Переклад – відтворення оригіналу засобами іншої мови із збереженням єдності змісту і форми.

Ця єдність досягається цілісним відтворенням ідейного змісту оригіналу в характерній для нього стилістичній своєрідності на іншій мовній основі. Шлях до досягнення такої єдності не лежить через встановлення формальних відповідників. Зіставлення засобів різних мов, навіть найбільш віддалених, можливе лише шляхом зіставлення функцій, які виконують різні мовні засоби. Звідси точність перекладу полягає у функціональній, а не формальній відповідності оригіналу.

Переклад відіграє велику роль в обміні думками та інформацією між різними народами й служить справі поширення скарбниць світової культури. Недарма О. С. Пушкін називав перекладачів “поштовими кіньми цивілізації”.

Слід зазначити, що переклад – це складний і багатогранний вид людської діяльності. Зазвичай говорять про переклад “з однієї мови на іншу”, але в дійсності в процесі перекладу відбувається не просто заміна однієї мови іншою. У перекладі зіштовхуються різні культури, особистості, склади мислення, літератури, епохи, рівні розвитку, різноманітні традиції та настанови. Перекладом цікавляться культурологи,

етнографи, психологи, історики, літературознавці. Різні сторони перекладацької діяльності можуть бути об'єктом вивчення в межах відповідних наук. У той же час в науці про переклад можуть виділятися культурологічні, когнітивні, психологічні, літературні та інші аспекти.

Слово “переклад” загальновідоме і загальнозрозуміле. Воно означає:

процес, що здійснюється у формі психічного акту і мета якого відтворити мовний вислів (текст або усне висловлювання) однією – мовою оригіналу, другою – мовою перекладу;

результат цього процесу, тобто новий мовний вислів (текст або усне висловлювання) на мові перекладу.

Два поняття, що виражаються двома термінологічними значеннями слова “переклад”, співвідносні й взаємопов'язані; перше постійно передбачає друге. Характером процесу протікання перекладу, якщо відомі його етапи чи окремі моменти, можуть бути пояснені ті чи інші особливості мовного твору, що став його результатом, та, навпаки, на основі особливостей перекладу, як результату, в його співвідношенні з оригіналом можуть тією чи іншою мірою бути зроблені передбачення щодо процесу протікання перекладу.

Для всіх видів діяльності перекладача загальними є два положення:

мета перекладу – якомога ближче ознайомити читача (чи слухача), який не знає вихідної мови, з даним текстом (або змістом усного мовлення);

перекласти – означає висловити правильно та повно засобами однієї мови те, що вже висловлено раніше засобами іншої мови (правильність та повнота перекладу – відмінність саме перекладу від переробки, від переказу чи скороченого викладу, від так званих “адаптацій” тексту).

Переклад може здійснюватись:

з однієї мови на іншу – неспоріднений (іносистемний), споріднений, близькоспоріднений (випадки, що найбільш часто зустрічаються, практично важливі та такі, що становлять основний предмет уваги в цьому посібнику);

з літературної мови на її діалект, з діалекту на літературну мову;

з мови стародавнього періоду на дану мову в її сучасному стані (наприклад, зі стародавньої української на сучасну українську мову, зі стародавньої англійської мови на сучасну англійську і т. ін.).

Як би швидко не здійснювався процес перекладу в особливо сприятливих чи просто легких випадках, він обов'язково розпадається на два моменти. Щоб перекласти, необхідно, перш за все, зрозуміти, точно з'ясувати, розтлумачити самому собі те, що перекладається (за допомогою мовних образів, тобто вже з елементами перекладу), подумки проаналізувати (якщо оригінал являє ту чи іншу складність), критично оцінити його.

Однак традиційне уявлення про те, що головну роль у перекладі відіграють мови, отримало досить вагоме наукове обґрунтування, й у сучасному перекладознавстві основне місце належить лінгвістичним теоріям перекладу.

Розрізняють такі форми перекладу:

усний (послідовний і синхронний, з аркуша);

письмовий;

опосередкований (здійснений не з оригіналу, мовою якого перекладач не володіє, а з посередника – перекладу цього тексту на третю мову);

авторизований – переклад, який переглянутий і схвалений автором або виконаний за згодою автора;

автоматичний (машинний).

Окрім інтерлінгвістичного перекладу (з однієї національної мови на іншу), Р. Якобсон у праці “Мовознавчі аспекти перекладу” (1958) виділив інтерсеміотичний переклад, який полягає в перекодуванні твору з однієї знакової системи в іншу (наприклад, екранізація літературного твору).

Мистецький (художній) переклад – це відтворення літературного тексту засобами іншої мови з якомога повнішим збереженням його мистецьких якостей.

За тематичним змістом текстів переклад може поділятися на літературний, технічний, юридичний, економічний тощо. Найбільш давнім у історії людства вважається письмовий переклад релігійних текстів, перш за все книг Старого заповіту та Нового заповіту Біблії.

Усний переклад. Незважаючи на істотні відмінності між окремими видами усного перекладу, є дещо загальне для всіх з них. Тому ми спочатку розглянемо ті якості, якими повинен володіти усний перекладач незалежно від того, який вид усного перекладу він виконує.

Це перш за все знання найбільш частих, уживаних перекладацьких відповідностей і автоматизований навик їх вживання.

Знання перекладацьких відповідностей без автоматизму їх вживання не є достатнім для усного перекладача, оскільки у нього немає часу на “пригадування” еквівалентів. Коливання і тривалі паузи під час перекладу заважають адекватному сприйняттю тексту, що перекладається, порушують комунікацію між партнерами. Природно, що зрідка під час перекладу особливо складних місць перекладач може дозволити собі невелику паузу для обдумування. Але для того щоб така пауза не з’являлася на кожному кроці, усний перекладач повинен з високим ступенем автоматизму використовувати найуживаніші перекладацькі відповідності, тоді і невелика пауза при обдумуванні важкого ходу буде сприйнята тими, хто слухає, так само, як і незначна пауза у людини, що розмовляє рідною мовою і підшукує найбільш відповідні слова для висловлення своєї думки.

Нерідко перекладацькі відповідності вводяться списком за принципом “початкове слово – перекладене слово”. Цей спосіб у низці випадків можна використовувати, проте його не можна визнати достатньо ефективним, оскільки такому способу властиві всі недоліки двомовних словників. Мовні еквіваленти абсолютизуються, вони сприймаються як універсальні міжмовні відповідності, а не як відповідності лише для даного контексту і ряду інших аналогічних контекстів. Наслідком цього є некоректне перенесення відповідностей з одного контексту в інший.

Крім того, цей спосіб не дає відомостей про вживання мовної одиниці, а, як відомо, незнання правил слововживання значно знецінює знання слова, особливо при перекладі з рідної мови на іноземну.

Значно ефективніше “заучування” перекладацьких еквівалентів у контексті. Окрім усього іншого, такий спосіб введення перекладацьких відповідностей забезпечує міцніше їх запам’ятовування.

Ще одна якість, що необхідна при виконанні всіх видів усного перекладу, – володіння технікою усного мовлення. Перекладач повинен володіти правильною дикцією, уміти інтонаційно правильно оформляти вислів і говорити досить голосно. Мають рацію ті, хто стверджує, що усний перекладач має бути професійним оратором.

Як відомо, усний переклад поділяється на два підвиди: синхронний і послідовний. Розглянемо докладніше синхронний переклад.

Синхронний переклад – це такий вид усного перекладу, який використовується на міжнародних конференціях і симпозіумах та здійснюється одночасно зі сприйняттям на слух запропонованого одноразово усного повідомлення вихідною мовою в кабіні яка ізолює перекладача від аудиторії, і в процесі якого – в екстремальних умовах діяльності – у короткий проміжок часу перекладається інформація суворо обмеженого обсягу. Ці ж екстремальні умови здійснення синхронного перекладу іноді призводять до виникнення стресу в синхроніста, оскільки нормальна людина не може одночасно слухати і говорити – це психофізіологічна аномалія.

Можна провести простий експеримент: поставити запис тексту рідною мовою і вголос повторювати кожне друге слово. Чи ще складніше: повторювати кожне дієслово в цьому тексті. Таким чином у цій вправі створюються умови, наближені до роботи синхроніста.

Під час роботи синхроніст перебуває в ізольованій кабіні, не маючи візуального контакту з оратором, а чує його виступ через навушники і говорить одночасно з ним з паузою в 3–4 слова. Його роль непомітна, але відповідальність дуже висока. Слід зазначити труднощі, що виникають при синхронному перекладі. Вони пов'язані з психологічним дискомфортом (одночасне слухання і говоріння), з психічною напругою, що пов'язана з необоротністю сказаного доповідачем і перекладом. Значний вплив на роботу перекладача має темп мовлення оратора та тембр його голосу, вимова.

Складне лінгвістичне завдання мовної компресії (стискання тексту), адже українські слова на 7–8 % довші від англійських, а деякі слова потрібно пояснювати декількома словами українською мовою, особливо нові поняття.

Психологи розглядають необхідність становлення професійного синхроніста, а саме: відмінне знання як рідної, так і іноземної мови, зосередженість, швидка реакція, швидкість мовлення, психічна і фізична витривалість. Крім цього, синхроніст повинен мати енциклопедичні знання, щоб використовувати їх у процесі перекладу матеріалу, здатність сприймати на слух будь-яку промову іноземною мовою (на побутовому рівні необхідно знати щонайменше 3 тисячі слів).

У будь-якій країні існує так звана “золота десятка” синхроністів, які залучаються до виконання синхронного перекладу на найвищому рівні.

Усний перекладач організовує свою мову у досить складних, часом екстремальних, умовах. Структура його мови не може володіти такою ж точністю, як текст письмового перекладу. Проте мова перекладача повинна справляти на слухачів враження досить добре оформленого мовлення.

Відомо, що в порівнянні з письмовою мовою усний переклад взагалі є менш “розрахованим”, упорядкованим і більш “аморфним”. Що ж дозволяє заповнювати ці “недоліки” усної мови? Це перш за все широка лексико-синтаксична варіабельність усної мови (інверсії, конверсиви й інші перифрази) у поєднанні з багатими ритмо-інтонаційними можливостями та іншими засобами.

Уміння використовувати всі ці можливості дозволяє перекладачеві виходити зі скрутних становищ, в які він нерідко потрапляє. Так, іноді в процесі перекладу перекладач помічає, що він вибрав невдалу синтаксичну схему, проте змінити прийнятий план реалізації вислову вже неможливо. У цих випадках він повинен заповнити допущені синтаксичні “вільності” інтонаційними засобами.

Нерідко синтаксично правильну мовну схему можна “врятувати” за рахунок швидкої зміни запланованого лексичного наповнення. З цієї метою, зокрема, широко використовуються лексико-синтаксичні конверсиви. Аналогічним чином застосовуються синтаксичні інверсії, трансформації типу “актив-пасив” і “пасив-актив”, антонімічні перетворення (за рахунок введення заперечень).

Усному перекладачеві необхідно мати також хорошу оперативну пам’ять – уміння утримувати в пам’яті початковий текст (або його зміст) доти, доки він не буде перекладений.

Проте вимоги до оперативної (короткочасної) пам’яті перекладача дещо змінюються залежно від виду усного перекладу.

Письмовий переклад. Письмовий переклад має свої особливості: по-перше, він жорстко не прив’язаний до трансформаційної або денотативної моделі. Скажімо, не такою ж мірою, як усний послідовний, де чітко вимальовується денотативна модель, чи синхронний, в якому переважають трансформації. Перекладаючи письмово, перекладач користується як прямими міжмовними трансформаціями, так і застосовує вільну інтерпретацію змісту вихідного тексту; по-друге, переважання тієї чи іншої моделі перекладу, що пов’язано з жанром тексту оригіналу і його стилем чи, радше, з тим, якою мірою можливі прямі

відповідності між мовним оформленням змісту у мові оригіналу та мові перекладу.

Очевидно, що, наприклад, у поезії можливість прямих відповістей мінімальна, а перекладаючи технічний чи науковий текст (технічний переклад), інтерпретатор, навпаки, нерідко вдається до прямих відповідників. Переклад художньої прози посідає в цьому випадку проміжне місце: там, де можливо, – трансформації, і перехід до інтерпретації в тому разі, якщо прямі трансформації неприпустимі з погляду правильності оригіналу.

На відміну від усного, письмовий переклад як комунікативний акт не спрямований на конкретного адресата і не обмежений вимогами конкретної особи чи групи. Він виконується відповідно до загальноприйнятих термінологічних та інших стандартів художньої, наукової і технічної прози.

Саме тому до письмового перекладу висуваються вищі вимоги – це письмове джерело і воно повинне задовольняти всі норми граматики, стилістики й орфографії цільової мови. Перекладаючи усно, інтерпретатор може дещо випустити і вибрати не зовсім відповідний синонім – його зрозуміють (і в цій ситуації – це головне для слухача) і відразу забудуть все несуттєве для розуміння. З письмовим перекладом все по-іншому, адже його буде читати не одна людина. До нього, якщо він містить важливу інформацію, будуть не раз звертатися, переказувати його, цитувати у своїх працях. А переклади роману, оповідання, вірша стануть невід’ємною частиною літератури (української, англійської тощо), хоча написані вони, скажімо, німецькою чи китайською.

Отже, перекладати письмово потрібно по-іншому, ніж усно. І справа тут не тільки в жорсткіших вимогах, а передусім, у тому, що у процесі письмового перекладу слід урахувати всі чинники, які визначають вибір перекладного еквівалента.

1.2. Предмет, завдання та методи теорії перекладу

Значне збільшення масштабів та значення перекладацької діяльності не могло не привернути увагу вчених. Уже в давні часи робилися спроби якось усвідомити процес перекладу, виявити основні труднощі в його реалізації та їх причини, виробити принципи та рекомендації, які перекладачі могли б використовувати в роботі. Про

переклад висловлювалися у своїх роботах багато видатних майстрів слова: Цицерон, Роджер Бекон, Д. Данте, Сервантес, Мартін Лютер, В. Гете, О. Пушкін. Активно займалися перекладом та його проблемами Т. Шевченко, І. Франко, Л. Українка, П. Грабовський.

Кожна наука стає самостійною, коли вона має свої об'єкт, предмет і термінологію. Свої об'єкт, предмет і термінологію повинна мати і наука про переклад, якщо вона претендує на самостійність. Що ж повинна вивчати наука про переклад, або, як її часто ще називають, перекладознавство, перекладологія і навіть транслатологія? Більшість дослідників вважає, що наука про переклад вивчає і повинна вивчати процес перекладу. Під процесом перекладу звичайно розуміють міжмовні перетворення, трансформацію тексту на одній мові в текст іншою мовою. Такі перетворення обов'язково обмежені рамками двох конкретних мов. Тим самим завдання науки про переклад зводяться до порівняльного вивчення двох мовних систем, до деякого комплексу проблем часткової теорії перекладу. Однак процес перекладу не є простою заміною одиниць однієї мови одиницями іншої мови. Процес перекладу як специфічний компонент комунікації з використанням двох мов завжди є діяльністю людини, у ньому акумулюються проблеми філософії, психології, фізіології, соціології та інших наук, не кажучи вже про лінгвістику, залежність перекладу від якої немає необхідності доказувати.

Слід зазначити, що процес перекладу вужче меж об'єкта науки про переклад. Процес перекладу сам включений у комунікацію, і не в звичайну, а в комунікацію з використанням двох мов. І хоча процес перекладу складає її специфіку, її центральну ланку, тим не менше науці про переклад доводиться вивчати й умови народження вихідного тексту, і умови сприйняття тексту перекладу, і соціальний статус комунікантів, і мовленнєву ситуацію, і різні супутні явища – усе, що входить до складного поняття комунікації з використанням двох мов, яка й складає об'єкт науки про переклад. Моделювання комунікації з використанням двох мов, накопичені про неї знання складають об'єкт науки про переклад. Чим точнішими є методи пізнання комунікації з використанням двох мов і особливо процесу перекладу, тим достовірнішу теорію перекладу ми маємо. Ось чому важливо дослідити не тільки лінгвістичну частину об'єкта науки про переклад, а й увесь об'єкт науки про переклад загалом.

Важливим стало і те, що, розпочавши вивчення перекладу, мовознавці швидко з'ясували, що не тільки лінгвістика може зробити великий внесок у теорію перекладу, а й переклад може багато чого дати самій лінгвістиці.

Усі мови використовуються для побудови повідомлень про позамовну дійсність. Усі вони здатні різноманітними засобами виражати понятійні категорії часу, місця, числа, модальності та інші, означати класи предметів та окремі об'єкти і їх ознаки, процеси і стан. Мови володіють безліччю інших універсальних властивостей, як загальних, так і більш особистих. Ця універсальність відображає єдність людського мислення та навколишнього світу. І саме вона визначає врешті-решт можливість перекладу.

Теорія перекладу вивчає його закономірності.

Основними завданнями теорії перекладу є:

- 1) розкриття і опис загальнолінгвістичного базису перекладу, тобто зазначення особливостей мовних систем і закономірностей функціонування мов на прикладі перекладацького процесу, які роблять цей процес можливим і визначають його характер та межі;
- 2) визначення перекладу як об'єкта лінгвістичного дослідження, зазначення його відмінностей від інших видів мовної комунікації;
- 3) розробка основних видів класифікації перекладацької діяльності;
- 4) розкриття суті еквівалентності перекладу як основи комунікативної рівноцінності текстів оригіналу та перекладу;
- 5) розробка загальних принципів та особливостей побудови часткових і спеціальних теорій перекладу для різних мовних пар;
- 6) розробка загальних принципів опису процесу перекладу з наукової точки зору, як і дій перекладача з перетворення тексту оригіналу в текст перекладу;
- 7) розкриття дії прагматичних і соціолінгвістичних чинників на процес перекладу;
- 8) визначення терміна “норма перекладу” та розробка принципів оцінки якості перекладу.

Положення різноманітних лінгвістичних дисциплін не тільки проливають світло на багато важливих аспектів перекладацької діяльності, але й подають у розпорядження дослідників перекладу цілу низку методів аналізу, які дозволяють отримувати об'єктивні дані про

цей складний феномен. Сучасне перекладознавство широко використовує лінгвістичні методи дослідження, запозичуючи їх повністю або роблячи необхідні заміни.

Оскільки в процесі перекладу встановлюється певний зв'язок між текстами на різних мовах, вивчення перекладу звичайно передбачає використання процедури аналізу співставлення. Співставлення текстів – джерело дуже важливої інформації про переклад. У сучасному перекладознавстві використовують чотири процедури такого аналізу. По-перше, зіставляють тексти перекладу з їх оригіналами. Це співставлення дозволяє отримати цінні дані про ступені спорідненості змісту і структури оригіналу й перекладу, засоби досягнення еквівалентності, стандартні прийоми перекладу та про багато інших суттєвих характеристик перекладацького процесу. По-друге, співставляють декілька перекладів одного оригіналу, виконаних різними перекладачами. Це надає змогу виявити загальні закономірності, які не залежать від рівня кваліфікації та індивідуальних особливостей кожного окремого перекладача. По-третє, співставляють переклади з оригінальними текстами на мові перекладів. Таким чином з'ясовується, що мова перекладів являє собою особливу підсистему відповідної національної мови. Справа не в тому, що під впливом іншомовного оригіналу перекладач може іноді порушувати норму або узус мови перекладу. Такі порушення з'ясовуються досить часто при аналізі співставлення й розглядаються як помилки перекладача. Щодо теорії більший інтерес становлять численні випадки, коли перекладач свідомо або несвідомо розширює комунікативні можливості мови перекладу, використовуючи такі стандартні прийоми перекладу, як запозичення, кальки, дослівний переклад, зміна частотності використання окремих форм і т. ін. Подібні відхилення, обумовлені наміром якомога повніше відтворити зміст оригіналу, складають своєрідну перекладацьку норму та цілком виправдані. Четвертий вид співставлення полягає в порівняльному аналізі паралельних текстів вихідною мовою і перекладною, тобто текстів близького змісту, які належать до аналогічного функціонального стилю або жанру. Таким чином з'ясовуються відмінності використання мовних засобів у відповідних текстах двох мов, що викликає необхідність у стилістичній адаптації при перекладі.

Аналіз співставлення різномовних текстів передбачає виявлення схожості, відмінності та співвідношення не тільки структури і змісту

текстів як цілісних утворень, але й співставлення окремих елементів цих текстів. При цьому теорія перекладу широко використовує такі лінгвістичні методи дослідження, як компонентний аналіз, методи трансформаційного аналізу і статистичних підрахунків.

Застосування компонентного аналізу для виділення в значеннях мовних одиниць елементарних смислів (сем) дозволяє співставити семний склад одиниць оригіналу та перекладу й виявити рівень їх відповідності один одному. Так, при використанні англійського слова “cadet” для перекладу українського “курсант” відтворюються семи “той, кого навчають у військовому закладі” та “однина”, але втрачаються семи “той, хто навчається у вищому військовому навчальному закладі” та “чоловічий рід”. Очевидно, що якщо втрачені семи виявляються комунікативно значущими, то вони повинні бути відтворені в перекладі за допомогою інших мовних одиниць. Навпаки, за нейтралізації окремих сем в оригіналі їх втрата в перекладі повною мірою виправдана. Наприклад, в українському виразі “Хороший курсант не буде прогулювати лекції” сема “чоловічий рід” нейтралізується (мова не йде тільки про курсантів-чоловіків), а сема “той, хто навчається у вищому військовому навчальному закладі” розуміється і у значенні слова “лекції”. Тому при перекладі цього виразу на англійську мову слова “cadet” буде цілком достатньо: “A good cadet would not stay away from his lectures.”

Успішно використовується для опису процесу перекладу метод трансформаційного аналізу, який виділяє ядерні структури і трансформи, що їх утворюють. З одного боку, трансформаційні перетворення можуть розглядатися як засіб, що забезпечує адекватне розуміння оригіналу (трансформація в рамках вихідної мови) та вибору кінцевого варіанта перекладу (трансформація в рамках перекладної мови). З іншого боку, сам процес перекладу може бути зображений як особливий вид (міжмовної) трансформації: перетворення синтаксичних структур оригіналу в структурі перекладу за певними правилами перекладу. Отже, є можливість виявити і змалювати цілу низку прийомів перекладу у вигляді набору перекладацьких трансформацій.

Додаткові дані про співвідношення текстів оригіналу і перекладу можливо отримати шляхом точних статистичних або приблизних орієнтовних підрахунків. Співставляється частотність окремих частин

мови, синтаксичних структур, лексичних одиниць, типів перетворень і т. ін. Так, уточнюються вимоги, які повинні задовольняти повноцінний текст перекладу: переважно дієслівний чи іменниковий характер, ступінь насиченості емоційною лексикою, середня довжина речень, кількість логічних зв'язків тощо.

Важливе місце в перекладацьких дослідженнях посідає метод лінгвістичного моделювання: побудова теоретичних моделей процесу перекладу. Оскільки цей процес здійснюється за допомогою низки операцій мислення в голові перекладача, він не є доступним для безпосереднього нагляду і являє собою своєрідну “чорну скриньку”. Лінгвістична модель перекладацького процесу подає його у вигляді низки послідовних перетворень тексту оригіналу в текст перекладу, за допомогою яких теоретично можна досягти бажаного результату. Хоча будь-яка модель перекладу має гіпотетичний характер, оскільки немає прямих доказів, що перекладач діє саме так, як потребує дана модель, збіг результату перекладу з тим, що прогнозується за моделлю, показує, що вона володіє певною з'ясувальною силою. У сучасному перекладознавстві існують декілька моделей перекладу, що припускає можливість здійснювати процес перекладу різними способами.

Процес перекладу, як би він швидко не здійснювався в окремих особливо сприятливих чи просто легких випадках, обов'язково розпадається на два моменти. Щоб перекласти, необхідно, перш за все, зрозуміти, точно з'ясувати, розтлумачити самому собі те, що перекладається (за допомогою мовних образів, тобто вже з елементами перекладу), подумки проаналізувати (якщо оригінал становить ту чи іншу складність), критично оцінити його.

Роль перекладача є значущою, і до нього ставляться високі вимоги. Він повинен вільно володіти двома мовами, бути високоосвіченою людиною з широкими та багатосторонніми знаннями. Перекладач повинен, крім того, добре розбиратися в предметі перекладу. Якщо йдеться про перекладача суспільно-політичного тексту, то він повинен бути в курсі міжнародних подій, знати політичну систему, економіку, географію, адміністративний устрій тощо. Перекладач повинен вивчати культуру, історію, літературу інших народів і особливо народу тієї країни, з мови якого він перекладає. Він повинен знати побут і звичаї цього народу.

Однак лише у середині ХХ століття процес перекладу став об'єктом усебічного наукового дослідження. У цей період здійснюють перші спроби створити теоретичну модель перекладацького процесу, описати саме ті сторони цього процесу, котрі визначають його своєрідність, відрізняють його від інших видів мовленнєвої або літературної діяльності.

Виділення самостійного об'єкта і відповідно предмета науки про переклад не дозволяє вважати переклад розділом мовознавства. Це положення підтверджується й існуванням у перекладі своєї власної термінології (синхронний переклад, буквализми, відповідники та ін.). Отже, існують три умови, які дозволяють розглядати науку про переклад як самостійну. Наука про переклад має свої об'єкти, предмет і термінологію.

Процес перекладу, що складає специфіку комунікації з використанням двох мов, має свої суттєві особливості. Перша особливість полягає в його **різноманітності**. Переклад може здійснюватися письмово й усно, із сприйняттям вихідного тексту через навушники і візуально, у спокійній обстановці кабінету і в напруженій обстановці переговорів. Перекладатися можуть художня проза і наукова стаття, вірші і листівки ворога, розмовні кліше в побутовій ситуації і діалектизми в мові обвинуваченого чи свідка на судовому засіданні. Переклад може здійснюватися з англійської мови на українську, з української на французьку, з італійської на японську і в будь-якій комбінації двох наявних у світі мов.

Іншою особливістю процесу перекладу є **“невловимість”** деяких його сторін. Дослідник зазвичай має у своєму розпорядженні два тексти (вихідний і перекладу), а що відбувається в голові перекладача, як перекладач працює – про це можна лише здогадуватися. Усе це спонукає або обмежувати вивченням результатів міжмовних перетворень, або застосовувати метод **“чорної скриньки”** при дослідженні процесу перекладу, тобто до вимірювання даних на вході (текст оригіналу) і даних на виході (текст перекладу). Цей метод дозволив не лише вийти за межі лінгвістики на емпіричному рівні дослідження, але й зробити перспективні для теорії перекладу висновки (наприклад, про тенденції перекладу збільшувати складову величину тексту, про вплив прецизійних слів на процес усного перекладу, про організуючу роль лексичних одиниць з нульовою та повторною інформацією при оформленні перекладу тощо).

Різноманітність процесу перекладу, невловимість деяких його сторін, що ускладнює дослідження, є причиною появи численних абстрактних моделей процесу перекладу, створення різних теорій перекладу. Серед них теорія закономірних відповідників Я. І. Рецкера, трансформаційна теорія перекладу Ю. А. Найда, ситуативна теорія В. Г. Гака, семантико-семіотична модель Л. С. Бархударова, теорія рівнів еквівалентності В. Н. Комісарова. Усі ці теорії перекладу, які складають предмет науки про переклад, в основному правильно відображають різні сторони об'єкта, але вони не відображають об'єкт загалом. Незважаючи на велику кількість моделей перекладу, навряд чи сьогодні будь-яка теорія перекладу може претендувати на домінуючий стан у науці. Однак не викликає сумнівів той факт, що всі теорії, які правильно відображають ту чи іншу сторону об'єкта науки про переклад, роблять в неї свій внесок.

Першими теоретиками перекладу були самі перекладачі, які намагались узагальнити свій власний досвід, а іноді і досвід своїх побратимів за професією. Зрозуміло, що з викладом свого “перекладацького кредо” виступали найбільш видатні перекладачі всіх часів, і, хоча міркування, які вони висловлювали, не відповідали сучасним вимогам науковості та доказовості і не склалися в послідовні теоретичні концепції, все-таки ціла низка таких міркувань і сьогодні становить безсумнівний інтерес.

У свій час радянський лінгвіст А. А. Реформатський дав негативну відповідь на питання про можливість створення “науки про переклад”, аргументуючи це тим, що, оскільки практика перекладу користується даними різних галузей науки про мову, вона не може мати власної теорії.

Однак з того моменту теорія перекладу міцно утвердилася як наукова дисципліна, якій сприяли усвідомлена суспільна потреба в науковому узагальненні перекладацької діяльності, розвиток мовознавства, теорії комунікації й інших галузей знання, які забезпечили наукову базу для вивчення перекладу, і, нарешті, поява ґрунтовних перекладацьких досліджень, що переконливо довели можливість і перспективність створення наукового напрямку для виявлення сутності перекладу як процесу міжмовної і міжкультурної комунікації.

Не слід забувати, що переклад являє собою цілеспрямовану діяльність, яка відповідає певним вимогам і нормам і спрямована на досяг-

нення певного результату. Ці норми відображають цілісну орієнтацію перекладача, без урахування якої не можна задовільно пояснити логіку перекладацьких рішень.

Детальний, усебічний аналіз перекладу можливий лише на основі вивчення як його процесуальної сторони, так і його результатів, інакше кажучи словами, на основі сполучення динамічного і статичного підходів. Звідси випливає, що традиційний перекладацький аналіз, заснований на зіставленні вихідного і перекладного текстів, має таке ж право на існування, як і аналіз, що простежує процес перекладу в його динаміці.

Досліджуючи переклад як особливий вид мовної комунікації, теорія перекладу не обмежується аналізом його мовного механізму. Адже переклад – це не тільки взаємодія мов, але і взаємодія культур. У перекладі знаходять своє відображення ситуація породження вихідного тексту і ситуація перекладу. Навряд чи вдасться адекватно описати процес перекладу з огляду на те, що він здійснюється не ідеалізованим конструктом, а людиною, ціннісна і психологічна орієнтація якої неминуче позначається на кінцевому результаті.

У даний час існує три моделі теорії перекладу: денотативна, трансформаційна і семантична. Зупинимось на кожній з цих моделей докладніше.

Денотативна (ситуативна) модель перекладу виходить з того безсумнівного факту, що зміст усіх одиниць мови відтворює якісь предмети, явища, відносини реальної дійсності, що звичайно називаються денотатами. Створені за допомогою мови повідомлення містять інформацію про якусь ситуацію, тобто про деяку сукупність денотатів, що поставлені у визначених відносинах один до одного.

Якщо не брати до уваги несуттєві розбіжності, то варто визнати, що реальна дійсність, що оточує нас, єдина для всього людства. Спільність навколишнього світу, біологічної структури, виробничих і життєвих процесів у всіх людей, незалежно від їхньої мовної належності, приводить до того, що всі люди обмінюються думками, в основному про ті ж самі явища дійсності. Будь-яка ситуація може бути з однаковим успіхом описана за допомогою будь-якої розвиненої мови.

З огляду на те, що основний зміст будь-якого повідомлення полягає у відображенні якоїсь позамовної ситуації, ситуативна модель перекладу розглядає процес перекладу як процес опису за допомогою мови перекладу тієї ж ситуації, що описана мовою оригіналу. При цьо-

му дії перекладача представляються у такий спосіб: сприймаючи текст оригіналу, перекладач ототожнює складові одиниці цього тексту з відомими йому мовними одиницями мови оригіналу і, інтерпретуючи їх значення в контексті, з'ясовує, яку ситуацію реальної дійсності описує оригінал. Після цього перекладач описує цю ситуацію мовою перекладу. Отже, процес перекладу здійснюється від тексту оригіналу до реальної дійсності і від неї до тексту перекладу. У низці випадків цей самий процес йде більш коротким шляхом, коли інтерпретація тексту чи якої-небудь його частини була проведена заздалегідь, і перекладачеві відомо, що визначені одиниці мови оригіналу і мови перекладу вказують на однакові предмети, явища чи відносини реальної дійсності. На цій підставі він може безпосередньо замінити одиниці оригіналу відповідними одиницями перекладу, і звернення до реальності здійснюється поза даним актом перекладу. Модель перекладу при цьому зберігає свою основну орієнтацію: пояснення процесу перекладу як звернення до ситуації, що описується.

Йдеться не просто про необхідність інтерпретувати значення мовних одиниць в оригіналі стосовно реальної дійсності, а також урахувувати поряд з лінгвістичним і ситуативний контекст. Як уже зазначалося, без співвіднесення з реальною дійсністю неможливо зрозуміти навіть найпростіше мовне висловлювання. Англійське речення *"The table is on the wall"* інтерпретується як *"Таблиця висить на стіні"*, оскільки знання реальної дійсності підказує комунікантам, що з двох значень слова *"table"* – *"стіл"* і *"таблиця"* в даному випадку реалізоване останнє, тому що звичайно столи на стіни не вішають.

Звертання до реальної дійсності в рамках ситуативної моделі перекладу має на меті не тільки з'ясування змісту оригіналу, але і сам процес перекладу, той шлях, дотримуючись якого, перекладач може створити текст перекладу. *"Шматочок"* реальної дійсності, відображений у сукупному змісті вихідного тексту, є позамовною основою перекладу. Передбачається, що перекладач описує цей фрагмент реальності засобами мови перекладу точно так само, як він описав би цей фрагмент, якби довідався його не з тексту оригіналу, а іншим шляхом, наприклад, за допомогою своїх органів чуття.

Ситуативна модель перекладу володіє значною пояснювальною силою. Вона адекватно описує процес перекладу, коли для створення комунікативно рівноцінного тексту мовою перекладу необхідно і до-

силь укапати у перекладі на ту ж саму ситуацію, що описана в оригіналі. Інакше кажучи, за допомогою цієї моделі може досягатися еквівалентність на рівні ідентифікації ситуації. Найбільш чітко ситуативна модель працює у таких трьох випадках:

- 1) *при перекладі безеквівалентної лексики;*
- 2) *якщо ситуація, що описана в оригіналі, однозначно визначає вибір варіанта перекладу;*
- 3) *коли розуміння і переклад оригіналу чи якої-небудь його частини неможливе без з'ясування тих сторін описуваної ситуації, що не входять у значення мовних одиниць, які використані у повідомленні.*

Оскільки у безеквівалентних одиниць мови оригіналу немає готових відповідностей, будь-який спосіб створення оказіональної відповідності для таких одиниць пов'язаний із звертанням до ситуації, що описана з їхньою допомогою в оригіналі. Навіть якщо відповідності, які створені (шляхом транскрибування чи калькування), стосуються безпосередньо перекладного слова чи словосполучення, вони можуть бути обрані лише на основі правильного з'ясування всієї ситуації:

The plan is to use a system called "dense pack" which would put the missiles into a narrow strip 14 miles long and one mile wide. – План передбачає використання системи під назвою "щільне упакування", за якою ракети розміщуються на вузькій смузі довжиною 14 миль і шириною 1 миля.

При описі еквівалентності другого типу (на рівні вказівки на ситуацію) зазначалися випадки, коли в мові перекладу існує лише один спосіб опису визначеної ситуації, незалежно від того, яким чином вона описана в оригіналі. Перекладач може встановити, що в даному випадку він має справу із ситуативною еквівалентністю подібного виду, лише звернувшись до реальної дійсності: якщо в англійському оригіналі вказується на свіжопофарбований об'єкт "*Wet paint*", то в українському перекладі ця ситуація буде описана за допомогою попередження: "*Обережно, пофарбовано*", а про наявність тендітних предметів у пакунку "*Fragile*" по-українськи попереджають: "*Обережно, скло*".

Аналогічним чином ситуація значною мірою визначає вибір варіанта перекладу і тоді, коли в мові перекладу існує не єдиний, а переважний, найбільш розповсюджений спосіб опису даної ситуації. Саме цей спосіб і буде використаний під час перекладу у більшості випадків: *keep off the grass – по газонах не ходити; to sit up late – нізно лягти сна-*

tu; to swallow the bait – *попастися на вудку*. Хоча зазначені англійські словосполучення і висловлення можуть бути виражені українською мовою й іншими засобами, звертання до ситуації звичайно підказує перекладачеві загальноприйнятий спосіб її опису. Порівняйте: *Stop, I have a gun!* – *Стій! Я буду стріляти* і невживане українське: *Стій! У мене рушниця*.

Вирішальну роль відіграє звертання до ситуації, що описується, у тих випадках, коли у висловленні міститься інформація, недостатня для вибору варіанта перекладу. Ми вже знаємо, що будь-яка ситуація описується у висловленні не у всіх деталях, а через позначення деякої сукупності її ознак. У той самий час вибір варіанта перекладу може залежати від інших ознак, якими дана ситуація володіє в реальній дійсності, але які не ввійшли у спосіб її опису, який було використано в оригіналі. У цьому випадку перекладач звертається до ситуації, що описується, у пошуках необхідних зведень. Розглянемо простий приклад. Припустимо, нам необхідно перекласти таке англійське висловлювання: *Her aunt must be made to tell them about it*. Загальний зміст цього висловлення зрозуміти нескладно, але вибір відповідності для іменника *aunt* і дієслова *made* в українському перекладі вимагає додаткової інформації. Адже *aunt* може бути і *тітка*, і *тіточка*, і *тімонька*, а *must be made* може означати, що її *потрібно змусити, переконати* чи *попросити* (...розповісти їм про це). Для того щоб вирішити це питання, необхідно буде з'ясувати, про яких людей реально мова йде, які між ними існують відносини і які методи можуть бути використані, для того щоб одержати від згаданої родички бажану інформацію.

Необхідна інформація про реальну ситуацію може бути часом отримана з різних літературних джерел і різного виду довідників. В іншому прикладі перекладачеві знадобиться ґрунтовне знання історії Англії: *Cromwell and Bradshaw (not the guide man, but the King Charles's head man) likewise sojourned here. (J. K. Jerome)*. Перекласти речення можна лише за умови, що перекладачеві вдасться з'ясувати, що Дж. Бредшо був головою суду, що присудив до страти Карла Першого, а його однофамілець – автор відомого в Англії путівника. У самому ж тексті ні вузький, ні широкий контекст не дозволяє правильно інтерпретувати сполучення *guide man* і *King Charles's head man*.

Отже, ситуативна модель перекладу правильно відображає низку важливостей перекладацького процесу і дає можливість пояснити ті

особливості вибору варіанта перекладу, що пов'язані зі звертанням перекладача до реальної дійсності і подальшим її описом засобами мови перекладу. У той самий час ця модель володіє обмеженою силою, оскільки вона охоплює лише деякі способи реалізації процесу перекладу. Як відомо, ситуація, що описана, далеко не завжди однозначно визначає вибір варіанта перекладу, тому що в більшості випадків вона може бути описана різними способами. І тоді найдетальніше з'ясування реальної ситуації, що описує оригінал, не дає ще перекладачеві вказівок, які ознаки цієї ситуації треба відобразити при створенні повідомлення на мову перекладу. Не дає знання ситуації достатніх підстав і для вибору лексико-синтаксичної організації висловлення в перекладі у межах визначеного способу опису ситуації. І спосіб опису ситуації, і набір мовних одиниць, за допомогою яких він реалізується, виражають додатковий зміст, що складає досить важливу частину загального змісту висловлення. Тому зміст висловлень, що описують ту саму ситуацію, може загалом розрізнятися дуже істотно. І для правильного вибору варіанта перекладу в цьому випадку перекладачеві недостатньо описати засобами мови перекладу ту саму реальну дійсність, що відображена в оригіналі. Він повинен ще відтворити й інші частини змісту вихідного тексту, зазначивши еквівалентні засоби опису цієї дійсності. А для цього необхідно зважати, не тільки про яку ситуацію говориться в оригіналі, але що і як про неї сказано.

Зрозуміло, що ситуативна модель перекладу не працює й у тих випадках, коли перекладачеві необхідно відмовитися від опису тієї ж самої ситуації, щоб забезпечити передачу мети комунікації оригіналу. Якщо дана ситуація не дозволяє рецептору перекладу зробити необхідні висновки або пов'язана з іншими асоціаціями, ніж у рецептора оригіналу, то опис перекладачем тієї ж ситуації засобами мови перекладу не забезпечить можливості міжмовної комунікації.

Зі сказаного вище не випливає, що ситуативна модель неправильно пояснює процес перекладу. Вона адекватно відтворює цей процес у тих випадках, коли для його здійснення необхідно і досить усвідомити описувану в оригіналі ситуацію і передати її засобами мови перекладу. Однак її пояснювальна сила обмежена тим, що вона не враховує необхідності відтворення в перекладі і тієї частини змісту оригіналу, що створюється значеннями одиниць мови оригіналу, які використовуються в ній.

Трансформаційна теорія перекладу. Трансформаційно-семантична модель перекладу, на відміну від ситуативної, виходить із припущення, що при перекладі здійснюється передача значень одиниць оригіналу. Вона розглядає процес перекладу як перетворення, за допомогою яких перекладач переходить від одиниць мови оригіналу до одиниць мови перекладу, установлюючи між ними відносини еквівалентності. Отже, трансформаційно-семантична модель орієнтована на існування безпосереднього зв'язку між структурами і лексичними одиницями оригіналу і перекладу. Співвіднесені одиниці розглядаються як початковий і кінцевий стани перекладацького процесу.

Відповідно до зазначеної моделі процес перекладу проходить три етапи. На першому етапі – етапі аналізу – здійснюється трансформація вихідних синтаксичних структур у межах мови оригіналу: структури оригіналу зводяться до найбільш простих форм, які легко аналізуються. Передбачається, що такі прості “ядерні” (чи “біляядерні”) структури в різних мовах досить близькі та легко замінюють одна одну при перекладі. Так, речення “*She is a good dancer*” трансформується в більш “прозору” структуру “*She dances well*”; речення “*The thought worried him*” може бути представлено як два спрощених речення і вказівки зв'язку між ними: “*he thought, he worried*”, перше речення (*he thought*) обумовлює друге (*he worried*).

Спрощеним перетворенням на стадії аналізу піддаються й окремі слова, у значенні яких виявляється набір елементарних змістів (сем). Подібні елементи змісту виділяються в семантиці слова при його зіставленні зі словами з близьким значенням і виявленні розбіжностей між ними. У членів такого семантичного ряду можна знайти як загальні елементи змісту, так і диференціальні, що відрізняють значення кожного синоніма від інших членів ряду. Так, у низці англійських слів *speak, sing, whistle, whisper, hum* загальним (ядерним) компонентом значення буде “проголошення звуків з використанням мовного апарату”. А значення, наприклад, *whisper* – *шепотіти* включає цей ядерний зміст плюс дві додаткові диференціювальні ознаки “використання звуків (членороздільної) мови” (на відміну від *whistle* і *hum*) і “відсутність голосу” (на відміну від *speak* чи *sing*).

Аналогічним чином виявляються елементарні поняття у будьяких слів з пересічними чи суміжними значеннями (наприклад: *run,*

walk, jump, hop etc.) чи у слів, значення яких пов'язані відношенням “рід – вид” (гіперо-гіпонімічними відносинами): *animal* і *mammal, dog* і *poodle* тощо.

Елементи подібності та розбіжності можна знайти і при зіставленні близьких за значенням слів різних мов. Так, в українському слові *студент* компонентний аналіз виявляє такі семантичні ознаки, як чоловік (на відміну від студентка), учень вишу (на відміну від учень), той, кого навчають (на відміну від викладач), однина (на відміну від студенти). В англійському *student* перші дві семи будуть відсутні, а дві інші будуть збігатися. Саме збіг хоча б частини сем і дає можливість словам різних мов виступати еквівалентами один одному.

Спрощення синтаксичних структур і поділ значень лексичних одиниць на етапі аналізу дозволяють здійснити другий етап перекладу – “переключення”, тобто перехід до ядерних структур і семантичних компонентів мови перекладу. Як було зазначено, на рівні таких структур і елементарних сем у різних мовах виявляється значна подібність. Тому еквівалентні одиниці на цьому рівні порівняно легко знайти. Неважко переконатися, що якщо речення “*She is a good singer*” може викликати певні труднощі при перекладі, якщо це висловлювання не стосується професійної співачки, то трансформоване висловлювання “*She sings well*” перекладається досить легко: “*Вона добре співає*”. Аналогічним чином при перекладі речення “*He was humming a merry tune*” вибір української відповідності буде полегшений, якщо будуть ураховуватися такі семи англійської *hum*, як “*to produce musical tones without words*”, тобто наспівувати без слів.

На третьому етапі – “реструктурування” – здійснюються трансформації на мові перекладу з ядерного (“біляядерного”) рівня в остаточні структури й одиниці оригіналу. При цьому відповідно до норм мови змінюються такі формальні ознаки, як порядок слів, структура речення, число і розподіл семантичних ознак.

Трансформаційно-семантична модель перекладу має значну пояснювальну силу. Вона дозволяє описувати багато сторін перекладацького процесу, які недоступні для безпосереднього спостереження. Особливо важливо, що, на відміну від ситуативної моделі, дана модель дає можливість відобразити роль значень мовних одиниць у змісті вихідного тексту і залежність (хоча і не завжди пряма) від цих одиниць засобів мови перекладу, що використовуються у пере-

кладі. Тим самим моделюються способи досягнення еквівалентності четвертого і п'ятого типів, де зберігається основне значення синтаксичних структур і лексичних одиниць вихідного тексту. Спосіб представлення процесу перекладу, що використовується в трансформаційно-семантичній моделі, багато в чому відповідає інтуїції перекладача, що нерідко ламає собі голову над тим, як точніше передати ту чи іншу сему в значенні слова оригіналу. У рамках цієї моделі робиться спроба пояснити спільність змісту оригіналу і перекладу на рівні мікрокомпонентів семантики мовних одиниць, тобто сем. Спільність сем становить основу перекладацької еквівалентності як у випадку максимального збігу складу сем в оригіналі і перекладі (*I saw him yesterday* – *Я бачив його вчора*), так і в тих випадках, коли для здійснення міжмовного спілкування виявляється достатнім хоча б частини семантичних ознак. Далеко не всі семи, що є у змісті оригіналу, комунікативно релевантні для даного акту спілкування. Завдання перекладача передусім полягає в тому, щоб зберегти комунікативно релевантні семи. Зіставлення семного складу оригіналу і перекладу показує, що саме такі семи і відтворюються в процесі перекладу.

Семи, які замінюють одна одну, можуть не збігатися, а бути пов'язані відносинами семантичного перефразування, характерними для третього типу еквівалентності:

Last year saw a rapid growth of industrial production. – *Торік відзначалося швидке зростання промислового виробництва.*

She was preceded by her father. – *Вона ввійшла слідом за своїм батьком.*

Подібне перефразування може також супроводжуватися додаванням чи опущенням окремих семантичних ознак:

McDennot spoke briefly into the telephone, then waited again. – *Макденот віддав коротке розпорядження по телефону і знову став чекати.*

As he stood there he heard a shot fired. – *Раптом він почув постріл.*

Разом з цим очевидно, що і трансформаційно-семантична модель не є універсальною і не претендує на моделювання будь-якого перекладацького акту. Вона не передбачає тих випадків, коли між синтаксичними структурами і значеннями лексичних одиниць в оригіналі і перекладі немає відносин трансформації й еквівалентність двох текстів ґрунтується винятково на спільності описуваної ситуації. Англій-

ське: “*Answer the telephone*” рівноцінне українському: “*Візьми трубку*” не тому, що у дієслів *to answer* і *взяти* є загальні семи, а на знанні того, що в реальній дійсності, відповідаючи на телефонний дзвінок, треба взяти слухавку, отже, обидва висловлювання означають “те саме”, називають різні сторони однієї і тієї ж ситуації. У таких випадках у другому типі еквівалентності для пояснення процесу перекладу краще “працює” ситуативна модель перекладу.

Не моделює трансформаційно-семантична модель процесу перекладу і тоді, коли в перекладі необхідно передати образні й інші асоціації, пов’язані з текстом оригіналу, коли в процесі перекладу відбувається заміна ситуації, щоб відтворити мету комунікації. Іншими словами, трансформаційно-семантична модель не призначається для опису процесу перекладу і в першому типі еквівалентності:

“*Different brands of courage,*” *Charles said. “Serge and barathea.”* – “Тому що існують різні сорти хоробрості, – сказав Чарльз. – Одна – сержантська, а інша – офіцерська”.

Ситуація, що описується повідомленням *serge and barathea*, важлива не сама по собі, а тими висновками, що може зробити з неї рецептор, який знає, що це – назви двох видів тканини, причому перша тканина – проста, дешева, а друга – дорога. Подібні висновки не зможе зробити український рецептор, у мові якого назви таких тканин відсутні. Тому у перекладі названа інша ситуація, що дає можливість зрозуміти, який зміст англійського висловлювання мається на увазі. Слід зазначити, що в подібних випадках процес перекладу не моделюється і ситуативною моделлю.

У денотативній теорії перекладу основна увага приділяється ідентичності двох ситуацій, які описуються за допомогою мови оригіналу і мови перекладу. При встановленні зв’язку між цими ситуаціями одиницям оригіналу і перекладу приділяється лише роль проміжних посередників. З іншого боку, власне процес перекладу може бути представлений і іншим способом: перекладач одержує оригінал, виконує якісь операції, пов’язані з оригіналом, і в результаті створює текст перекладу. Дії перекладача можна в цьому випадку розглядати як роботу деякої системи, на “вхід” якої надходить оригінал, а на “виході” видається переклад. Інакше кажучи, основу перекладацької діяльності буде складати свого роду перетворення чи трансформація оригіналу в текст перекладу.

З такого розуміння перекладацької діяльності і виходить трансформаційна теорія перекладу. Виникнення цієї теорії пов'язано з ідеями лінгвістичного навчання, відомого за назвою “трансформаційна граматика”. Трансформаційна граматика розглядає правила виникнення синтаксичних структур, що характеризуються спільністю лексем і основних логіко-синтаксичних зв'язків, наприклад: “Хлопчик кинув камінь”, “Камінь був кинутий хлопчиком”, “Кинутий хлопчиком камінь”, “Кидання каменя хлопчиком”. Подібні структури можуть бути отримані одна з одної згідно з відповідними трансформаційними правилами. Відрізняючись за формою одиниць, що їх складають, вони володіють значною, хоча і не абсолютною, спільністю (інакше “інваріантністю”) плану змісту.

Трансформаційна граматика не просто співвідносить структури, що пов'язані правилами трансформації. Вона вважає деякі з таких структур вихідними (“ядерними”), а інші структури (“трансформи”) виводить з невеликої кількості ядерних структур чи, навпаки, зводить до ядерних структур. Наприклад, якщо за ядерну прийнята предикативна структура “діяч – дія” – “Хлопчик¹ читає²”, то з неї легко виводяться інші трансформи, що зберігають це основне відношення: “Читання² хлопчика¹”, “Прочитане² хлопчиком¹” і т. ін.

У загальній теорії перекладу можна виділити два напрями, які по-різному використовують ідеї трансформаційної граматики. Перший напрям розглядає сам процес створення тексту перекладу як перетворення одиниць і структур мови оригіналу в одиниці та структури мови перекладу. Передбачається, що внутрішньомовні трансформації і переклад з однієї мови на іншу – явища одного рівня і що переклад являє собою низку міжмовних трансформацій.

Другий напрям розробки трансформаційної теорії перекладу, не розглядаючи трансформацію як перехід від мови оригіналу до мови перекладу, описує низку етапів перекладацького процесу в термінах трансформації.

Ця теорія насамперед надає можливість зведення всього різноманіття мовних форм мови оригіналу і мови перекладу до порівняно невеликої (доступної для огляду) кількості структур. Передбачається, що між подібними структурами мови оригіналу і мови перекладу існує повна еквівалентність. У будь-яких двох мовах є певний набір одиниць з однаковим змістом. Саме ці одиниці є “ядерними”, і до них

за визначеними правилами можуть зводитися всі інші одиниці мови. Оскільки між ядерними одиницями мови оригіналу і мови перекладу існує повна еквівалентність, переклад на рівні цих структур буде зводитися до простого підставлення, заміщення ядерної структури мови оригіналу еквівалентною їй ядерною структурою мови перекладу.

Використання трансформаційної моделі при вивченні перекладацької діяльності є дуже корисним. Розглядаючи формальні одиниці оригіналу і перекладу як взаємозалежні трансформи, трансформаційна теорія надає важливе місце порівняльному вивченню різномовних форм, між якими можуть встановлюватися відносини перекладацької еквівалентності. Подібний підхід створює теоретичну базу для опису системи перекладацьких відносин двох конкретних мов, що складає одне з головних завдань перекладознавства. Дуже плідним є її опис у термінах трансформації самого процесу перекладу. На основі зіставлення вихідних і кінцевих форм перекладацьких перетворень стає можливим виявити різні типи трансформації при перекладі, що озброює перекладача знанням так званих “перекладацьких прийомів”, які широко використовуються на практиці.

Проте з ряду причин трансформаційна теорія перекладу виявляється придатною для опису лише деяких сторін перекладацької діяльності, головним чином, пов’язаних зі співвідношеннями граматичних структур мови оригіналу і мови перекладу. Для опису перекладацької діяльності необхідні більш “сильні” загальні теорії перекладу.

Семантична теорія перекладу. Одне з основних завдань загальної теорії перекладу полягає у розкритті сутності еквівалентних відносин між змістом оригіналу і перекладу. Природно припустити, що теоретична модель перекладацької діяльності повинна насамперед ґрунтуватися на вивченні значеннєвої сторони текстів оригіналу і перекладу. Міркуючи теоретично, можна стверджувати, що еквівалентність змісту двох текстів (у тому числі і двох текстів на різних мовах) має на увазі ідентичність чи достатньо близьку подібність усіх чи деяких значеннєвих елементів, що складають зміст цих текстів. Процес перекладу в цьому випадку буде зводитися до виділення значеннєвих елементів в оригіналі і до вибору одиниць мови перекладу, які будуть максимальною мірою виражати такі ж елементи змісту в перекладі.

Будь-яка семантична модель перекладу, тобто теорія перекладу, яка передбачає зіставлення елементів змісту оригіналу і перекладу, не-

минуче припускає аналіз структури цього змісту, уміння виділяти в ньому якісь елементарні одиниці чи компоненти. Це створює значні труднощі у розробці подібних теорій, оскільки до останнього часу в мовознавстві не було цілком задовільних методів аналізу плану змісту. У зв'язку з цим ранні роботи з лінгвістичного перекладознавства обмежувалися дуже елементарним членуванням змісту оригіналу. У тексті оригіналу виділялися “значеннєвий зміст” і “експресивно-стилістичні особливості”. Перше (назване також “предметно-логічним змістом”) – поєднувало усю фактичну інформацію, а другі – емоційно-оцінкові елементи і характеристику одиниць тексту з погляду їх належності до визначеного функціонального стилю чи жанру мови. Але і таке членування вже дозволило вказати на необхідність включення в перекладацьку еквівалентність експресивно-стилістичної відповідності оригіналу та перекладу. Нееквівалентність однакових повідомлень, переданих за допомогою мовних знаків, що належать до різних стилістичних рівнів мови, незаперечна.

Подальший розвиток лінгвістичних досліджень плану змісту надав можливість більш детально описувати елементи змісту в оригіналі та перекладі. Зміст (значення) будь-якої одиниці мови розглядається як сукупність більш елементарних змістів, семантичних множників чи сем. Виділення окремих сем у змісті мовної одиниці здійснюється шляхом визначення диференціальної ознаки, за якою зміст даної одиниці протиставляється близькій за значенням іншій одиниці даної мови.

Семантична теорія перекладу засновує перекладацьку еквівалентність на наявності загальних сем у змісті оригіналу і перекладу. При цьому спільність існує не між сукупністю сем, закріплених за якимись одиницями різних мов (така спільність принципово неможлива внаслідок мовної вибіркової), а лише між окремими елементами змісту. Завдання перекладача полягає в тому, щоб відтворити в перекладі саме ті елементарні змісти, що комунікативно релевантні в оригіналі. Втрата всіх інших сем, що містяться в значенні перекладних одиниць, вважається при перекладі несуттєвою.

Предметом лінгвістичної теорії перекладу є порівняльне вивчення мовних засобів різних мов і їхнього використання в процесі перекладу. В основі порівняння різних мов лежить безпосередній і нерозривний зв'язок між мовою і мисленням. Перекладач може порівнювати

слова і фрази різних мов, оскільки може порівнювати думки та поняття, які ними виражаються.

Нерозривність зв'язку між мовою та мисленням забезпечує можливість спілкування, обміну думками між людьми, які розмовляють не тільки однією і тією ж, але й різними мовами. Таке різномовне спілкування здійснюється за допомогою перекладу. Закони мислення, закони логіки для всіх народів однакові. Однак вираження думки в кожній мові підкоряється закономірностям, які специфічні для того чи іншого народу, оскільки кожна мова розвивається за своїми внутрішніми законами.

1.3. Основні розділи теорії перекладу та її місце серед філологічних наук

Поняття “теорія перекладу” за своїм значенням протиставляється поняттю “практика перекладу” і включає всі положення, концепції та спостереження щодо перекладацької практики в сучасному розумінні, способів та умов її здійснення, різних чинників, що на неї прямо або непрямо впливають. У такому розгляді теорія перекладу збігається з терміном “перекладознавство”.

Якщо розглядати теорію перекладу у вужчому сенсі, то вона містить тільки теоретичну частину перекладознавства і протиставляється його прикладним аспектам. Переклад – це складне багатобічне явище, яке в різних своїх аспектах вивчається різними науками. Перекладознавство вивчає психологічні, літературознавчі, етнографічні та інші сторони перекладацької діяльності, а також історію та структуру розвитку перекладу в різних країнах. Теоретики виділяють деякі аспекти в предметі теорії перекладу: психологічне перекладознавство (психологія перекладу), літературне перекладознавство (теорія художнього або літературного перекладу), етнографічне перекладознавство, історичне перекладознавство і т. ін. Головну позицію в сучасному перекладознавстві посідає лінгвістичне перекладознавство (лінгвістика перекладу), яке вивчає переклад як лінгвістичний феномен. Окремі категорії перекладознавства є доповненням один одного у прагненні всебічно описати перекладацьку діяльність.

Теоретична основа лінгвістики перекладу базується на лінгвістичній теорії перекладу. Далі поняття “теорія перекладу” вживатиметься

як термін “лінгвістична теорія перекладу”. При такому розгляді в теорії перекладу розрізняють загальну теорію перекладу, часткову теорію перекладу і спеціальну теорію перекладу.

Загальна теорія перекладу є розділом лінгвістичної теорії перекладу та вивчає найзагальніші лінгвістичні закони перекладу, незалежно від особливостей будь-якої пари мов, які задіяні в процесі перекладу, методу здійснення такого процесу та індивідуальних особливостей певного акту перекладу. Тези загальної теорії перекладу охоплюють усі види перекладу з будь-якої вихідної мови на будь-яку іншу мову.

Загальна теорія перекладу в сучасному розумінні складає частину лінгвістичної теорії перекладу, разом з окремими теоріями перекладу, що вивчають лінгвістичні аспекти перекладу з однієї мови на іншу, та спеціальними теоріями перекладу, що розкривають особливості процесу перекладу текстів різних типів і жанрів, а також впливом на характер цього процесу мовних форм та умов його здійснення. Теоретичним обґрунтуванням часткових і спеціальних теорій перекладу слугує загальна теорія перекладу, яка також визначає їх основні поняття. Окремі та спеціальні теорії перекладу детальніше розглядають положення загальної теорії перекладу відносно окремих типів і видів перекладу.

Окрім теоретичних розділів, лінгвістика перекладу в більшості своїй ґрунтується на розробці низки прикладних аспектів, які пов'язані з методикою навчання перекладу, складанням і використанням різних довідкових матеріалів і словників, методикою оцінки та редагування перекладів, а також практичним вирішенням різних питань, які спрямовані на поліпшення функцій перекладача.

Лінгвістична теорія перекладу – це дескриптивна теоретична дисципліна, яка виявляє та описує об'єктивні закономірності перекладацького процесу, в основі яких лежать особливості, структури та правила функціонування мов, що беруть участь у цьому процесі. Інакше кажучи, теорія перекладу описує не те, що повинне бути, а те, що є, що складає природу явища, що вивчається. Разом з цим на основі опису лінгвістичного механізму перекладу можливо сформулювати деякі нормативні рекомендації, принципи та правила, методи та прийоми перекладу, дотримуючись яких перекладач може успішніше вирішувати ті завдання, що стоять перед ним. У

будь-якому випадку науковий аналіз фактів передує нормативним розпорядженням.

Нормативні рекомендації, які виробляються на основі лінгвоперекладацьких досліджень, можуть використовуватися як у практиці перекладу, так і в підготовці майбутніх перекладачів. Уміння використовувати такі рекомендації, змінюючи їх залежно від характеру тексту, що перекладається, умов і завдань конкретного акту перекладу, є невід'ємною частиною перекладацької майстерності. Знання нормативних вимог не припускає бездумного, механічного виконання цих вимог перекладачем.

Отже, переклад у будь-якому випадку є творчою розумовою діяльністю, а її виконання вимагає від перекладача певного масиву знань, умінь і навичок, здатності робити правильний вибір з урахуванням сукупності лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників. Урахування подібних чинників відбувається зазвичай інтуїтивно, у результаті творчого процесу, і окремі перекладачі різною мірою володіють умінням успішно здійснювати процес перекладу. Наявність таких умінь і здатностей називається мистецтвом перекладу.

Теорія перекладу вивчає найбільш закономірні особливості перекладу та допомагає перекладачам здійснювати адекватний переклад, який найточніше передаватиме те, що сказано або написано однією мовою засобами іншої мови.

Отже, вивчення навчальної дисципліни “Теорія перекладу” узагальнить знання з основ перекладу та допоможе не припускатися помилок у перекладі текстів.

Типи перекладів. Системний аналіз перекладацької практики і понятійної сфери сучасного перекладознавства дозволяє побудувати єдину типологію перекладів, що узагальнює різноманітні сторони підготовки, виконання, презентації і функціонування перекладу та співвідносить з іншими основними компонентами перекладацької діяльності.

Типологізація перекладів здійснюється за такими параметрами:

- 1) за співвідношенням типів мови перекладу та мови оригіналу;
- 2) характером суб'єкта перекладацької діяльності та його ставленням до автора перекладного тексту;
- 3) типом перекладацької сегментації та способом переробки перекладного матеріалу;

- 4) формою презентації тексту перекладу і тексту оригіналу;
- 5) жанрово-стилістичними особливостями і жанровою приналежністю перекладацького матеріалу;
- 6) характером відповідності тексту перекладу й тексту оригіналу;
- 7) повнотою і типом передачі смислового змісту оригіналу;
- 8) основними функціями;
- 9) первинністю тексту оригіналу;
- 10) типом адекватності.

1. Переклади, що виділяються за співвідношенням типів мови перекладу і мови оригіналу:

– внутрішньомовний переклад – роз'яснення словесних знаків за допомогою знаків тієї ж мови:

діахронічний (історичний) переклад (переклад на сучасну мову історичного тексту, що написаний мовою попередньої епохи);

транспозиція (переклад тексту одного жанру чи функціонального стилю іншим жанром чи функціональним стилем);

– міжмовний переклад – перетворення повідомлення, що виражається засобами якої-небудь однієї знакової системи, у повідомлення, що виражається засобами іншої знакової системи:

бінарний переклад (переклад з однієї природної мови на іншу);

інтерсеміотичний переклад (переклад з природної мови на штучну мову і навпаки);

трансмутація (переклад з будь-якої штучної мови на іншу штучну мову).

2. Переклади, що виділяються за загальною характеристикою суб'єкта перекладацької діяльності та його ставленням до автора перекладного тексту:

– традиційний (людський, ручний) переклад – переклад, що виконується людиною;

переклад, що виконаний або виконується перекладачем, який не є одночасно автором перекладного тексту;

авторський (авто-) переклад – переклад, виконаний автором оригінального тексту;

авторизований переклад – переклад оригінального тексту, який апробований автором;

– машинний (автоматичний) переклад – переклад, виконаний або який виконується комп'ютером;

– змішаний переклад – переклад з використанням значної частини традиційної (або машинної) переробки тексту.

3. Переклади, які виконуються за типом перекладацької сегментації тексту та способом переробки перекладного матеріалу:

поморфемний переклад – переклад, який виконується на рівні окремих морфем без урахування їх структурних зв'язків;

послівний переклад – переклад, який виконується на рівні окремих слів без урахування смислових, синтаксичних і стилістичних зв'язків між словами;

пофразовий переклад – переклад, який виконується на рівні окремих речень чи фраз, які перекладаються одне за одним;

абзацо-фразовий переклад – переклад, який здійснюється на рівні речень або абзаців, що перекладаються послідовно одне за одним;

цільнотекстовий переклад – переклад цілого тексту, без виділення як окремих одиниць перекладу деяких слів, речень або абзаців.

4. Переклади, які виділяються за ознакою форми презентації тексту перекладу і тексту оригіналу:

– письмовий переклад – переклад, який виконується у письмовій формі:

письмовий переклад письмового тексту – переклад письмового тексту, виконаний у письмовій формі;

письмовий переклад усного тексту – переклад усного тексту, виконаний у письмовій формі;

– усний переклад – переклад, виконаний в усній формі:

усний переклад усного тексту – переклад усного тексту, виконаний в усній формі;

синхронний переклад (усний переклад, що здійснюється практично одночасно з промовою тексту оригіналу);

послідовний переклад оригіналу (різновид усного перекладу, що здійснюється після прослуховування певної одиниці тексту, у паузах між цими одиницями);

односторонній переклад (усний переклад, що здійснюється тільки в одному напрямі, тобто з даної мови на яку-небудь іншу мову);

двосторонній переклад (послідовний усний переклад бесіди, що здійснюється з однієї мови на іншу і навпаки);

усний переклад письмового тексту – переклад письмового тексту, виконаний в усній формі.

5. Переклади, які виділяються за ознакою жанрово-стилістичної характеристики перекладного матеріалу і його жанровою приналежністю: науково-технічний переклад (переклад науково-технічних текстів і документації);

суспільно-політичний переклад (переклад суспільно-політичних текстів);

художній переклад (переклад художніх творів);

військовий переклад (переклад текстів з військової тематики);

юридичний переклад (переклад текстів юридичного характеру);

побутовий переклад (переклад текстів розмовно-побутового характеру).

6. Переклади, які виділяються за ознакою характеру відповідності тексту перекладу текстові оригіналу:

вільний переклад – переклад, що відтворює основну інформацію оригіналу з можливими відхиленнями – додаваннями, пропусками й т. ін., здійснюється на рівні тексту, тому для нього виявляються не релевантними категорії еквівалентності мовних одиниць):

інтерпретація (вид перекладу, що заснований на зверненні до позамовної діяльності, на відміну від саме перекладу, який здійснюється за заданими правилами переходу від засобів вираження, які належать одній мовній системі, до засобів вираження, які належать іншій мовній системі);

адекватний переклад (переклад, що відповідає оригіналу і виражає ті ж комунікативні настанови, що й оригінал);

точний (правильний) переклад (переклад, який характеризується властивістю семантичної точності, тобто який семантично повно й правильно передає план змісту оригіналу);

автентичний переклад (переклад офіційного документа, який має однакову юридичну силу з оригіналом; відповідно до міжнародного права текст договору може бути розроблений і прийнятий на одній мові. Але його автентичність встановлена на двох і більше мовах);

завірений переклад (переклад, відповідність якого оригіналу підтверджується юридично).

7. Переклади, які виділяються за ознакою повноти і засобом передавання смислового змісту оригіналу:

– повний (цілковитий) переклад – переклад, який передає смисловий зміст оригіналу без пропусків і скорочень;

– неповний переклад – переклад, який передає смисловий зміст оригіналу з пропусками та скороченнями:

скорочений переклад (переклад, який передає смисловий зміст тексту в розгорнутому вигляді, тобто зі скороченнями);

фрагментарний переклад (переклад не цілого тексту, а лише окремого уривку чи уривків);

аспектний переклад (переклад лише частини тексту відповідно до якої-небудь заданої ознаки відбору (аспектом);

анотаційний переклад (переклад, в якому відображається лише головна тема, предмет і призначення перекладного тексту);

реферативний переклад (переклад, в якому містяться відносно підібрані відомості про документ, що реферується, – його призначення, тематика, методи дослідження, результати).

8. Переклади, які виконуються за ознакою основної прагматичної функції:

– практичний переклад – переклад, призначений для практичного використання як джерела інформації:

робочий (інформаційний) переклад (невідредагований переклад, в основному придатний для практичного використання, але не оформлений для опублікування);

консультативний переклад (вид інформаційного перекладу, що здійснюється зазвичай в усній формі, включає елементи анотування, реферування та вибіркового перекладу з аркуша, виконується, як правило, у присутності замовника, який уточнює в процесі перекладу аспекти змісту тексту оригіналу, що його цікавлять);

видавничий (друкований) переклад (письмовий переклад, який тиражується за допомогою засобів масового розмноження та призначений для широкого розповсюдження);

опублікований переклад (практичний переклад, який тиражується за допомогою засобів масового розмноження);

– навчальний переклад – переклад, який використовується в освітньому процесі для підготовки перекладачів або як один з прийомів навчання іноземної мови;

– експериментальний переклад – переклад, виконаний з дослідницькою метою;

– еталонний переклад – зразковий переклад, який використовується для порівняння з кваліфікованим перекладом.

9. Переклади, які виділяються за ознакою первинності/не первинності тексту оригіналу:

прямий (первинний, безпосередній) переклад – переклад, виконаний безпосередньо з оригіналу;

непрямий (вторинний) переклад – переклад, який здійснюється не безпосередньо з тексту оригіналу, а з його перекладу на будь-яку іншу мову;

зворотній переклад – експериментальний або навчальний переклад уже перекладеного тексту на вихідну мову.

10. Переклади, які виділяються за типом адекватності:

семантико-стилістичний адекватний переклад – семантично повний і точний та стилістично еквівалентний переклад, що відповідає функціонально-стилістичним нормам мови перекладу;

прагматично (функціонально) адекватний переклад – переклад, що правильно передає основну (домінуювальну) комунікативну функцію оригіналу.

1.4. Особливості машинного перекладу

Машинний переклад (МП):

це переклад текстів (письмових та усних) з однієї природної мови на іншу за допомогою комп'ютера;

напрямок наукових досліджень, що пов'язаний з побудовою систем або програм перекладу.

На базовому рівні робота комп'ютерних програм для перекладу полягає у заміні слів чи словосполучень з однієї мови на слова чи словосполучення з іншої. Однак тоді виникає проблема, що така заміна не може забезпечити якісний переклад тексту, адже потрібне визначення та розпізнання слів і цілих фраз з мови оригіналу. Це спонукає активну наукову діяльність у галузі комп'ютерної лінгвістики. Наразі для вирішення неоднозначностей при перекладі використовуються багатомовні онтологічні ресурси, такі як WordNet та UWN.

Замість “машинний” іноді вживається слово автоматичний переклад, що не впливає на сенс. Проте термін “автоматизований переклад” має зовсім інше значення – у такому випадку програма просто допомагає людині перекладати тексти.

Ідея використання комп'ютера для автоматичного перекладу текстів виникла ще на початку появи обчислювальної техніки. Для автоматичного перекладу документів з однієї мови на іншу розроблено багато різних програм. Однак через складнощі опису семантики природних мов до цього часу остаточно проблему перекладу ще не вирішено. Проте сучасні засоби автоматизації перекладу досягли такого рівня, який дає змогу ефективно використовувати їх на практиці. Це пов'язано з тим, що в наукових, технічних, економічних та інших текстах, на відміну від художніх, використовується обмежена кількість мовних конструкцій, які більше орієнтовано на однозначну інтерпретацію.

Програми автоматичного перекладу документів доцільно використовувати:

- у разі абсолютного незнання іноземних мов;

- за необхідності одержання перекладу швидко, наприклад, при перекладі Web-сторінок;

- для створення підрядкового перекладу – чернетки, що використовуються для повноцінного перекладу;

- у разі пересилання документів іноземним партнерам.

До засобів автоматизації перекладу можна віднести два типи програм: електронні словники й програми перекладу.

Електронні словники – це засоби для перекладу окремих слів і виразів документа. Деякі з них забезпечують звуковий супровід перекладених слів. Серед найпопулярніших програм даного класу слід відзначити ABBYY Lingvo, Multitran та ін.

Програми перекладу забезпечують повний цикл перекладу всього документа: введення початкового тексту, переклад на іншу мову, редагування, форматування й збереження перекладеного тексту. Прикладами програм перекладу можуть бути PROMT та Language Master.

Частково автоматизований переклад: наприклад, використання перекладачем-людиною комп'ютерних словників.

Системи з поділом праці: комп'ютер навчений перекладати тільки фрази жорстко заданої структури (але робить це так, що виправляти за ним не потрібно), а все, що не вклалося в схему, віддає людині.

В англомовній термінології також розрізняються терміни англ. machine translation (MT) (повністю автоматичний переклад) і англ.

machine-aided або англ. machine-assisted translation (MAT) (автоматизований); якщо ж треба позначити й те, й інше, пишуть M(A)T.

Існують два принципово різних підходи до побудови алгоритмів машинного перекладу: заснований на правилах (rule-based) і статистичний або заснований на статистиці (statistical-based). Перший підхід є традиційним і використовується більшістю розробників систем машинного перекладу (SYSTRAN у Франції, Linguatex у Німеччині тощо). До другого типу належить популярний сервіс – перекладач компанії Google, а також новий сервіс від АBBYY.

Сьогодні програми комп'ютерного перекладу містять значну частку загального прибутку на перекладацькому ринку. Є багато причин, які підвищують попит на програми комп'ютерного перекладу:

більшість текстів існують у цифровому форматі (і тому їх легко опрацювати комп'ютером);

завдяки глобалізації потрібен переклад багатьох текстів на багато різних мов. Перекладацький ринок подвоюється кожні чотири роки, під час того як популярність професії усного та письмового перекладача спадає;

мови, важкі для вивчення, якими рідко розмовляють західні європейці та американці та мовці яких не володіють західними мовами, стають усеважливішими: в економіці – східноазійські мови (китайська, корейська, японська та тайландська мови), у військовому секторі – мови міжнародних кризових регіонів, особливо тих, в яких перебуває американська армія. У 2003 році більшість американських фірм програмного забезпечення створили програми для арабської мови та пушту (мова в Афганістані). У тому ж році DARPA (агентство передових оборонних дослідницьких проєктів американського міністерства оборони) проголосило конкурс сліпих для створення програми перекладу невідомої вихідної мови.

Найважливіші методи комп'ютерного перекладу:

прямий комп'ютерний переклад. Слова вихідного тексту перекладаються окремо і в однаковій послідовності. Після цього порядок слів і закінчення пристосовуються до відповідної мови. Це найдавніший і найпростіший метод комп'ютерного перекладу, який створив основу для вищезазваної системи мовних пар російської та англійської мов;

трансфер. Метод трансферу – класичний метод комп'ютерного перекладу, який відбувається трьома кроками: аналіз, трансфер, гене-

рування. Другий крок дав цьому методу ім'я. Спочатку аналізується граматична структура вихідного речення, часто в структурі дерева. Після цього аналізу, залежно від вибору методу трансферу, визначається семантична структура. Потім ці структури переносяться у відповідну мову. Наприкінці текст, який перекладається, генерується, при цьому ці структури перетворюються за граматичними правилами на речення;

інтерлінгва. Граматична інформація вихідного тексту спочатку виражається на нейтральній мові “інтерлінгва”, з якої потім утворюється граматична інформація відповідної мови. Метод інтерлінгва продуктивний для перекладу комплексних висловів. Наприклад, речення німецької мови: “*Wenn ich arbeiten würde, würde ich mir ein Auto kaufen*” (Якби я працював, я б купив собі автомобіль) не можна перекласти за правилом *würde* → *would*, тому що в англійській мові в реченні з *if* не можна вживати *would*. Інтерлінгва розпізнала б *würde*-інформацію як умовний спосіб бажання і переклала б речення, залежно від контексту, з або без *would*;

ЕВМТ (Example-Based Machine Translation, машинний переклад, що базується на прикладі). Ядро системи ЕВМТ – блок пам'яті перекладу, в якому зберігаються речення або фрази, які часто повторюються, та їх переклад. Система статистично вираховує (за допомогою методів інформаційного пошуку), чи перекладені записи схожі на відповідне речення вихідної мови. Генерування перекладу відбувається таким чином, що речення, які найбільше схожі одне на одне, перекладаються і в кінці комбінуються;

SBMT (Statistics-Based Machine Translation – машинний переклад на основі статистики). Перед перекладом програма аналізує великий корпус двомовних текстів. Цей процес піклується про те, щоб слова і граматичні форми знаходились разом на обох мовах, залежно від частоти використання та змістовної близькості. Отже, генерується словник і граматичні правила, та тексти перекладаються на цій основі. Метод SBMT користується останнім часом популярністю, тому що він не ставить за передумову ніяких знань відповідної мови. Переваги SBMT – у лінгвістичних рамках теоретично встановлюють ще точно не пояснені правила, аналізуючи “правильні” частини тексту. Якість перекладу SBMT гірша, ніж інших, заснованих частково на правилах систем, тому що SBMT ще достатньо нова програма.

Вона використовується, наприклад, міністерством оборони Америки, коли йдеться про мови, які потрібно швидко перекласти за допомогою машинного перекладу і немає часу на встановлення правил людиною;

НАМТ (Human-Aided Machine Translation – машинний переклад за допомогою людини). Не тільки комп'ютер перекладає весь документ, але й користувач, який уникає при цьому неясних, двозначних, складних конструкцій (так звана контрольована мова). Це відбувається завдяки тому, що користувач заздалегідь укорочує довгі речення або завдяки інтеракції між користувачем та програмою, наприклад, коли користувач повинен обрати значення слова.

На практиці більшість систем – це суміш з декількох методів (домінують тут є система трансферу з елементами “Interlingua” та ЕВМТ).

Machine-Aided Human Translation (МАНТ) – комп'ютеризований переклад) означає, що людина перекладає, а комп'ютер автоматично перевіряє тим часом термінологію, шукаючи її у словнику і порівнюючи її з іншими перекладами (пам'ять перекладу). Це не машинний переклад.

Як можна оцінити якість машинного перекладу? Замість того щоб керуватися лише інтуїтивним непереконливим вразом “цей переклад просто жахливий”, дослідники машинного перекладу використовують шкалу для оцінювання якості перекладу. Машинні переклади оцінюються за реченням; нормована кількість речень – якість усього тексту. У більшості випадків евальвація проводиться носієм відповідної мови і виражається у вигляді індексу. В Японії використовується 5-бальна система:

4 пункти – дуже зрозуміло, майже бездоганно; ніяких очевидних помилок;

3 пункти – одне-два неправильних слова, але загалом зрозуміло;

2 пункти – можна визначити, про що йшла мова;

1 пункт – речення не розкриває зміст/значення. Це трапляється частково або повністю через неправильний переклад граматики;

0 пунктів – речення не має сенсу; має вигляд випадково змішаних хаотичних слів.

Для великих перекладів дослідники машинного перекладу використовують автоматичні алгоритми оцінювання, такі як BLEU-Score,

який спирається на людські розумові здібності, що знаходяться в його основі.

Інша проблема щодо машинного перекладу, – це зависокі очікування від нього, проте сучасні покращення досліджень машинного перекладу здаються недостатніми.

Сучасному перекладачеві доводиться не тільки переглядати професійну та іншу літературу з метою витягу інформації, але й обробляти її, тобто практично займатися перекладом. Як наслідок технічного прогресу – підвищення вимог до знань і вмінь використовувати машинний переклад в умовах професійної підготовки. Використання машинного перекладу допомагає перекладачеві скоротити час на виконання перекладу, але разом з тим вимагає його редагування.

1.5. Редагування перекладів

Якість перекладу залежить не тільки від точності передачі змісту (у вузькому сенсі цього слова), але і від форми, в якій подано переклад. Однією з найважливіших умов перекладацької еквівалентності є дотримання норм мови перекладу, відповідність їх ситуації спілкування вимогам даного функціонального стилю.

Досить точний, але “корявий” у мовному відношенні переклад визнається незадовільним. Необхідність передачі вихідного змісту та дотримання норм мови перекладу перебувають у функціонально обумовленому співвідношенні. Звідси можна зробити висновки, які, на перший погляд, можуть здатися парадоксальними. З одного боку, вимога про необхідність дотримання норм мови перекладу носить функціональний характер, з другого боку, – якщо функція тексту ставить підвищені вимоги до передачі смислового змісту вихідного тексту (автентичний текст, тобто повністю відповідний до оригінального тексту), то вимога дотримання норми мови перекладу може дещо послаблюватися. Слід підкреслити, що таке послаблення норми перекладу тексту допускається у тому випадку, якщо це необхідно в інтересах досягнення автентичності тексту, тобто для досягнення однозначної, такої, що не допускає різних тлумачень, форми.

Редагування – це частина роботи над будь-яким перекладом. Редактори вичитують текст для виявлення можливих помилок, забезпе-

чують єдність стилю тексту, що перекладається, особливо у випадку, якщо замовлення великого обсягу та розподілене для роботи між кількома фахівцями-перекладачами.

Даний вид редагування є обов'язковим і, як правило, вже включений у вартість замовлення на виконання перекладу. Винятком є спеціальне редагування складних вузькоспеціалізованих текстів і вичитування текстів носіями мов.

Прикладом можуть бути тексти міжнародних юридичних документів та юридичних документів взагалі. У цих документах нерідко допускаються такі словосполучення і конструкції, які неприпустимі з точки зору гарного стилю в інших випадках. Урахування функції тексту при оцінці співвідношення в передачі вихідного тексту і вимоги дотримання нормативності мови перекладу дає підставу висувати специфічні вимоги до перекладу тексту в умовах навчальної діяльності, зокрема, до реферативного перекладу. Наприклад, може ставитися рекомендація зберігати в тексті мови перекладу синтаксичні конструкції, які містяться в тексті оригіналу, уникати застосування без необхідності трансформацій і т. ін. Ці специфічні вимоги можливі, коли переклад виконує контрольну функцію.

Види редагування:

загальне й галузеве;

нормативне й творче.

Практику редагування досліджує теорія редагування, яка поряд із теорією видавничої справи є складовою едитології (едитологія – прикладна суспільно-інформологічна наука, яка досліджує методологічні засади готування повідомлень у процесі їх публікування/оприлюднення в ЗМІ).

Об'єкт редагування. У друкованих ЗМІ об'єктом редагування є авторський оригінал. Він може містити текстову і/або графічну (ілюстраційну) частини, які є рівноправними об'єктами редагування. Крім авторського оригіналу, у видавничому процесі об'єктами редагування є також видавничий оригінал, конструкція видання і проект видання, коли перевіряють дотримання, наприклад, поліграфічних норм. Дуже рідко – за умови наявності грубих помилок – об'єктом редагування може виступати і надруковане видання, причому весь його наклад.

В електронних ЗМІ об'єктом редагування є авторський оригінал (як правило, у формі сценарію, авторської заявки), редакційний оригінал,

робочий аудіо- чи відеоматеріал, проект змонтованої та озвученої передачі. Рідко – за наявності дуже грубих помилок – перед повторною трансляцією передачу, яка вже була передана в ефір, ще раз редагують.

Мета й завдання редагування. Метою редагування є трансляція (“перетворення”) повідомлень для отримання заданого соціального ефекту. Ця трансляція передбачає:

контроль повідомлення на основі встановлених суспільством норм і його відповідне виправлення, тобто його унормовування з метою підвищення ефективності сприйняття;

“переклад” повідомлення з внутрішньої мови автора на зовнішню мову реципієнта;

“прив’язування” повідомлення до конкретних умов акту його сприймання (часу, місця, обставин тощо);

оптимізацію повідомлення за низкою параметрів, тобто його творче удосконалення.

Трансляцію здійснюють, вносячи в повідомлення виправлення (реконструкції).

Для досягнення окресленої мети редактор повинен виконати низку деяких найважливіших завдань.

Верифікація повідомлень. Редактор повинен, по-перше, установити, в якому відношенні до дійсності перебуває інформація повідомлення, тобто встановити його модальність, і, по-друге, перевірити істинність тих тверджень повідомлення, значеннями модальності яких є “реальність”. Проте редактор через брак часу, встановленого нормами виробітку, не може перевірити абсолютно всі твердження автора. Завдання редактора значно вужче – перевірити істинність лише найважливіших тверджень повідомлення.

Адаптація повідомлень. Редактор повинен пристосувати мову (код), інформацію та складність повідомлення до мови, банку інформації (тобто запасу знань) і психологічних можливостей тієї групи реципієнтів, для якої воно призначене.

Адвербіалізація повідомлень. Редактор повинен пристосувати інформацію повідомлення до того місця (локалізація), часу (темпоралізація) та ситуації (ситуативізація), в яких реципієнти сприйматимуть повідомлення.

Нормалізація повідомлень. Редактор повинен привести норми, реалізовані автором у повідомленні, у відповідність до тих норм, якими

користується суспільство. Наприклад, це можуть бути лінгвістичні норми (орфографічні, орфоепічні, граматичні та пунктуаційні), стандарти на вихідні відомості, описи джерел, стандарти інженерної графіки (для оформлення креслень, схем), правила логіки тощо.

Рецепція повідомлень. Редактор повинен реалізувати у повідомленні лише механізми сприймання інформації, відкинувши норми її породження.

Інтерпретація повідомлень. Редактор повинен додати до повідомлення коментарі, які пояснюють незрозумілі реципієнтові речення, відхилення від прийнятих норм тощо. До інтерпретації вдаються лише в тих випадках, коли редакторові заборонено виправляти безпосередньо сам текст, для прикладу, текст твору класичної літератури, текст архівного документа тощо.

Уніфікація/урізноманітнення повідомлень. З урахуванням виду повідомлень редактор повинен: а) уніфіковано подавати однотипні елементи повідомлення для їх однозначної ідентифікації та полегшеного сприймання реципієнтами; б) урізноманітнювати однотипні елементи повідомлення, щоб реципієнти отримували естетичне задоволення від “розшифровування” тексту. Як правило, уніфікації потребують понятійні повідомлення, а урізноманітнення – образні. Крайнім випадком уніфікації є стандартизація повідомлень, яка передбачає подання певних елементів повідомлення – наприклад, описів джерел, скорочень, одиниць вимірювання тощо – згідно з вимогами стандартів.

Політизація/деполітизація повідомлень. Беручи до уваги повідомлення, редактор повинен або надати йому певного політичного забарвлення, або, навпаки, позбавити його політичної забарвленості відповідно до чинних у ЗМІ політичних норм. Найчастіше політизувати доводиться повідомлення, які публікують у виданнях, що є органами політичних партій чи видаються їх явними чи прихованими однодумцями, а деполітизувати – позапартійні видання й канали електронних ЗМІ.

Етизація повідомлень. Редактор повинен узгодити повідомлення з етичними нормами (нормами моралі), наприклад, нормами професійної етики журналістів.

Естетизація повідомлень. Редактор повинен узгодити повідомлення з нормами прекрасного (нормами мистецтва). Це важливо не

тільки для художніх, а й для усіх інших, без винятку, видів літератури чи жанрів передач електронних ЗМІ.

На практиці перед редактором під час редагування якихось конкретних повідомлень можуть поставати й інші, локальні, завдання. Крім того, під час опрацювання рукопису в кожному конкретному випадку редактор не обов'язково повинен дбати про виконання абсолютно всіх цих завдань, може бути цілком достатньо виконувати кілька чи навіть якесь одне. Вибір потрібної множини завдань залежить від самого повідомлення і мети, яку ставить перед собою ЗМІ. Указаної мети редактори досягають шляхом мінімізації кількості відхилень у повідомленні за наперед визначених, по-перше, вимог до його якості та, по-друге, фінансових обмежень вартості опрацювання.

Галузі редагування. Залежно від типу повідомлень виділяють три галузі редагування (класифікація 1): редагування науково-технічних, художніх і публіцистичних повідомлень.

Залежно від соціального, функціонального призначення і читачької адреси повідомлень виокремлюють такі галузі редагування (класифікація 2): редагування художньої, публіцистичної, ділової, наукової, популярної, інформаційної, виробничої, навчальної, довідкової, рекламної та дитячої літератури.

Залежно від редакторської специфіки підготовки повідомлень виокремлюють такі галузі й підгалузі редагування (класифікація 3):

редагування матеріалів паперових та електронних ЗМІ:

періодичних паперових видань;

періодичних інтернет-видань;

радіопрограм;

телепрограм;

книжкових видань:

світоглядної літератури;

художньої літератури;

офіційних документів;

наукової літератури;

популярної літератури;

інформаційної літератури;

ужиткової (виробничо-технічної) літератури;

навчальної літератури;

довідкової літератури;
рекламної літератури;
дитячої літератури;
специфічних видань:
архівних документів;
перекладів;
перевидань;
нотних видань;
електронних книг;
зібрань творів;
акцидентних видань;
науково-технічної документації:
звітів;
стандартів;
патентів і винаходів;
проектної документації;
ділової документації (за жанрами документів);
кінофільмів і театральних спектаклів.

Аспекти редагування. Аспект редагування – це редагування повідомлення на основі якогось одного чи одночасно кількох видів норм. Кожен такий аспект, як правило, має окрему назву. У літературі найчастіше виокремлюють такі аспекти редагування:

літературний (здійснюють одночасно на основі кількох видів норм: інформаційних, композиційних, логічних, лінгвістичних і психолінгвістичних);

технічний (на основі поліграфічних норм або норм, які встановлює технічне обладнання чи технологія електронних ЗМІ);

політичний (на основі політичних норм);

художній (на основі естетичних норм);

науковий (на основі норм тієї науки, фактичний матеріал якої описують у повідомленні).

Як правило, науковим редагуванням займаються фахівці в тій чи іншій галузі знань (науковці), а не професійні редактори. Таких редакторів називають науковими редакторами, а їх прізвища вказують на звороті титульної сторінки видання або в титрах передач.

Отже, перекладачеві під час роботи над перекладом необхідно враховувати особливості перекладу текстів, які належать до різних

стилів і жанрів. Переклад суспільно-політичної та науково-технічної літератури відрізняється за вимогами від перекладу юридичних або військових матеріалів.

З кожним днем використання машинного перекладу набуває широкого застосування, але необхідно пам'ятати, що машинний переклад потребує обов'язкового редагування.

1.6. Методичні засади підготовки перекладачів

Одним з найвідоміших положень методики викладання іноземних мов є положення про те, що достатньо міцне запам'ятовування мовних одиниць і моделей забезпечується шляхом неодноразового їх повторення. Природно, що на заняттях з перекладу найвигіднішим є багатократне вживання мовних одиниць, які підлягають засвоєнню, і конструкцій у перекладацьких вправах, що дозволяли б одночасно тренувати весь комплекс перекладацьких умінь і навичок. Проте, якщо можливо, слід уникати монотонності.

Суть системи перекладацьких вправ, у ході яких вводяться і закріплюються перекладацькі відповідності, зводиться до того, що на матеріалі одних і тих же текстів, що містять найбільш споживану лексику, здійснюються різні види перекладу стільки разів, скільки необхідно для достатньо твердого засвоєння міжмовних відповідностей. Монотонність долається шляхом постановки щоразу іншого завдання. Як приклад можна запропонувати таку схему.

Даються два паралельних тексти: початковий і його переклад, з якими проводиться така робота:

- а) виписати перекладацькі відповідності, або невідомі, або відомі, але такі, що не вживаються активно;
- б) перекласти іноземний текст українською мовою (на слух абзацно-фразовим способом або ж послідовно зі скороченим записом);
- в) виконати переказ іноземного тексту мовою оригіналу за допомогою системи скороченого перекладацького запису (можна з використанням списку відповідностей, складеного на першому етапі);
- г) перекласти іноземною мовою український текст послідовно зі скороченим записом (при цьому також може бути дозволено використовувати список відповідностей);
- д) перекласти текст на іноземну мову абзацно-фразовим способом;

е) перекласти текст з української мови на іноземну синхронно або напівсинхронно. Темп невисокий, варіюється викладачем (так званий навчально-синхронний переклад, мета якого – відпрацювання “автоматизованого” навички вживання перекладацьких відповідностей).

Перераховані тут види перекладацьких вправ виконуються одночасно всією групою з використанням устаткування магнітофонного класу (викладач здійснює вибіркового контроль) або ж у звичайних класах у парах (один перекладає, другий контролює його, потім ролі міняються; викладач здійснює вибіркового контроль роботи пар).

Природно, що подібному відпрацюванню повинні піддаватися лише тексти, що у великій кількості містять споживану лексику, кліше у вигляді словосполук і фраз.

Описана система вправ наводиться лише як зразок. Вона може бути змінена і доповнена шляхом включення в неї інших видів робіт, і зокрема таких, як письмовий переклад з української мови на іноземну, письмовий переклад на слух (перекладацький диктант) з української на іноземну тощо.

Ще краще, якщо робота проводиться над різними текстами, але такими, які містять одну і ту ж лексику (що підлягає засвоєнню). Проте це вимагає дуже трудомісткої попередньої роботи, що часто є неекономічною, оскільки багато які (суспільно-політичні) тексти дуже швидко втрачають актуальність, і життя вимагає використання на заняттях нових, свіжих матеріалів.

Як іншу перекладацьку вправу на введення і закріплення перекладацьких відповідностей можна рекомендувати переклади повтореннями.

Суть цієї вправи полягає в такому. Береться невеликий текст українською мовою. Один з тих, хто навчається, прочитавши вголос перше речення, перекладає його усно. Інші мають право вносити виправлення і пропонувати свої варіанти. Викладач визначає оптимальний варіант. Той, кого викликали першим, повторює відібраний викладачем варіант. Другий з тих, хто навчається, перш ніж читати друге речення, повторює переклад першого речення. Третій повторює кращі варіанти перекладу перших двох фраз і так далі. Відповідно, той, кого викликали для перекладу останнього речення, починає повторення з самого початку вправи. На закінчення один з тих, хто навчається, знов робить переклад усієї вправи. В аудиторії ніяких записів не ведеться,

а додому задається письмовий переклад вправи, який на наступному занятті перевіряється групою. Переклад з повтореннями використовується тільки на ранньому етапі навчання, оскільки для нього характерна відсутність самостійності у майбутніх перекладачів.

Велику роль у навчанні усного перекладу відіграють стандартні речення, що використовуються як звернення, вітання, побажання, вираз радості, співчуття, подяки, пошани, підтримки, визнання заслуг тощо. Ці стандартні речення доцільно заучувати. Їх список складається за принципом гнізд, наприклад: гнізда “побажання”, “звернення”. “ораторські речення” і т. ін.

З метою введення і закріплення перекладацьких відповідностей використовуються також так звані двотактні і чотиритактні вправи.

Іншою вимогою до усного перекладача є уміння без напруги сприймати на слух іншомовну мову. Для розвитку цього навичку може бути рекомендований письмовий переклад звукозапису.

Перевага цієї вправи в тому, що вона проводиться у позааудиторний час у вигляді самостійної роботи відповідно до індивідуального темпу засвоєння матеріалу, крім того, є можливість поступово навчитися слухати людей з різною манерою говору, різною вимовою.

З цього випливає, що викладач повинен постійно звертати увагу на оформлення усної мови майбутніх перекладачів. За недбалу дикцію, тиху невиразну мову, неправильну інтонацію викладач повинен знижувати оцінку.

Для вдосконалення техніки усної мови рекомендується використовувати вправи на перефразування (що виконуються, як правило, усно із зоровою опорою): пропонуються українські, а пізніше іншомовні пропозиції, які необхідно переформулювати. Може бути вказано, з якого слова починається перефразовування (у початковій пропозиції це слово підкреслюється). При перефразовуванні допускаються лексичні заміни, додавання, розбиття однієї фрази на декілька. При цьому сенс початкової пропозиції має бути збережений.

Особливості підготовки перекладачів в університетах США. В умовах глобалізації суспільно-політичних і соціально-економічних процесів, інтеграції вищої школи України до загальноєвропейського і світового освітнього простору актуалізується необхідність модернізації теоретико-методичних засад вищої філологічної освіти, її структурно-організаційної перебудови. Високкокваліфікований пере-

кладач – сьогодні одна з найнеобхідніших на ринку праці професій, що забезпечує міжнародну комунікацію в економіці, торгівлі, науці, освіті, туризмі, інших сферах діяльності. Від перекладацької компетентності залежить точність формулювань текстів угод, контрактів, бізнес-планів, інших документів, а також адекватне взаєморозуміння між фахівцями різних країн у процесі усного спілкування. Забезпечення конкурентоздатності перекладачів на світовому ринку праці залежить від своєчасного оновлення та оптимізації змісту і форм організації навчання, упровадження новітніх методик підготовки фахівців.

Система підготовки майбутніх перекладачів у США відзначається диференціацією навчання, яке полягає у відкритості й варіативності освітнього процесу, різноманітності методів, форм і технологій організації навчальної діяльності студентів. У системі підготовки перекладачів, окрім традиційної, використовуються електронна (e-learning) та змішана (b-learning/blended learning) моделі навчання. Активно розвивається також мобільне навчання (m-learning/mobile learning), яке передбачає застосування портативних технологій (переносних і кишенькових персональних комп'ютерів, мобільних телефонів), що сприяє здобуттю освіти за місцем перебування. *Традиційна модель* навчання передбачає особисте спілкування викладача й студента і містить такі основні елементи: лекційні, семінарські та практичні заняття, виконання практичних завдань, контроль та оцінювання знань студентів. *Електронна модель*, крім елементів традиційного навчання, передбачає активне використання ІКТ, зокрема спілкування викладачів і студентів у режимі онлайн на форумах, у чатах, електронною поштою за допомогою комп'ютерних мереж, “віртуальних кімнат” тощо. Основною перевагою такої моделі є гнучкість навчального процесу, що дає змогу студентам поєднувати навчання із практичною діяльністю. *Змішана модель навчання* – використовує розподілені інформаційно-освітні ресурси в стаціонарному навчанні й елементи асинхронного та синхронного дистанційного навчання. Головна ідея цієї моделі полягає у суміщенні традиційних форм навчання й технологій мережного навчання для вибіркових дисциплін.

Аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати, що в університетах США при виборі форм і методів навчання враховуються специфіка навчального матеріалу, мета навчання, індивідуальні потреби студентів. Важливим фактором, який впливає на вибір форм і методів

викладання, є зв'язок навчального матеріалу з практичною діяльністю. Майбутні перекладачі краще засвоюють теоретичний матеріал, якщо він базується на їх особистому практичному досвіді.

Освітній процес передбачає поєднання різних видів діяльності, зокрема лекційних занять в Інтернеті, з практичними заняттями в аудиторії; традиційних занять з подальшим їх обговоренням на форумі чи в переписці електронною поштою; традиційних практичних занять або семінарів з відеоконференціями, рольовими, симулятивними іграми у віртуальному середовищі; лекційних занять в аудиторії із консультаціями викладача через Інтернет тощо. Така організація навчання відкриває значно більші освітні можливості перед майбутніми перекладачами, оскільки дозволяє обирати зручний темп навчання, що сприяє ефективному засвоєнню знань, дає можливість користуватись різноманітними мультимедійними засобами та великою кількістю джерел інформації, розвивати навички самостійного навчання та самоконтролю, що важливо для професійних перекладачів.

Використання різних моделей навчання з урахуванням особливостей кожної відображається на застосуванні різноманітних методів навчання. Метод навчання – це спосіб упорядкованої взаємопов'язаної діяльності викладачів і студентів, спрямованої на досягнення поставлених вищою школою цілей, який реалізується через систему прийомів і засобів навчальної діяльності. До найпоширеніших словесних методів навчання, які використовуються при підготовці перекладачів, належать пояснення, розповідь, дискусія та різного типу бесіди. Значну увагу американські педагоги звертають на практичні методи навчання: експериментальний метод (тематичні дослідження, що допомагають вирішувати аналітичні завдання), метод рольової гри (штучне створення ситуації, максимально наближеної до реальності), проектний метод (виконання індивідуальних і групових дослідницько-перекладацьких проектів) тощо. Використовують також інші методи навчання перекладачів, зокрема індуктивний і дедуктивний. Індуктивний метод полягає у засвоєнні знань від одиничного до загального, від дії до правила. Наприклад, письмовий переклад тексту із певної галузі, або, якщо мова йде про підготовку усних перекладачів, то синхронний чи послідовний, після чого викладач перевіряє та аналізує виконані роботи, виправляє помилки. Під час обговорення студенти разом із викладачем визначають труднощі, які виникали у

процесі перекладу, та формулюють способи їх подолання. Матеріали для завдань обирає викладач відповідно до спеціалізації теми, виду перекладу, рівня складності. Перевагами індуктивного методу є реалізація проблемного навчання, розвиток здогадки за контекстом, що важливо для усного перекладу, а також краще запам'ятовування навчального матеріалу. Дедуктивний метод передбачає засвоєння знань від загального до конкретного. Студенти вивчають особливості перекладу лексичних і граматичних явищ (наприклад, власних назв, фразеологізмів, артиклів, інфінітива тощо), після чого виконують вправи, зокрема такі: переклад речень чи тексту, які містять вивчені лексичні та граматичні явища, пояснення способів їх перекладу, вправи на трансформацію тощо. Викладач обирає завдання таким чином, щоб вони відповідали темі, демонстрували відповідні труднощі перекладу.

Американські викладачі активно використовують у процесі підготовки перекладачів частково-пошуковий метод, спрямований на пошук шляхів та способів подолання перекладацьких труднощів, і дослідницький метод, метою якого є залучення студентів до самостійної науково-пошукової діяльності у галузі перекладу, перекладознавства чи термінознавства.

У контексті проблеми доцільним вважаємо звернути увагу на спеціальні методи організації навчання майбутніх перекладачів: лінгвістичний, функціональний, соціально-конструктивний і процесуально-зорієнтований.

Лінгвістичний метод полягає у визначенні способів усунення проблемних місць перекладу шляхом вивчення розбіжностей між вихідною та цільовою мовами. Навчання майбутніх перекладачів базується на таких основних принципах: розмежування одиниць перекладу (концепцій від окремих слів); усвідомлення того, що слова є багатозначними і що семантичний діапазон слова не збігається у вихідній та цільовій мовах; визначення семантичних, структурних і металінгвістичних труднощів перекладу та шляхів їх подолання з використанням прийомів запозичення, калькування, транспозиції, модуляції, еквівалентного перекладу, адаптації тощо. Застосування лінгвістичного методу, на нашу думку, відповідає одній із важливих педагогічних цілей підготовки майбутніх перекладачів – сприяти спостережливості за принципами розвитку мов.

Функціональний метод передбачає організацію навчання майбутніх перекладачів у такий спосіб, який максимально наближений до

реальної професійної діяльності. Функціональна дидактика (термін запроваджений К. Норд) охоплює: критерії для вибору текстів для перекладу під час аудиторних занять, принципи класифікації труднощів перекладу, особливості контролю успішності студентів і критерії оцінювання перекладів. Цей метод орієнтується на практичну підготовку і дає можливість викладачам долучати у навчальний процес такі види діяльності, які відтворюють реальне професійне середовище. З цією метою педагоги підбирають “ситуативні тексти” (texts-in-situation – нещодавно опубліковані автентичні тексти із відповідної тематики) для перекладу на практичних заняттях. Автентичні тексти сприяють розвитку умінь студентів виходити за межі власне лінгвістичного перекладу мовних одиниць та активно і креативно працювати в контексті комунікативних і міжкультурних аспектів перекладу, формуючи водночас необхідні професійні компетенції. Перевагою функціонального методу є сприяння високій мотивації студентів до навчальної та професійної діяльності на основі використання автентичних і практично зорієнтованих навчальних завдань.

Згідно із соціально-конструктивним методом головною метою є розширення навчальних можливостей студентів і створення умов для розвитку їх “професійного Я” (“professional selves”) для поглиблення обізнаності із особистою відповідальністю як активних учасників комплексного комунікативного процесу. Важливе значення має наявність практичного перекладацького досвіду. Робота студентів організовується у вигляді інтерактивних семінарів, під час яких вони виконують перекладацькі проекти у групах з обмеженням у часі, де кожен відповідає за певну частину завдання. Така навчальна діяльність цілком моделює професійну. Викладач лише координує роботу, виступає фасилітатором, дає поради, однак не вказує на правильні відповіді. Студенти повинні самостійно знайти способи усунення перекладацьких труднощів, обговорюючи та аналізуючи їх. Із кожним наступним заняттям викладач здійснює все менший контроль за навчальним процесом, доручаючи це студентам. На наш погляд, застосування цього методу, окрім створення реального професійного середовища в процесі навчальної діяльності, сприяє формуванню відповідальності за результати навчання та вміння як самостійно, так і колективно працювати і шукати шляхи вирішення професійних проблем. Недоліком вважаємо не завжди достатню готовність студентів до вирішення складних проблем перекладу.

Процесуально-зорієнтований метод передбачає застосування принципів та алгоритмів вирішення труднощів перекладу з орієнтацією викладача на процес навчальної діяльності студентів, а не на його кінцевий результат. Зокрема, викладач пояснює особливості застосування перекладацьких стратегій і трансформацій, після чого перевіряє спосіб їх використання та консультує на кожному етапі виконання завдань. Зазначимо, що консультації викладача мають виключно рекомендаційний характер і не передбачають переконання студентів у правильності застосування лише такого, а не іншого варіанта перекладу. У кінці підбиваються підсумки роботи, викладач оцінює рівень сформованості умінь і навичок майбутніх перекладачів, передбачуваних для кожного етапу виконання завдань. Застосування зазначеного методу дає змогу студентам-перекладачам краще засвоїти навчальний матеріал, а викладачеві визначити труднощі засвоєння і вчасно їх усунути, оптимізуючи навчальну діяльність.

Різноманітність методів відображається на варіативності форм організації навчання майбутніх перекладачів. Як показують наукові дослідження, найпоширенішими формами навчання перекладачів є лекції, тьюторські, практичні, семінарські та лабораторні заняття. Варто зазначити, що часто заняття проходять у комбінованій формі, поєднуючи в собі лекційний матеріал із виконанням практичних завдань. Для активізації навчально-пізнавальної діяльності американські педагоги надають перевагу автентичній практиці, автономному навчанню, імітаційно-ігровим методам (рольові ігри “перекладач – клієнт”, “команда перекладачів”), симуляціям, “мозковому штурму”, аналізу окремої ситуації, “круглому столу”. Основними методами навчання є словесні (розповідь-пояснення, бесіда, майстер-клас, відеоконференція), наочні (демонстрація Power-Point презентацій і відео-матеріалів) і практично-перекладацькі (циклічні завдання (повний – реферативний – з аркуша – концептуальний переклади), корпусний, проектний, “перекладацьке портфоліо”, дослідницько-перекладацький, лабораторно-лінгафонний, “свідчення очевидців”, “конференц-планування”). Особливе місце відводиться створенню навчальної спільноти (learning community), написанню творчих робіт, публічній презентації проєктів, автентичній бесіді, атестації та оцінюванню знань за допомогою “портфоліо”; дискусіям, обговоренню “кейсів” і власному досвіду, кооперованому навчанню та ін.

Отже, у процесі підготовки майбутніх перекладачів в університетах США використовується широкий арсенал організаційних форм і методів навчання. Характерною особливістю організації освітньої діяльності майбутніх перекладачів є створення оптимальних умов для усвідомленого професійного саморозвитку та самовдосконалення шляхом реалізації принципів індивідуалізації та диференціації, проблемно-пошукового навчання, педагогіки співпраці та партнерства. В основу підготовки майбутніх перекладачів покладено такі методи навчання: індуктивний, дедуктивний, частково-пошуковий, процесуально-зорієнтований, лінгвістичний, функціональний, соціально-конструктивний.

Значний інтерес становить система професійної підготовки перекладачів у США, де традиційно велике значення надається організації самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів.

Освітня діяльність в університетах США припускає різні форми організації навчальних занять: лекції, семінари, тьюторіали, науководослідна робота студентів, лабораторний практикум, проектування, коопероване навчання, індивідуальні консультації, самостійна робота, практична підготовка тощо. До найбільш ефективних форм професійної підготовки майбутніх перекладачів можна віднести самостійну роботу, на яку відводиться значна частина часу (60–70 %).

Контент-аналіз основних понять дав змогу констатувати, що українському поняттю “самостійна робота” в американському педагогічному дискурсі відповідає поняття “самостійна/автономна навчальна діяльність” (“independent or autonomous learning”). В американській дидактиці виокремлюють декілька основних підходів до визначення поняття самостійної навчальної діяльності студентів. Перший полягає у трактуванні самостійної навчальної діяльності як своерідної форми організації навчального процесу, що передбачає опосередковану участь викладачів у його керівництві (Ф. Фуллер). Інший підхід полягає в розумінні самостійної навчальної діяльності як особливого методу навчання (П. Дреззел, Л. Сігел) або прийому учіння (М. Блой, Х. Тайлор), який вимагає індивідуальної діяльності студентів. Самостійну навчальну діяльність визначають також як технологію незалежного навчання, під час якого викладачі пропонують студентам програми навчання, але залишають відносну свободу дій у підходах до вирішення практичних проблем (В. Піір, А. Річардс). Для такого

навчання характерна відсутність постійного контролю з боку викладача, значна свобода студентів у виборі як навчального матеріалу, так і засобів його засвоєння. Окремі дидакти розглядають самостійну навчальну діяльність як засіб організації навчання (Д. Пелз).

Поряд з поняттям “самостійна навчальна діяльність” американські педагоги часто вживають близьке за значенням поняття “індивідуальне навчання”, що здійснюється під керівництвом педагога. Водночас під індивідуальним навчанням розуміють самостійну регуляцію студентом своєї інтелектуальної діяльності, тобто визначення освітніх завдань, вироблення стратегії дій з їх реалізації, керування процесом пізнання.

Узагальнення різних підходів до розуміння американськими педагогами сутності самостійної навчальної діяльності студентів дало змогу конкретизувати зміст цього поняття: самостійне виконання студентами навчальних завдань без прямої допомоги з боку викладачів; опосередкований характер управління пізнавальною діяльністю; урахування у процесі постановки навчально-пізнавальних завдань індивідуальних особливостей і здібностей студентів; забезпечення дієвого й оперативного зворотного зв'язку в навчанні. Ця діяльність передбачає певний результат, оскільки набуття знань, умінь і навичок здійснюється через зміст, методи, форми організації навчальних занять.

Самостійна навчальна діяльність майбутніх перекладачів розглядається у *змістовому* (формування професійної компетентності на основі науково обґрунтованого структурування змісту самостійної підготовки), *організаційному* (упровадження організаційних форм, методів і технологій, які активізують самостійну навчальну діяльність) та *особистісному* (здатність самостійно приймати ефективні рішення, вияв активної навчальної діяльності, уміння продуктивно організувати самостійну навчальну діяльність) контекстах.

В основу організації самостійної навчальної діяльності майбутніх перекладачів покладено діяльнісну теорію учіння, теорію педагогіки співпраці, принципи опори на досвід, фасилітації та індивідуалізації навчання, підходу “самоменеджмент знань”.

Зміст самостійної навчальної діяльності перекладачів визначається на основі двох підходів: мікрокуррікулярного (функціонального) і макрокуррікулярного (морфологічного). Функціональний підхід не регламентує конкретних знань і методів навчальної діяльності, що

передбачені освітніми програмами, проте орієнтує на забезпечення максимальної повноти елементів змісту в робочих програмах, навчальних курсах і підручниках. Морфологічний підхід окреслює систему необхідних студентам компетентностей і забезпечує трансляцію соціокультурного досвіду через дисципліни, складність яких зростає в процесі навчання.

Аналіз теоретичного і практичного досвіду професійної підготовки перекладачів у США показав, що організація самостійної навчальної діяльності студентів відбувається у *трьох площинах*: планування часу на самостійну діяльність (до 70 %); упровадження організаційних форм і методів, які активізують самостійну навчальну діяльність; організація самостійної навчальної діяльності з окремих дисциплін з урахуванням закономірностей освітнього процесу та індивідуальних характеристик і потреб студентів. Відтак самостійна навчальна діяльність майбутніх перекладачів ґрунтується на загальних закономірностях організації освітнього процесу, детермінується специфікою змісту перекладацької підготовки, методами і технологіями організації навчання, індивідуальними характеристиками студентів, вимогами до перекладацької діяльності.

Розглянемо коротко закономірності освітнього процесу в американських вищих навчальних закладах. У системі вищої освіти США професійна підготовка перекладачів здійснюється за освітніми рівнями “асоціат” (Associate of Applied Sciences), “бакалавр” (Bachelor), “магістр” (Master) та (рідше) “доктор філософії” (Philosophy Doctor). Згідно з Класифікатором освітніх програм-2010 (Classification of Instructional Programs-2010), розробленого Національним центром освітньої статистики при Департаменті освіти США, напрям підготовки 16.0103 “Усний та письмовий переклад” (16.0103 Language Translation and Interpretation) входить до групи наук 16.01 “Лінгвістика, порівняльне мовознавство та споріднені з ним науки” (16.01 Linguistic, Comparative and Related Language Studies and Services), що є складником галузі знань 16 “Іноземні мови, література та лінгвістика” (16 Foreign Languages, Literatures, and Linguistics) (цифрами позначено відповідні шифри напрямів). В анотації напрямку 16.0103 “Усний та письмовий переклад” зазначено, що освітні програми підготовки усних і письмових перекладачів мають на меті підготовку фахівців з усного та/або письмового перекладу текстів з англійської чи (канадської) французької мов

будь-якою іншою мовою або навпаки. Вони передбачають інтенсивне вивчення однієї або кількох іноземних мов, перекладу однією або кількома мовами, синхронного усного перекладу, загального та літературного письмового перекладу, ділового перекладу, технічного перекладу та інших специфічних сфер застосування лінгвістичних навичок.

Вивчення структури навчальних планів підготовки перекладачів Вашингтонського університету, Вісконсинського університету, Університету перекладу штату Гаваї, Монтерейського інституту міжнародних досліджень дало змогу констатувати, що відбувається скорочення лекційних годин, обов'язкові лекційні курси замінені елективними або доповнені індивідуальними видами навчання, груповими семінарами, індивідуальними консультаціями. На кожну годину лабораторної або практичної аудиторної роботи студентів виділяється додатково три або чотири години самостійної підготовки до неї.

Самостійна навчальна діяльність є основним засобом засвоєння студентом навчального матеріалу в час, вільний від обов'язкових навчальних занять. Завдання, які отримують майбутні перекладачі протягом семестру, містять великий обсяг теоретичного матеріалу, який потрібно прочитати самостійно, невеликі індивідуальні завдання (наприклад, дослідження, переклад автентичної літератури, написання наукової статті за результатами проведеного дослідження) або декілька групових проектів.

У системі професійної підготовки перекладачів у вищих навчальних закладах США останніми роками відбувся конструктивний перерозподіл функцій між студентами та викладачами. Студенти посіли центральне місце у навчальному процесі: вони отримали змогу самостійно обирати зміст і методи навчання, визначати послідовність засвоєння навчального матеріалу. Викладачі взяли на себе функції тьюторів, які спрямовують студентів до джерел фактичної інформації, стимулюють до отримання знань про процеси, інструменти та стратегії самостійного навчання. Самостійна навчальна діяльність формує та розвиває такі якості, як самостійність, цілеспрямованість, наполегливість у досягненні поставленої мети, працелюбство.

Самостійна навчальна діяльність передбачає інтелектуальну працю, яку студент здійснює самостійно, здобуваючи знання на лекціях, семінарах, у позааудиторний час, тобто здійснює постійних пошук на шляху пізнання. Для цього у студента необхідно сформувати уза-

гальнені уміння та навички самостійного здобуття знань, які використовуються у процесі розв'язання широкого кола завдань: наприклад, розвиток у студентів стратегічного мислення під час читання, аналізу та перекладу технічних текстів, умінь передавати зміст прочитаного у логічній послідовності, з урахуванням розбіжностей між концепціями граматичної та логічної структури речень і побудови висловлювань в обох мовах.

Зазначимо, що в системі вищої освіти США використовують декілька моделей навчання: традиційну, електронну та змішану. Для організації самостійної навчальної діяльності перекладачів ефективною є електронна модель, яка охоплює різні форми комп'ютерно-фасилітованого (синхронного, асинхронного) навчання із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій: у режимі онлайн, за допомогою локальних комп'ютерних мереж, віртуальних аудиторій, цифрових засобів навчання. Ця модель також найбільш ефективно застосовується для дистанційної форми навчання перекладачів.

Для задоволення потреб студентів в інтерактивній комунікації значний обсяг інформації подається шляхом комбінування традиційних і гіпертекстових матеріалів з мультимедійними засобами (звуками, відеофайлами, посиланнями на інші електронні джерела інформації). Така організація навчання дає змогу студентам обирати послідовність опрацювання інформаційних джерел, розглядати матеріали, що містять суперечливі погляди на вирішення тих чи інших проблем. Існування локальних і глобальних інформаційних мереж сприяє обміну інформацією між учасниками навчального процесу, активному обговоренню проблемних питань у будь-який зручний для користувачів час.

Самостійна навчальна діяльність супроводжує лекційні (опрацювання конспектів і посібників), практичні (виконання аудиторних і домашніх завдань), семінарські (робота зі спеціальною літературою), лабораторні (підготовка до експерименту, оформлення й обробка результатів) заняття майбутніх перекладачів. Ще більша частка самостійної праці студентів при виконанні есе, дипломних проєктів, завдань перекладацької практики і наукових досліджень.

Серед шляхів підвищення ефективності організації самостійної навчальної діяльності перекладачів та заохочення їх до вияву самостійності в мисленні і навчанні в американському досвіді використовують такі інноваційні методи і прийоми: колективна робота (дивергентне

мислення; концептуальні мапи; написання статей; центроване навчання; незалежне дослідження; дослідницький проект); наукова рефлексія із зворотним зв'язком (Research-Feedback-Reflection); дистанційне навчання; віртуальна екскурсія (Virtual Field Trip); робота в командах (Development Team); метод візуалізації (Visual Based Instruction); аудиторне письмо (In-class Writing); кейс-навчання (Case Studies); кооперативне навчання (Cooperative Learning); дебати, драматизація, рольова гра, симуляції, експертиза (Peer Teaching); інтерактивні лекції; дискусії в малих групах (Small-Group Discussions); семінари; проектна робота; проблемно орієнтоване навчання (Problem Based learning).

Як показує практика окремих американських вишів, у процесі організації самостійної навчальної діяльності перекладачів доцільним є використання такого підходу, як *“самоменеджмент знань”* (personal knowledge management), запропонованого П. Кастбергом. Цей підхід спрямований на формування тематичної компетенції майбутніх перекладачів (технічних), зокрема переклад тексту відповідної галузі. Студент, усвідомлюючи дефіцит знань з цієї галузі, здійснює пошук джерел необхідної інформації, їх критичний аналіз, систематизацію важливих фактів і понять, переклад. Відповідно важливе значення має оновлення інформаційних ресурсів. Функція викладача полягає у спрямуванні навчальної діяльності та її корекції.

У процесі організації самостійної навчальної діяльності майбутніх перекладачів перевага надається інноваційним технологіям навчання, а саме: *“квізі-технології”* (удосконалення перекладацьких навичок у процесі самопідготовки до перекладу цілісного тексту з виділеними помилками та варіантами їх виправлення); *“вікі-технології”* (створення електронного портфолію, що містить напрацювання студента за певний проміжок часу); *форумам* (спільний переклад текстів із заздалегідь визначеними проблемами, самокорекція та спільне усунення недоліків); *технології глосаріїв* (створення переліку еквівалентів перекладу і (або) визначень лексичних одиниць, який би у подальшому виконував функції словника); *технології секційних семінарів* (робота віртуальної команди студентів з дослідження термінології, безпосередній переклад тексту, редагування, перевірка лінгвістичної та смислової відповідності вихідного та цільового текстів тощо).

Важливою формою організації самостійної навчальної діяльності майбутніх перекладачів є *лабораторні заняття*, що проводяться

у технічних і комп'ютерних лабораторіях, віртуальних лабораторіях, лінгафонних кабінетах тощо. Університети США мають високотехнічне оснащення навчальних лабораторій аудіо-, відео- та комп'ютерною технікою, лінгафонним обладнанням, новітнім програмним забезпеченням ("language partner" і "language evaluator"), електронними глосаріями та базами даних (MySQL, MS SQL SERVER, ORACLE), повнофункціональним інструментарієм створення бізнес-додатків (Sybase Power Designer, MS Visio); засобами розробки модульних кросплатформних додатків Eclipse 3.5 (Galileo); засобами розподіленої обробки (GRID) та ін.

Студенти в домашніх умовах можуть користуватися програмою "language evaluator", яка здійснює запис мовлення та пропонує коментарі щодо зроблених у ньому помилок. Це дає змогу студентам зробити аналіз власного мовлення, визначити помилки та шляхи їх виправлення, зосередити увагу на суттєвих помилках за допомогою індикатора їх значення, переглянути записаний файл та обговорити результати з викладачем. Викладачі застосовують програму "language evaluator" для перегляду результатів самостійного напрацювання студентами навичок усної комунікації. Мультимедійна програма "language partner" створює можливості для запису власного мовлення, прослуховування та порівняння з автентичним мовленням носіїв, практикування жестів, що супроводжують процес спілкування. Викладачі за допомогою цієї програми заохочують студентів до самостійного навчання, отримують більше часу для інших видів роботи, оскільки не змушені вислуховувати діалогічне мовлення усіх пар студентів по чергово.

Одним з важливих складників самостійної навчальної діяльності перекладачів є розвиток навичок роботи з мережею Інтернет. Студенти здійснюють пошук і дослідження матеріалів (каталогів продукції, специфікацій, інструкцій, науково-популярних статей) іноземною мовою, розробляють власні веб-сайти, замовляють необхідну навчальну літературу. Електронна пошта дозволяє спілкуватися з викладачами, відсилати їм роботи на перевірку, отримувати результати з усіма необхідними виправленнями та коментарями. Майбутні перекладачі дистанційної форми навчання мають змогу завантажувати чи проглядати в режимі онлайн відео-курси та лекційні заняття, виконувати практичні завдання в будь-який зручний для них час, що значно підсилює ефективність цієї форми навчання.

Специфіка перекладацької підготовки вимагає проведення так званих індивідуальних дослідницько-перекладацьких проєктів, які часто застосовуються як форми підсумкового контролю. Виконання індивідуального дослідницько-перекладацького проєкту передбачене навчальними планами майже усіх освітніх програм підготовки перекладачів. Студенти працюють над такими проєктами самостійно протягом усього семестру. Дослідницько-перекладацькі проєкти складаються з таких основних частин: автентичний текст для перекладу, перекладений студентом текст, виклад результатів аналізу матеріалів, термінологічний глосарій, додатки. За роботу над такими проєктами студентам зараховують 3–5 кредитів. Як приклад наведемо структуру підсумкової семестрової оцінки студента з курсу технічного перекладу в Монтерейському інституті міжнародних досліджень: участь в аудиторних заняттях – 20 %; виконання завдань на переклад і редагування текстів – 55 %; розробка підсумкового дослідницько-перекладацького проєкту – 25 %.

Самостійна навчальна діяльність в американському досвіді розглядається як форма, метод, технологія та засіб навчання. Організація самостійної навчальної діяльності майбутніх перекладачів має такі особливості: відсутність жорстких часових обмежень у засвоєнні знань, що дозволяє студентам просуватися у вивченні навчального матеріалу зі швидкістю, яка відповідає їх здібностям; складання студентами індивідуальних програм самостійного навчання за допомогою комп'ютерно-фасилітованих технологій; підвищення ролі самостійних письмових робіт як системи завдань, що відповідають логіці опанування предмета і стимулюють розвиток професійних умінь студентів; використання принципу фасилітації з метою об'єктивної та оперативної перевірки результатів пізнавальної діяльності студентів, корекції їх самостійної діяльності. Особливості організації самостійної навчальної діяльності майбутніх перекладачів зумовлюються відповідними дидактичними моделями навчання (електронною та змішаною), що акцентують увагу на розвитку внутрішніх пізнавальних процесів, максимальній реалізації закладених можливостей, становленні особистості та індивідуальному підході до самостійного навчання.

Питання для самоконтролю

1. Які завдання стоять перед теорією перекладу?
2. Що є предметом теорії перекладу?
3. Дайте визначення перекладу.
4. На які розділи поділяється теорія перекладу?
5. Що вивчає загальна теорія перекладу?
6. Які типи перекладу ви знаєте?
7. У чому полягає особливість денотативної моделі перекладу?
8. Які характерні риси машинного перекладу ви хотіли би зазначити?
9. З якою метою застосовується редагування перекладів?
10. Чим зацікавила вас система підготовки перекладачів у США?

2. СПЕЦІАЛЬНИЙ ПЕРЕКЛАД

2.1. Спеціальні теорії перекладу

Загальна теорія перекладу в сучасному розумінні складає частину лінгвістичної теорії перекладу разом з частковими теоріями перекладу, що вивчають лінгвістичні аспекти перекладу з однієї мови на іншу, та спеціальними теоріями перекладу, що розкривають особливості процесу перекладу текстів різних типів і жанрів, а також вплив на характер цього процесу мовних форм та умов його здійснення. Теоретичним обґрунтуванням окремих і спеціальних теорій перекладу слугує загальна теорія перекладу, яка також визначає їх основні поняття. Окремі та спеціальні теорії перекладу детальніше розглядають положення загальної теорії перекладу відносно окремих типів і видів перекладу.

Спеціальні теорії перекладу розкривають особливості процесу перекладу текстів різних типів і жанрів, а також вплив на характер цього процесу мовленнєвих форм і умов виконання перекладу. Спеціальні теорії перекладу:

займаються класифікацією перекладу залежно від типів текстів, що перекладаються, і специфічних вимог, що висувуються до перекладів кожного типу;

вивчають особливості, своєрідність і закономірності, що обумовлені жанром твору, що перекладається (переклад технічний, науковий, художній і т. ін.);

досліджують специфіку різноманітних видів перекладацької діяльності (усний переклад, синхронний, письмовий та ін.).

Спеціальний переклад – це переклад матеріалів певної галузі знань зі своєю термінологічною номенклатурою. Перекладацька діяльність має насичену багатовікову історію, вивчення якої проливає світло на важливі сторони розвитку мови, літератури і культури різних народів. З другої половини ХХ століття відбулися значні кількісні та якісні зміни, які багато в чому позначилися як на самому характері перекладацької діяльності, так і на вимогах до виконання перекладу і перекладачів. Зростає значення інформативних перекладів, що призводить до суттєвих змін у роботі перекладача. Зупинимося коротко на деяких основних особливостях, що характеризують перекладаць-

ку діяльність у сучасному світі. Перш за все значно зросли вимоги до точності перекладу, перекручення в технічному, комерційному, дипломатичному перекладі можуть мати серйозні наслідки – політичні конфлікти, матеріальні втрати, людські жертви. Перекладачі намагаються якомога точніше передавати всі деталі змісту оригіналу. Завдання перекладача виявляється дуже відповідальним і досить непростим. Як ми вже знаємо, повної тотожності перекладу оригіналу досягти дуже важко, і перекладачеві постійно доводиться вирішувати, якими елементами змісту можна пожертвувати, щоб точніше передати інші, більш важливі деталі.

Інша відмінна риса сучасної перекладацької діяльності полягає у великій кількості текстів технічного (або спеціального) характеру, переклад яких вимагає від перекладача ґрунтовних знань у відповідних предметних галузях. В епоху науково-технічної революції і складних фінансово-економічних відносин нерідко у газетах і журналах, що призначені для широкого кола читача, можна зустріти матеріали, розібратися в яких буде нелегко і фахівцям. А професійному перекладачеві доводиться перекладати складні тексти з ядерної фізики, комп'ютерної техніки, космічної медицини і багатьох інших наук. І при цьому перекладач може мати гуманітарну освіту або технічну підготовку в зовсім іншій галузі. Зрозуміло, що такі тексти ставлять перед перекладачем дуже важкі завдання і роблять дуже ймовірними термінологічні та фактологічні ляпсуси в перекладі.

Як правило, для успішного перекладу спеціального тексту перекладачеві немає необхідності мати відповідну освіту, йому достатньо добре орієнтуватися в матеріалі, розуміти термінологію і логіку викладу. Разом з тим багато навчальних закладів, які готують перекладачів, вважають за доцільне навчати їх одночасно і будь-якої іншої спеціальності: економіста, юриста, інженера тощо. Така підготовка, безсумнівно, багато дає майбутнім перекладачам. Однак ще більш важливо навчити їх самостійно готуватися до перекладу складного тексту: знайомитися з проблематикою за енциклопедіями і технічними довідниками, складати списки термінів, знаходити тексти з аналогічною тематикою на мові перекладу і т. ін.

Безпосередньо пов'язана з попередньою і ще одна особливість перекладацької діяльності в сучасному світі: велика тематична розмаїтість текстів, з якими доводиться мати справу перекладачеві. Зро-

зуміло, що перекладач легше досягає хороших результатів, якщо він перекладає тексти з вузької, всебічно знайомої йому теми. Така вузька спеціалізація завжди бажана, і часом перекладачам вдавалося вибирати самим, які тексти вони будуть перекладати, а від яких будуть відмовлятися. Сучасному перекладачеві-професіоналу, як правило, вузька спеціалізація недоступна, і йому доводиться мати справу з текстами найрізноманітнішої тематики. Навіть якщо він займається перекладом у, здавалося б, вузькій галузі, скажімо, працює перекладачем на суднобудівному заводі, все одно йому доводиться перекладати, крім всілякої технічної і технологічної інформації, що стосується суднобудування, велику кількість документів щодо експортних операцій, контракти із закордонними постачальниками, рекламні матеріали тощо. Інакше кажучи, він буде займатися технічним, економічним, юридичним і багатьма іншими видами перекладу. Наприклад, перекладачу, який працює в такій міжнародній організації, як ООН, постійно доводиться переключатися з однієї тематики на іншу. Сьогодні він перекладає текст, що стосується ядерної радіації, завтра – наркотиків, післязавтра – морського права і т. ін.

Тематичне розмаїття текстів, що перекладаються, супроводжується і їх стилістичним різноманіттям. З одного боку, перекладачі інформативних або спеціальних текстів, яким доводиться мати справу з текстами, письмовими або усними, авторами яких є видатні майстри слова, які вивчали мистецтво красномовства в найбільш престижних університетах світу – Кембриджі, Оксфорді, Гарварді, Сорбонні, – користуються багатими ресурсами виразних засобів, вільно цитують висловлювання відомих філософів, поетів, історичних діячів. З іншого боку, перекладачеві нерідко доводиться перекладати погано написані і за формою, і за змістом тексти, автори яких мало освічені, не володіють літературною мовою, не вміють логічно висловлювати свої думки. Різна технічна документація часто складається безпосередньо на підприємствах-виробниках досить недбало, і перекладачеві часом нелегко здогадатися, що дійсно має на увазі автор тексту.

У центрі уваги теорії спеціального перекладу знаходяться терміни і кліше. Терміни групуються за термінологічними номенклатурами, які обслуговують різні галузі знань. Терміни разом з поняттями, які вони позначають, утворюють закриті системи, які слід вивчити, щоб

успішно працювати у військовому, економічному, технічному, суспільно-політичному та інших видах перекладу. Незалежно від галузі знань переклад текстів, що насичені термінологією і кліше, пов'язаний з єдиним колом проблем, сукупність яких і є теорією спеціального перекладу. Так, одна і та ж теорія спеціального перекладу обслуговує діаметрально протилежні галузі знань: космос і сільське господарство, юриспруденцію і біотехніку. Спеціальний переклад акумулює різні види перекладу, серед яких на перше місце виступають суспільно-політичний, військовий і технічний.

2.2. Переклад суспільно-політичної літератури

Політична діяльність здавна відіграє важливу роль у житті суспільства і привертає до себе увагу представників різних суспільних наук: економічної теорії, права, соціології, психології, а також лінгвістики. Зокрема, вона становить інтерес для лінгвістів-перекладачів.

Суспільно-політичний переклад є одним з найбільш затребуваних. У зв'язку з політикою інтеграції України в європейський і світовий політичний, економічний і соціальний простір і завдяки зростанню інтенсивності міжнародних контактів роль суспільно-політичного перекладу набуває особливого значення. Обсяг суспільно-політичних текстів, які щорічно видаються, достатньо великий і продовжує збільшуватися. Тут і виступи державних, партійних і громадських діячів; публікації міжнародних, урядових і громадських організацій, статті, присвячені боротьбі за мир, розрядці міжнародних конфліктів, скороченню озброєнь, національно-визвольному руху й економічним відносинам. Будь-який переклад, що орієнтований на передачу лише змісту суспільно-політичного тексту й ігнорує необхідність забезпечити його дієвість, не може бути визнаний адекватним. Політична сфера з'явилася з виникненням людського суспільства і буде завжди супроводжувати його розвиток.

Суспільно-політичні матеріали дуже різноманітні в стилістичному і жанровому сенсі. У загальних рисах їх можна розділити на три групи:

документально-ділові матеріали (конституції і законодавчі акти);
інформаційно-описові матеріали (інформаційні замітки, довідкові матеріали, історичні описи й огляди тощо);

публіцистичні матеріали у вузькому сенсі слова (промови, статті тощо).

У кожної з цих груп матеріалів є своя особлива лексика: для документально-ділових матеріалів характерна велика кількість кліше, спеціальної термінології, реалій; інформаційно-описові матеріали пов'язані з повідомленнями про поточні події, відповідно вони містять багато термінів, історичних реалій, власних імен і т. ін.; для публіцистики характерна велика кількість емоційно забарвлених елементів, образних виразів, синтаксичних фігур, цитат тощо. Слід зауважити, що у перекладі дуже важливо виявити і передати адекватний зміст, а також експресивні засоби тексту.

Переклад газетно-інформаційних матеріалів. Текст газети має свою специфіку. Мова газетних статей часто емоційно не повна. Зустрічаються абзацні порівняння, метафори, ідіоми, елементи сатири, іронії і т. ін. Газетна стаття звичайно має певну політичну спрямованість. Повноцінний переклад газетних матеріалів, крім фактично точної передачі змісту, повинен донести до читача і всі емоційні елементи оригіналу, так само як і політичну спрямованість.

Форми організації газетного матеріалу звичайно називають жанрами. Англійські підручники для журналістів указують, що газета вміщує інформацію (*news*), редакційні статті (*leading articles*) та коментарі (*features*), спортивні матеріали та рекламу. У газеті можуть бути статті авторів-спеціалістів, кросворди, карикатури та листи читачів до редактора (*correspondance*).

Необхідно зазначити, що англійське слово *information* у журналістиці зовсім не вживається. Натомість вживається термін *news*. Зазначимо, що в англійських газетах слово *news* часто вживається як еквівалент слова “сенсація”. Відділи інформації національних газет Великої Британії називаються *news rooms*, повідомлення – *a piece of news*. Саме поняття *news* розпадається на інформаційні матеріали (*news – stories*), замітки (*items*), репортажі та звіти (*reports*).

Тип газетного повідомлення поділяється на *diary news* і *hot news*. Ці два типи повідомлень можуть даватися з коментарями або без них. *Hard news* – це повідомлення в чистому вигляді, без будь-яких коментарів. *Diary news* – це повідомлення з конференцій, засідань, вечорів, мітингів, зустрічей, плани, проведення яких були повідомлені раніше. *Hot news* – повідомлення про неочікувані події або пригоди – від по-

жежі до девальвації валюти і державного перевороту. *Hard news* – це повідомлення хроніки без прямих авторських оцінок і висновків.

У Великобританії видається біля 150 газет, які виходять 6 раз у тиждень або щотижня. Газети у Великобританії поділяються на “*quality*” і “*popular*”. Англійські “якісні” газети відрізняються некрикливим друком, помірними за величиною заголовками, невеликим обсягом ілюстраційного матеріалу. Для “популярних” газет характерні великі заголовки, короткі матеріали, дуже велика кількість фотографій. Серед щоденних національних газет до “якісних” належать: “The Times”, “The Financial Times”, “The Guardian”, “The Daily Telegraph” і “The Morning Post”, до “популярних” “The Daily Mail”, “The Daily Express”, “The Daily Mirror” та ін.

Уся преса США ділиться на 3 групи:

1) періодика, що видається трестами, видавницькими синдикатами, концернами. (Представники цієї групи – “The New York Daily News”, “The Los Angeles Times”);

2) порівняно велика кількість газет і журналів, які організаційно не пов’язані з видавницькими концернами (“The New York Times”, “The Wall Street Journal”, “The New York Post”);

3) так звана “мала преса”, газети та журнали, які розповсюджуються в межах одного міста, невеликого промислового району. Назви газет перекладаються з англійської мови на українську способом транскрипції, тобто фонетичної передачі назв без артикля.

Мова газети має свою специфіку. Намагання повідомити про свіжі новини у найкоротший термін не може не знайти відображення і в характері комунікативних завдань, і в мовному їх втіленні, як і в тому, що газета розрахована на широке коло читачів і повинна привертати до себе увагу. На читання неспеціальної газетної інформації читач не хоче витрачати багато часу, тому газетна інформація організовується так, щоб передати її стисло, повідомити основне й емоційно вплинути на читача.

Мова газетних повідомлень, як особливий стиль мови, який історично склався в системі англійської мови, має низку загальних рис, які змінюються від епохи до епохи, та багато сучасних особливостей, які мають окремі газетні жанри та публікації.

Різноманітність форм газетного стилю викликає багато сумнівів щодо свого існування. І. Р. Гальперін виділяє газетний стиль як один із

функціональних стилів мови, а в середині нього – 2 різновиди: стиль газетних повідомлень, заголовків і оголошень, які і складають суть газетного стилю, та стиль газетних статей, які є різновидом публіцистичного стилю. Але, незважаючи на свою різноманітність, газетний стиль усе ж виділяється серед інших стилів низкою ознак. Газетні повідомлення готуються і читаються швидко, тому і журналісту, і читачу зручно користуватися лексикою, яка повторюється, яка поступово стає газетними штампами та кліше. Отже, однією з особливостей газетного стилю є наявність слів і словосполучень, які складають газетні кліше. У кількісно-якісній характеристиці газетної лексики відмічається великий процент власних імен, числівників і дат. Однією з найбільш характерних рис є вживання інтернаціональних слів і неологізмів.

Для газетних текстів загалом характерні такі специфічні особливості: часте вживання фразеологічних словосполучень, які мають характер мовленнєвих штамтів:

- on the occasion of* – з нагоди;
- by the decision of* – за рішенням;
- in reply to* – у відповідь на;
- in a statement of* – у заяві;
- with reference to* – у зв'язку з;
- to take into account* – брати до уваги;

використання структур типу “дієслово + *that*” при викладенні чужого висловлювання, коментуванні заяв політичних діячів: *The paper argues that this decision will seriously handicap the country's economy.* – Газета вважає, що це рішення завдасть серйозних втрат економіці країни;

вживання фразеологічних сполучень типу “дієслово + іменник”:

- to have a discussion* замість *to discuss*;
- to give support* замість *to support*;
- to give recognition* замість *to recognize*;

вживання неологізмів, утворених за допомогою деяких продуктивних суфіксів:

- ism (Bevinism), -ist (Quallist), -ite (Glasgovite);*
- ize (to atomize), -ation (marshallization);*
- ship;*

craftsmanship – мистецтво впливу на маси; *showmanship* – замилювати очі; *township* – район міста та його населення,

а також префіксів:
anti- (*anti-American campaign*);
pro- (*pro-Arab movement*);
inter- (*inter-European relations*);

широке використання безособових зворотів як вступної частини повідомлень:

it is generally believed that – за загальним переконанням;

it is officially announced – офіційно повідомляється, що;

it is rumoured that – ходять чутки, що;

it is reported that – повідомляється, що;

часте вживання скорочень:

MP – Member of Parliament;

UN, UNESCO;

US, NATO;

словоскладання – коли вживається 2 або більше основ для утворення нових слів:

read-in – конкурс на краще читання;

buy-in – вигідна угода;

break-in – вторгнення в особисте життя (таємна переписка, підслуховування телефонних розмов);

take-over – захоплення влади;

switch-over – перехід (на іншу тему);

push-over – перешкода, яку легко здолати;

drop-out – молода людина, яка покинула навчання;

walk-out – забастовка;

sign-on – реєстрація;

build-up – накопичення військових сил;

brain-drain – “витікання мізків”;

brain-washing – “промивання мізків”;

has-been – раніше означало політичного діяча, який втратив свою вагу в політиці, а тепер вживається ширше – для визначення товарів, які були у вжитку;

know-how – це вміння, досвід, практичні знання.

Загалом газетний текст характеризується стислим і лаконічним викладом подій, причому ця риса виявляється особливо яскраво в газетних заголовках.

Газетні заголовки. Заголовок в англо-американських газетах відіграє досить важливу роль; основне його завдання – це привернути увагу слухачів, зацікавити їх і навіть вразити, і лише в другу чергу заголовку доручається інформаційно-роз’яснювальна функція – повідомлення читачу короткого змісту статті.

Заголовки, як правило, написані телеграфною мовою, тобто за допомогою максимально стислих, лаконічних фраз, у яких пропущені усі семантично-другорядні елементи.

Разом з тим, для забезпечення максимальної дохідливості заголовки будуються на базі загальноновживаної лексики і найпростіших граматичних засобів. У газетних заголовках часто зустрічаються слова, що є синонімами певних лексичних одиниць. Їх доцільно запам’ятати.

Newspaper word	meaning	Newspaper word	meaning
aid	help	key	essential, vital
axe	cut, remove	link	connection
back	support	money	step towards a desired end
bar	exclude, forbid	ordeal	painful experience
bid	attempt	oust	push out
blast	explosion	plea	request
blaze	fire	pledge	promise
boost	incentive, encourage	ploy	clever action
boss, head	manager, director	poll	election/public opinion
clash	dispute	probe	investigation
curd	restraint, limit	quit	leave, resign
cut	reduction	riddle	mystery
drama	tense situation	strife	conflict
drive	campaign, effort	talks	discussion
gems	jewels	threat	danger
go-ahead	approval	vow	promise
hit	affect badly	wed	marry

Розглянемо більш детально лексико-граматичні особливості заголовків та способи їх перекладу:

для того щоб привернути увагу слухача до основної думки повідомлення, у заголовках, як правило, опускаються артиклі та особові форми допоміжного дієслова *to be*. Дії виражаються часовими формами Indefinite або Continuous:

US Boxer Winning Prize;

повідомлення про недавні події передаються за допомогою форми Present Simple. Це ніби наближає подію до читача і підсилює його інтерес:

Liner Runs Ashore.

Flu Kills 200 in India;

майбутня дія часто виражається за допомогою інфінітива:

Glasgow Dockers to Resume Work;

нерідко в заголовках пропускається присудок, якщо він відіграє другорядну роль у реченні:

Deadlock in Parliament;

з тим щоб звернути увагу на присудок і разом з тим зацікавити читача, пропускається підмет, якщо він поступається за значенням присудкові:

(They) Expres New Crisis;

вживаються популярні прізвиська і скорочені імена замість прізвищ деяких політичних діячів:

Ike = Eisenhower;

Winnie = Winston Churchill;

для надання емоційного забарвлення в загальноновживану лексику включаються неологізми, діалектизми, сленг:

cop замість *policeman*;

foe замість *enemy*;

to irk замість *irritate*;

широке вживання скорочень і складноскорочених слів:

US – Turkish TV Exchanges;

присутність елементів образності:

Ike Raises His Eyebrows;

Italian President Under Fire.

Отже, заголовки англійських та американських газет виявляють низку особливостей, які вимагають спеціального підходу до їх перекладу.

Українським заголовкам, як і газеті загалом, притаманний більш плавний, спокійний характер, а дія в них частіше передається іменником, ніж дієсловом:

Conference to open today. – Сьогодні відкриття конференції.

Як зазначалося раніше, в англійських та американських заголовках широко використовується скорочення, частіше аббревіатура, і значення цього скорочення може бути зрозумілим тільки із тексту самої статті:

NDOA Rejects Strike Clause.

Дане скорочення не є загальноприйнятим і тому не наводиться в словнику. Значення його – *National Government Officers' Association* – можна встановити тільки із тексту повідомлення.

Звертання до тексту статті перед перекладом заголовка часто є необхідним, якщо заголовок включає елементи образності.

Ike Raises His Eyebrows фразеологізм *to raise the eyebrows* передає почуття здивування або зневаги. Щоб уточнити значення для даного випадку, звертаємося до тексту статті.

President Eisenhower commented to correspondents today that the had been much surprised by the suggestion that the control of visas for entry into the United States be transferred from the State Department to the Department of Justice.

Із тексту стає зрозуміло, що мова йде про здивування, і тепер можна дати переклад заголовка, намагаючись при цьому зберегти елементи образності. Оскільки образ, який лежить в основі англійського виразу *to raise the eyebrows* (підняти брови), не існує в українській мові, ми вимушені звернутися до аналога:

“Ейзенхауер робить здивоване обличчя” або “Ейзенхауер здивовано стискає плечима”.

У багатьох випадках необхідно при перекладі використовувати розширення заголовка за рахунок використання додаткових дрібниць з тексту статті.

Підсумовуючи, можна сказати, що нерідко для правильного розуміння і перекладу заголовка необхідне попереднє ознайомлення зі змістом тексту.

Для практичної роботи перекладача найбільш істотними є такі характерні риси англомовної преси:

розмовно-фамільярний характер низки матеріалів;

емоційна забарвленість шляхом вживання жаргонізмів, перифраз;
офіційність титулів і звернень;
специфічність газетних заголовків;
лексичні особливості газетно-інформаційних матеріалів;
вживання термінів.

У газетно-інформаційному стилі дуже широко вживаються власні назви, імена, що роблять повідомлення більш конкретним, описуючи якісь події на певній місцевості або ті, що стосуються певних людей чи установ. Через це у рецептора мають бути певні попередні знання, що дозволить йому пов'язати назву з предметом чи об'єктом, який називається. Наприклад, будь-якому американському читачу добре відомо, що *Amtrak* – це залізнична компанія або *Frick Collection* – художній музей у м. Нью-Йорк.

Ще однією особливістю цього жанру є намагання американських журналістів зробити сухе повідомлення більш емоційно яскравим за рахунок вживання в тексті жаргонізмів. Зазвичай при перекладі вони не передаються.

Отже, переклад газетно-публіцистичного стилю характеризується певними специфічними особливостями, які перекладач обов'язково має враховувати. Для досягнення адекватності перекладу перекладачеві потрібно вдаватися до лексико-граматичних і синтаксичних заміни у процесі перекладу, звертати увагу на переклад лексичних одиниць з метою правильної передачі змісту тексту.

2.3. Характеристика науково-технічного перекладу

Потік наукової інформації, що постійно зростає, обмін інформацією між фахівцями різних галузей і організація міжнародних симпозіумів та конференцій потребують активної роботи кваліфікованих перекладачів. Основна особливість науково-технічної літератури – її насиченість термінологією, термінологічними словосполученнями, своєрідними лексичними конструкціями та аббревіатурами. Тексти технічного характеру орієнтовані на представників особливої соціальної групи, у якої є спеціальні фонові знання.

Переклад наукової та технічної літератури – це складний, копіткий процес. Для виконання такої роботи бажано, щоб перекладач володів винятково високою кваліфікацією: досконало володів мо-

вою наукової і технічної літератури як оригіналу, так і перекладу. Для того щоб виконувати переклади, треба володіти мовою наукової і технічної літератури, знати її особливості. Багато філологів стають з часом чудовими перекладачами, якщо вони володіють потенційними здібностями до логічного мислення, якщо вони в змозі розвинути в собі науковий підхід до перекладу і, що дуже важливо, якщо вони здатні полюбити свою нову спеціальність, ставитися до неї з творчим ентузіазмом, бачити красу і стрункість формально-логічного стилю наукової та технічної літератури. Слід пам'ятати, що навіть великий фахівець у конкретній галузі науки чи техніки не може зробити адекватний переклад, не знаючи тих лексичних і граматичних закономірностей, які лежать в основі мови англійської наукової та технічної літератури.

Стиль сучасної науково-технічної літератури базується на специфічних характеристиках письмових норм перекладу, що відображаються на лексиці, яка використовується, граматиці та способі викладення матеріалу, як в оригінальних, так і у перекладних наукових технічних текстах.

Якщо говорити про лексику, то тут використовується багато спеціальних термінів латинського та грецького походження. У перекладі технічної документації велике значення мають слова, що забезпечують логічний зв'язок у реченні: прийменники, сполучники та функціональні слова. Для граматики технічних перекладів характерними є специфічні неозначено-особові та безособові конструкції, пасивні звороти, широко використовуються безособові форми дієслова. Логічне виділення виконується за допомогою інверсії. Матеріал у науково-технічних текстах викладається з фактичної, а не з емоційної точки зору. Багато технічних документів перекладаються згідно з установленим лексико-граматичним шаблоном. Усі вищезазначені характеристики властиві природничим і точним наукам.

Технічною літературою можна вважати такі види текстів:

власне науково-технічна література (монографії, збірники і статті з різних галузей технічних наук);

навчальна література з технічних наук (підручники, посібники, довідники тощо);

науково-популярна література з різних галузей техніки;

технічна та супровідна документація; технічна реклама.

В основі стилю сучасної англійської наукової і технічної літератури лежать норми англійської письмової мови з певними специфічними характеристиками.

При обговоренні способу викладу наукової і технічної літератури треба враховувати, що ця література має обмежене коло читачів, для яких саме формально-логічний стиль забезпечує найбільш повну та ефективну інформацію.

Науково-технічний (технічний) – це переклад, що використовується для обміну спеціальною науково-технічною інформацією між людьми, що розмовляють різними мовами. При спрощеному підході під технічним перекладом розуміють переклад технічних текстів.

Уся науково-технічна інформація поділяється на такі основні потоки:

патентна література, що є основною формою обміну інформацією, адже все нове в галузі науки й техніки оформляють у вигляді патенту і його виробничих форм;

науково-технічна періодика (галузеві бюлетені, що містять реферати, анотації, назви; галузеві науково-технічні журнали, які включають дискусійні, проблемні, звітні статті спеціального характеру; бібліографічні показники з назвами винаходів і предметів промислової продукції, а також містять анотації і тематичні огляди робіт з певної галузі);

неперіодичні видання (книги, інструкції, рекламні матеріали тощо).

Порівняно з іншими видами перекладу технічний переклад має певні особливості:

тексти насичені термінами, отже, для якісного перекладу потрібна термінологічна підготовка перекладача;

тексти містять спеціальну інформацію (часто – якісно нову і майже нікому не відому), тому перекладач повинен мати спеціальну базову підготовку або бути обізнаним у певній галузі виробництва (вивчати фахову літературу, стежити за новою інформацією, консультуватися з досвідченими фахівцями);

науково-технічна інформація, як правило, оформляється в письмовому вигляді.

Отже, основною рисою мови науки і техніки є точне і чітке викладення матеріалу за майже повної відсутності емоційних елементів;

у ній практично виключена можливість вільного трактування сутності питання. Тому основними вимогами, яким повинен відповідати професійний науково-технічний переклад, є:

точність – усі положення, які трактуються в оригіналі, повинні бути викладені в перекладі;

стилістичність – усі положення оригіналу повинні бути викладені стисло і лаконічно;

ясність – стилістичність і лаконічність мови перекладу не повинні зважати викладенню лексики, її розумінню;

літературність – текст перекладу повинен відповідати загальноприйнятим нормам літературної мови.

Не менш важливим аспектом під час здійснення перекладу науково-технічної літератури є дотримання вимог до перекладача, а саме:

знання як мінімум однієї іноземної мови в обсязі, достатньому для розуміння тексту оригіналу;

знання мови, на яку виконується переклад (рідної мови), в обсязі, достатньому для грамотного викладу;

уміння користуватися робочими джерелами інформації;

знання спеціальної термінології;

знання галузі техніки, до якої стосується текст перекладу;

володіння різними видами технічного перекладу;

оптимальною є наявність у перекладача, окрім лінгвістичної, ще й спеціальної технічної освіти.

Деякі автори не володіють достатнім досвідом написання статей або недостатньо чітко висловлюють свої думки, у їх роботах зустрічаються непотрібні повтори або слова та пропозиції, які можна вилучити, не порушуючи змісту. У таких випадках при точному перекладі неможливо забезпечити основну умову перекладу – використання формально-логічного стилю. Необхідне попереднє уточнення логічних зв'язків. Від досвідченого перекладача можна очікувати, що він викладе думки автора на високому рівні перекладу, з використанням усіх елементів, властивих англійському формально-логічному стилю, коротко, чітко і максимально логічно обґрунтовано. Подібна робота перекладача і приводить до того, що переклад стає кращим за оригінал. Зважаючи на вузьку спеціалізацію в науці і техніці, перекладачеві важко брати на себе відповідальність за всі виправлення, які необхідно внести в текст у процесі перекладу, і він повинен погоджувати їх з автором.

Основною проблемою технічного перекладу є необхідність поєднання знання іноземної мови зі знанням техніки. У зв'язку з нестачею технічних перекладачів з лінгвістичною і з технічною освітою тривалий час ведуться дискусії про найбільш зручну базову освіту технічного перекладача. Частина авторів вважає, що більш бажана лінгвістична вища освіта (тобто освіта в галузі іноземних мов) з подальшим нарощуванням термінологічної бази і технічних знань. Інші автори вважають, що грамотний технічний переклад вимагає професійного знання відповідної галузі техніки, а хороше знання іноземної мови при цьому не настільки істотно, особливо при перекладі на рідну мову. Незалежно від технології виконання технічних перекладів існує проблема пошуку кваліфікованих кадрів для виконання перекладів.

Види перекладу науково-технічної літератури. Розвиток науки і техніки в наш час неможливий без обміну спеціальною інформацією, що з'являється в різних країнах у наукових періодичних виданнях, спеціальних бюлетенях, патентній літературі тощо.

За формою переклад поділяють на усний і письмовий.

Усний переклад використовують для обміну інформацією під час особистого контакту фахівців у процесі укладання контрактів, на виставках, міжнародних науково-технічних конференціях, симпозиумах, на лекціях, під час доповідей тощо. На відміну від письмового, усний переклад виконується без можливості користуватися довідковою літературою.

Усний переклад може бути послідовним або синхронним.

Послідовний переклад відомий з давніх часів, це усний переклад повідомлення з однієї мови іншою після його прослуховування частинами. Важливо, щоб переклад відбувався в паузах після логічно закінчених частин, щоб був зрозумілий контекст, у якому вживається те чи інше слово.

Синхронний переклад виконує перекладач-професіонал практично одночасно з отриманням усного повідомлення.

Письмовий переклад – це переклад, що здійснюється в письмовій формі.

Робота над повним письмовим перекладом складається з послідовних етапів, формулювання змісту яких і складає правила повного письмового перекладу. Необхідно пам'ятати, що порушення послідов-

ності цих етапів або поєднання їх у часі веде до непродуктивної втрати праці перекладача і до зниження якості перекладу.

Існують певні загальноприйняті правила повного письмового перекладу.

Спочатку це читання тексту, ознайомлення із загальним змістом без зважання на деталі. У процесі первинного ознайомлення зі змістом тексту не виключається і деяка аналітична робота.

Іншим етапом роботи з текстом є аналітичне розуміння: з'ясування окремих слів, виявлення граматичних форм, складних конструкцій, лексичних зворотів, жаргонних термінів. З цією метою проводиться повторне повільне читання тексту з його аналізом.

Перш ніж розпочати відтворення (переклад) тексту на рідну мову, слід пам'ятати про характерні помилки, зокрема:

намагання перекласти всі елементи речення в тій послідовності, в якій вони подані в тексті іноземною мовою;

ігнорування контексту як засобу встановлення значення того чи іншого слова, пошук у словнику значення кожного незрозумілого слова;

неправильний вибір значення слова; пошук слова в словнику до того, як прочитано весь текст;

недооцінювання ролі мовної здогадки, намагання перекласти речення до розуміння загального змісту тексту.

Особливу увагу слід приділяти вмінню знаходити правильне значення слів за контекстом і зовнішніми ознаками, працювати зі словником, проводити морфологічний і синтаксичний аналіз тексту.

Необхідна певна літературна обробка матеріалу, проте вона не є обов'язковою, інколи можна обмежитись адекватним перекладом, знаючи особливості технічного перекладу.

Також ми можемо розрізняти такі види перекладу:

1. Повний технічний переклад – основний вид технічного перекладу, який складається з таких етапів:

читання всього тексту з метою усвідомлення змісту;

поділ тексту на закінчені за змістом частини, переклад їх;

стилістичне редагування повного тексту (слід обробити текст відповідно до норм літературної мови, усунути повтори, усі терміни і назви мають бути однозначними, якщо думку можна висловити кількома способами, перевагу слід віддати стислому, якщо іншомовне

слово можна без шкоди для змісту замінити українським, то варто це зробити);

переклад заголовка, який має передавати суть змісту оригіналу й урахувати всі його особливості (саме за заголовком фахівці найчастіше відбирають потрібні матеріали).

2. *Реферативний переклад* – повний письмовий переклад раніше визначених частин оригіналу. Як правило, реферативний переклад повинен бути значно коротшим від оригіналу (у 5–10 разів).

Сама назва і термін “реферативний переклад” походить від іменника реферат (чи від дієслова реферувати), що означає скорочувати, але не спрощувати, а сповна передавати основні положення (висновки, твердження), найголовніший зміст окремої праці чи тексту. Отже, реферативний переклад, який є власне підвидом скороченого перекладу, разом з тим не є спрощеним переказом оригінального тексту/твору. Його призначення – передавати мовою перекладу основні наукові, соціально-політичні, економічні, правові, медичні висновки та пропозиції при збереженні цілісності речень і абзаців, їх змісту й структурно-стилістичних особливостей оригіналу в мові перекладу. У зв’язку з цим процедура підготовки перекладачем тексту для реферативного перекладу значно відрізняється від підготовки попередніх типів скороченого перекладу.

Робота над реферативним перекладом складається із таких етапів: первинне знайомство з оригіналом, ознайомлення з даною галуззю та термінологією, уважне читання;

розмітка тексту за допомогою квадратних дужок для виключення його другорядних частин і повторень;

читання інших частин оригіналу, без дужок;

письмовий переклад оригіналу, що залишився за дужками.

Якщо в оригіналі є рисунки, креслення, то потрібно вибирати найбільш важливі і пояснювати їх в перекладі.

Треба зазначити, що сфери використання реферативного перекладу не такі широкі. Як правило, він використовується відповідальними особами науково-дослідних установ, керівниками лабораторій, заводів, великих торговельних центрів з метою попереднього ознайомлення зі змістом матеріалу, який їх цікавить.

3. *Анотаційний переклад* – це вид технічного перекладу, який полягає у складанні анотації оригіналу на іншій мові.

Анотація (анотація походить від латинського *annotatio* – *примітка*) – це коротка, стисла характеристика змісту та перелік основних питань книги, статті, рукопису тощо. Отже, анотація повинна дати читачу уявлення про характер, будову та призначення оригіналу. В анотаційному перекладі перекладається хіба що назва праці, та й то не завжди. Мета анотаційного перекладу переважно була і є одна: *проанонсувати* чи *прорекламувати* наукову працю чи підручник для певної категорії читачів і заохотити їх до придбання чи читання рекламованої книги або ознайомлення з нею. Тому в анотаційному перекладі не переказується і не аналізується зміст наукової праці, не висловлюється будь-яка критика недоліків, не висловлюється побажання щодо можливого поліпшення автором його праці. Анотаційний переклад завжди короткий, він складається з 4–5 речень, а в ширших анотаційних перекладах – до 7–10 коротких речень (третина друкованої сторінки).

Для того щоб зробити анотаційний переклад, потрібно прочитати книгу або статтю, скласти план, потім сформулювати основні положення, зробити перелік основних питань. Стиль анотаційного перекладу книги або статті відрізняється вільним перекладом, головне дати коротку характеристику оригіналу.

При складанні анотацій на друковані твори необхідно дотримуватись певних вимог:

анотації повинні складатися так, щоб їх зміст був доступний для засвоєння при читанні та водночас відображати найбільш важливі моменти першоджерела;

анотації повинні бути науково грамотні, не мати оцінки якості першоджерела і не відображати суб'єктивних поглядів автора;

анотації повинні бути написані лаконічною, точною і водночас простою мовою без складних синтаксичних конструкцій.

При складанні анотацій необхідно зважати на таке:

анотація повинна розкривати, а не повторювати своїми словами заголовок джерела інформації;

обсяг анотації залежить від значущості анованого матеріалу, його особливостей і призначення.

Для структури анотації характерні такі складники:

1) вступна частина, яка містить:

назву статті;

прізвище та ім'я автора українською мовою;
назву статті, прізвище та ім'я автора мовою оригіналу;
назву журналу або книги, видавництво мовою оригіналу;
рік, місяць, число, номер періодичного видання;
кількість сторінок;

2) описова частина, яка складається з переліку основних положень оригіналу і містить стислу характеристику матеріалу;

3) заключна частина, яка містить висновок, посилання на бібліографію та кількість рисунків.

4. *Консультативний переклад* – це вид усного технічного перекладу, який охоплює усне анотування, усне реферування, вибірковий переклад і усний переклад заголовків, що виконує консультант-перекладач. Таку роботу може виконати лише досвідчений перекладач, який знає мову, патентну справу та добре обізнаний у тій чи іншій галузі науки і техніки або виконує переклад у присутності фахівця, до якого можна звернутися за консультацією.

Переклад типу “*експрес-інформація*” – це реферативний виклад суті наукової статті перекладачем (після детального вивчення оригіналу) зі своєї точки зору, у будь-якій послідовності, без особистої оцінки оригіналу.

Отже, науково-технічна література є окремим функціональним стилем, що має такі характерні риси, які реалізуються на лексико-граматичному рівні: статичність; прагнення до стислості, компактності вираження; широке використання абстрактної лексики і своєрідний спосіб її конкретизації; специфічне вираження абстрагованості й узагальненості як способу наукового пізнання.

Науково-технічний переклад є видом спеціального перекладу, який узагальнює практику перекладу науково-технічних текстів, а саме: наукових монографій і статей, енциклопедій, довідників, підручників, описів технічних приладів і агрегатів, технологій і виробничих процесів, патентної літератури, реферативних видань тощо.

2.4. Лексичні труднощі перекладу науково-технічної літератури

Стиль наукової прози характеризується загальною для всіх наукових праць рисою – термінологічністю. Термін – це спеціальне слово або словосполучення, яке позначає поняття будь-якої сфери виробни-

цтва, науки, мистецтва. Основними вимогами до терміна є однозначність, точність, стилістична нейтральність. На думку багатьох учених, термін повинен характеризуватися системністю, наявністю чіткої дефініції, відсутністю експресії, пластичністю або гнучкістю – здатністю до творення похідних термінів, мовною досконалістю – стислістю, милозвучністю, легкістю для запам'ятовування, відповідністю міжнародним нормам. Терміну притаманні основні функції слова: номінативна, сигніфікативна, комунікативна, прагматична.

Науково-технічну термінологію складають: велика кількість загальноживаних слів, які, окрім своїх основних значень, набувають значення, які є специфічними для будь-якої галузі науки та техніки; загальнотехнічні терміни, які використовуються в декількох галузях науки та техніки; спеціальні терміни, властиві лише одній галузі наукових і технічних знань; терміни, що мають два чи більше значень в одній галузі. Науково-технічні терміни класифікуються на підставі таких принципів: за функціональним призначенням; комунікативною метою; співвіднесеністю з певними видами діяльності. Значну кількість науково-технічних термінів української мови становлять англійські запозичення. Це зумовлено декількома причинами. Головною причиною широкого розповсюдження англійської мови є надзвичайно проста граматики англійської мови, завдяки чому англійська мова за своєю простотою перебуває серед усіх європейських мов поза конкуренцією. Це, безумовно, не могло не відобразитися на розвитку національних терміносистем у мовах багатьох народів світу. Особливо це стосується таких галузей науки, як економіка та інформатика.

Характерною рисою сучасної англомовної науково-технічної літератури є використання багатоконпонентних термінів, що спричиняють певні труднощі під час перекладу. А. Паршин так ілюструє процес створення цих термінів: *system* → *control system* → *aircraft control system* → *fly-by-wire aircraft control system* = *digital fly-by-wire aircraft control system* “цифрова електродистанційна система управління літаком”. Причому автор зазначає, що такі багатоконпонентні терміни перекладаються в тому самому порядку, що й утворюються, тобто зліва направо.

Науковий стиль мовлення обслуговує спеціальну сферу людської діяльності – наукову. Оскільки наука виконує функцію “вироблення та теоретичної систематизації об'єктивних знань дійсності”, для нау-

кового стилю мовлення головним є логічне, точне, однозначне висловлювання думки. Науковий стиль функціонує у науковій, технічній, навчальній і довідковій літературі. Наукова література за тематичною ознакою різноманітна – науково-гуманітарна, науково-технічна, природознавча. Такі якості наукових творів, як доказ положень, висунення гіпотез, їх аргументація, систематичність викладення, позначається на виборі способів оформлення думки: це лінії міркувань і доказів, сувора система логічних суджень, причинно-наслідкові зв'язки. Наукові тексти розраховані на логічне, а не емоційно-чуттєве сприйняття, саме тому науковий стиль передбачає мовленнєві засоби, які позбавлені емоційного навантаження та експресивних забарвлень. Останні можливі тільки як додаткові засоби. Сучасний науковий стиль прагне стандартизації засобів вираження, особливо у його науково-технічному різновиді.

Наукова публікація може призначатися для спеціалістів і для широкого кола читачів. Тому виділяють власне науковий стиль викладу та науково-популярний; особливими підстилями є навчально-науковий, науково-публіцистичний і науково-мемуарний; також існують науково-реklamний, науково-реферативний, науково-інформаційний, науково-інструктивний, науково-діловий, науково-фантастичний. Зокрема, як граматики залежить від лексики (наприклад, граматичне значення словосполучення певної синтаксичної моделі може змінюватися залежно від слів, що вжиті у словосполученні), так і лексика залежить від граматичних моментів (наприклад, зміна типового поєднання слів може приводити до нового лексико-семантичного варіанта слова, тобто фактично до утворення нового слова). Подібним же чином лексика і граматики тісно пов'язані з жанрово-стилістичними проблемами, оскільки, наприклад, до стилістичних характеристик тексту відносять і частотність вживання певних слів, і застосування певних граматичних форм і структур.

При розгляді проблем перекладу з навчальною, аналітичною та певною мірою евристичною метою доцільним видається окремий розгляд різних аспектів і проблем перекладу, у даному випадку лексичних і граматичних труднощів. Звичайно виокремлюють такі лексичні труднощі науково-технічного перекладу: багатозначність слів (термінів) і вибір адекватного словникового відповідника або варіанта перекладу слова (терміна), особливості вживання загальноживаних слів

у науково-технічних текстах, правильне застосування того чи іншого способу перекладу лексики, визначення межі припустимості перекладацьких лексичних трансформацій, переклад термінів-неологізмів, абревіатур, такі “хибні друзі” перекладача, як псевдоінтернаціоналізми, лексикалізовані форми множини іменників і терміни-омоніми, етноспецифічна лексика і етнонаціональна варіативність термінів, іншомовні слова і терміни в англійських науково-технічних текстах, різного роду імена і назви тощо. Багато слів поряд із загальнонавчаними, повсякденними значеннями мають більш спеціалізовані загальнонаукові, загальнотехнічні термінологічні значення у терміносистемах різних галузей науки і техніки. Ці слова становлять безпосереднє оточення спеціальних термінів. Наприклад, іменник *suggestion* має значення *пропозиція* та *припущення*, у яких він вживається й у науково-технічній літературі, але поряд з цим у науково-технічних текстах він може вживатися також у значенні *ймовірне, раціональне пояснення*. Слово *idea* нерідко вживається у науково-технічних текстах у значенні *погляд на природу явища (факту) та відповідне його пояснення*. Дієслово *realize* у повсякденному спілкуванні звичайно вживається у значеннях *увяляти собі, проводити у життя*, однак у науково-технічній літературі воно вживається також у значенні *чітко (ясно) розуміти суть факту (справи)*. Іноді перекладні словники (оскільки вони описують або загальнонавчану лексику, або ж тільки термінологію) навіть не фіксують загальнонаукові та загальнотехнічні значення таких слів. Серед інших слів, що у словниках звичайно не фіксуються з наведеними нижче загальнонауковими/загальнотехнічними значеннями, можна навести такі: *strategy, treatment, concept* – усі мають значення *метод, спосіб; advanced, attractive, ambitious, advantageous, desirable* – із значенням *перспективний; world* – *вид, різновид; сукупність, система; техніка; paper* – *стаття, тези, виступ на конференції; to claim* – *висувати положення, стверджувати, claim* – *теза, положення, твердження; to argue* – *стверджувати; to examine* – *аналізувати; to give an account* – *пояснювати*.

Для словникового складу наукової і технічної літератури характерне застосування великої кількості наукових і технічних термінів, тобто слів або словосполучень, що позначають наукові або технічні поняття. Провести чітку межу між термінами та словами повсякденного вжитку неможливо внаслідок багатозначності багатьох слів.

Наприклад, такі загальновідомі поняття, як “електрика”, “температура”, “паровоз”, “автомобіль”, і часто вживані слова “атом”, “пластмаса”, “вітамін”, “антибіотиків”, “пеніцилін”, “космос” не є термінами в повсякденній мові, де науковий чи технічний початок відіграє другорядну (підпорядковану) роль. З іншого боку, такі прості слова, як “вода”, “земля”, “полум’я”, “рідина”, “сила”, “глина”, “срібло”, “тиск”, є термінами у науковому або технічному контексті, коли несуть першорядне (основне) смислове навантаження. Наприклад, замість дієслова *to say* вживаються дієслова *to assert, to state, to declare, to reply*; замість *to soil – to contaminate*; замість *to clean – to purify*. Це необхідно для більш точної диференціації окремих процесів, а також надання мові наукової і технічної літератури специфічного мовленнєвого забарвлення. Крім того, поєднання численних термінів латинського і грецького походження з такими словами робить мову наукової і технічної літератури більш однорідною за своїм лексичним складом. Наприклад, пропозиція “*Тетрахлоралкани були забруднені і їх треба було очистити*” перекладається “*Tetrachloroalkanes were contaminated and hand to repurified*”, а не “*Tetrachloroalkanes were soiled and hand to becleaned*”.

Лексичний склад науково-технічних текстів характеризується широким використанням реалій (від лат. *realis* – дійсний, речовий). Під реаліями науково-технічної літератури прийнято розуміти назви фірм, марки обладнання, місцезнаходження підприємств. Кліше являють собою стереотипні слова і фрази. У наш час вони посідають особливе місце у загальному арсеналі лексичних засобів, але частіше за все вони вживаються у періодичних публікаціях політичного та науково-технічного характеру. Кліше включають ідіоми, стійкі вирази, набір готових фраз.

Зрозуміло, що в науково-технічних матеріалах використовується аж ніяк не тільки термінологічна і спеціальна лексика. У них зустрічається велика кількість слів, що вживаються в будь-яких функціональних стилях. Під час перекладу таких лексичних одиниць перекладач науково-технічної літератури стикається з такими ж труднощами і застосовує для їх подолання такі ж прийоми, як і його побратими, що працюють в інших галузях. Зустрічаються в науково-технічних матеріалах і лексичні елементи, які більш характерні для розмовного стилю, під час перекладу яких перекладачеві доводиться стикатися з необхід-

ністю вибору експресивно-стилістичних варіантів. Науково-технічний виклад виявляється часом аж ніяк не нейтрально об'єктивним. У лінгвістичних дослідженнях неодноразово відмічались факти використання в наукових статтях, здавалося б, сторонніх елементів типу:

A large part of industrial America is rushing to get on the nuclear bandwagon.

Branched chain paraffin's will be the fair-haired boys in our future gasolines.

Calcium cyan amide has been getting a big play in Germany recently.

Buick has stolen a march on the rest of the industry with a cast-iron V-6 engine.

Cellulose triacetate will give other fibers a run for their money.

Значну роль у науковій і технічній літературі відіграють службові (функціональні) слова, які створюють логічні зв'язки між окремими елементами висловлювань. Це прийменники та сполучники (в основному складові) типу: *on, upon, in, after, before, besides, instead of, in preference to, apart (aside) from, except (for), in addition (to), together with, owing to, due to, thanks to, according to, because of, by means of, in accordance with, in regard to, in this connection, for the purpose of, in order to, as a result, rather than, provided, providing, both ... and, either ... or, whether ... or (not)*. Крім того, у науковій і технічній літературі часто вживаються прислівники типу: *however, also, again, now, thus, alternatively*.

Також в англійських науково-технічних текстах значне місце посідають найрізноманітніші види скорочень. Оскільки вони функціонують самостійно, фіксуються у лексикографічних джерелах і нерідко стають більш відомими, ніж їхні джерела (*radar – радар, sonar – сонар, laser – лазер*), їх можна вважати лексичними одиницями науково-технічної мови. В англійській мові скорочення за звуковим і графічним оформленням прийнято поділяти на аббревіатури та акроніми.

Абревіатури (*abbreviations*) утворюються від початкових літер слів словосполучення:

AA – *antenna array* – антенна решітка;

AC – *alternating current* – змінний струм;

CB – *circuit breaker* – автомат захисту мережі;

FCC – *flight control computer* – комп'ютер управління польотом;

OXY – *oxygen* – кисень;

DTG – *distance to go* – відстань до;

CWS – *control wheel steering* – управління у штурвала (поєднаний режим роботи штурвального управління з автоматом, де перевагу має управління зі штурвалом).

При їх проголошенні за назвами літер наголос падає на останню літеру. Літери скорочення можуть бути написані з крапками, але в сучасній англійській мові їх зазвичай уникають.

Акроніми (*acronyms*) – це скорочення, які, на відміну від аббревіатур, що читаються, вимовляються і сприймаються за назвами літер, читаються і сприймаються як звичайні лексичні одиниці. Акроніми утворюються поєднанням різних літер (з перших літер, від перших декількох з останньою та ін.) До них належать наведені вище терміни-скорочення *radar*, *laser*, *maser*. Зазначимо, що перекладацькими відповідниками цих одиниць в українській мові є саме ці акроніми, а не багатослівні терміни:

radar – *Radio Detection and Ranging* – радіовиявлення та визначення відстані;

laser – *Light Amplification by Stimulated Emission of Radiation* – оптичний квантовий генератор;

maser – *Microvave Amplification by Stimulated Emission of Radiation* – мікрохвильове посилення за допомогою індукованого випромінювання.

Ці скорочення (акроніми) перенесено в українську мову як нові терміни методом транслітерації. Такі одиниці легко входять у термінологію і швидко асимілюються в мові. До акронімів належить термінування методом зменшення двох слів і об'єднання їх в одне, наприклад:

transceiver – приймач-передавач (*transmitter* + *receiver*);

informatics – інформатика (*information* + *electronics*).

Також відомо, що у науково-технічних текстах використовуються скорочення двох видів:

текстові (авторські), які функціонують у межах саме цього тексту; такі скорочення пояснюються в тексті або надаються у вигляді окремого списку скорочень до даного тексту;

загальноприйняті, які фіксуються в офіційних довідниках і є частиною лексичної системи мови.

Скорочене вживання довгих однослівних і багатослівних термінів є результатом дії тенденції, що приводить до створення зручних для вимови, читання і сприйняття термінів-скорочень.

За структурою науково-технічні скорочення можна поділити:
на літерні:

APU – *auxiliary power unit* – допоміжна силова установка;

AVNCS – *avionics* – авіаційна електроніка;

BLD – *bleed* – відбір повітря;

СКРПТ – *cockpit* – кабіна пілотів;

складові:

BATT – *battery* – акумулятор;

CELCAL – *collective call* – вибіркового виклику;

скорочені слова:

RECT – *rectifier* – підсилювач;

AUT – *automatic* – автоматичний;

GEN – *generator* – генератор;

літера (склад) + слово:

сcompile – *commutating pole* – допоміжний або додатковий полюс;

NC programming language – мова програмування для систем числового програмного керування;

літери і склади (склади й літери):

Abs E – *absolute error* – абсолютна помилка;

Bur (of) Stds – *Bureau of standards* – бюро стандартів;

cirbkr – *circuit breaker* – вимикач;

літерно-цифрові:

A1 – *A one* – першосортний;

N1 – *low pressure compressor* – оберти ротора компресора низького тиску.

Зазначимо, що скорочення характеризуються високою омонімічністю, і чим менше число знаків, тим вона вища. У списках скорочень навіть до галузевих словників літери А, В, АС позначають найрізноманітніші не пов'язані між собою поняття і предмети.

До лексичних проблем перекладу належить і переклад категорії слів, які в літературі називаються “хибними друзями” перекладача (*translator's false friends*).

У мові оригіналу та мові перекладу функціонує ціла низка слів, які, маючи аналогічну форму, можуть бути сприйняті перекладачем як постійні відповідності, тобто їх зовнішня і формальна схожість буде прийнята за схожість семантичну. Це в основному слова латинського і грецького походження, що вживаються в багатьох мовах сві-

ту, так звані “міжмовні аналоги (аналогізми) – подібні, пропорційні слова”. В англійській і українській мовах, зокрема, є деяка кількість таких “інтернаціональних” слів, які збігаються за значенням, наприклад, *civilization, parlament, culture, theorem, diameter* та ін.

У своїй більшості ці одиниці за значенням не збігаються і, по суті, є псевдоінтернаціональними. Їх використання в значенні прямих перекладацьких відповідностей може призвести до грубих смислових помилок:

original – не оригінальний, а початковий;

progressive – не прогресивний, а поступовий;

technique – не техніка, а метод (методика);

decade – не декада, а десятиріччя;

instrument – не інструмент, а прилад;

armature – не арматура, а якір (електромашини);

accurate – не акуратний, а точний;

actual – не актуальний, а фактичний, дійсний;

control – не перевіряти, контролювати, а наказувати, розпоряджатися;

detail – не деталь, а подробиця, вузол (машини);

motor – не мотор, а електродвигун;

notation – не нотація, а позначення;

object – не об’єкт, а предмет, мета;

separate – не сепаратний, а окремих, самостійний, ізольований;

qualification – не кваліфікація, а застереження, атестація, необхідна якість;

mode – не мода, а режим;

operation – не операція, а робота, експлуатація;

article – не стаття, а виріб;

history – не історія, а тимчасова залежність;

alternative – не альтернатива, а варіант і т. ін.

Така лексика у своєму двомовному зіставленні зазвичай поділяється на дві групи:

група слів з аналогічною структурою, але з повною розбіжністю смислового змісту (див. приклади, наведені вище);

група слів з аналогічною структурою і частковою розбіжністю смислового змісту. У цій групі слів розбіжності можуть мати семантичний, стилістичний, синтаксичний і прагматичний характер.

Англійське слово *defect* і українське слово *дефект*, наприклад, в основному еквівалентні, проте через несинтаксичне поєднання виникає необхідність лексичної заміни. Так, *operational defect* можна передати на українську мову як *дефекти* (устаткування, що виникають) у процесі роботи, але при перекладі *theoretical and organizational defects* – *defects* еквівалентом може бути, наприклад, українське слово *прорахунки*. Помилковим буде “новий переклад” давно перекладених, наприклад, законів фізики, теорем математики тощо; ці “давно виконані” переклади вже стали фактом історії і зафіксовані в літературі (підручниках, енциклопедіях, словниках і т. ін.). Не можна перекласти, наприклад, закони механіки Ньютона, якщо вони зустрілися в тексті при перекладі з англійської мови на українську. У такому випадку необхідно використати відповідну енциклопедію, і вже звідти повне формулювання цього закону перенести до тексту перекладу. Не можна заново перекласти ці ж закони з української мови на англійську, оскільки вони з’явилися на світ англійською мовою і зафіксовані в усій англійській спеціальній літературі. Якщо ці закони зустрілися в українському тексті, то замість перекладу їх треба знайти в англійських джерелах і звідти перенести в свій текст. Новий переклад таких відомих формулювань буде незрозумілим або призведе до непорозуміння.

Переклад термінів у науково-технічній літературі. Термінологія – це один з аспектів мови, який протягом останніх десятиліть розвивається з особливою інтенсивністю. Запровадження в лексику нових термінологічних одиниць потребує їх систематизації та стандартизації. Тому стандартизація як зовнішньої, так і внутрішньої форм нових термінів з метою уникнення непотрібної синонімії та полісемії є не менш важливим аспектом термінологічного планування. Військова термінологія – це широкий прошарок лексики, що інтенсивно розвивається та активно взаємодіє з іншими шарами лексики, насамперед – загальноживаною. Тому вивчення закономірностей утворення термінологічної лексики, її структури та семантики стало одним з найважливіших завдань сучасної лінгвістики.

Останніми десятиліттями різко зріс інтерес лінгвістів і фахівців різних галузей науки і техніки до проблем галузевих терміносистем, що пояснюється зростаючим потоком наукової та технічної інформації, процесами інтеграції, стикування наук, посиленням процесів термінотворчості. Останній фактор особливо важливий для правни-

чої термінології у зв'язку зі створенням і прийняттям останнім часом великої кількості нових законів.

Термінологічна лексика дає можливість найбільш точно, чітко й економно викладати зміст даного предмета і забезпечує правильне розуміння суті питання. Термін (включаючи науково-технічні терміни та терміни організаційно-розпорядчої документації) – це одиниця будь-якої конкретної природної або штучної мови (слово, словосполучення, аббревіатура, символ, поєднання слова і літер-символів, сполучення слова і цифр-символів), що володіє в результаті стихійно сформованої чи особливої свідомої колективної домовленості спеціальним термінологічним значенням, яке може бути виражене або у словесній формі, або в тому чи іншому формалізованому вигляді і досить точно й повно відображає основні, суттєві на даному рівні розвитку науки і техніки ознаки відповідного поняття. Основна вимога, що висувається до терміна, – це його однозначність. У загальнотермінологічному плані ця вимога реалізується двома шляхами, тому що існують дві категорії термінів:

- загальнонаукові і загальнотехнічні терміни;
- спеціальні (номенклатурні) терміни.

Загальнонаукові та загальнотехнічні терміни виражають загальні поняття науки і техніки. Терміни існують не просто в мові, а в складі певної термінології. Специфіка термінів як особливого лексичного розряду слів полягає в тому, що вони створюються в процесі виробничої та наукової діяльності і тому функціонують лише серед людей, які володіють відповідними науковими і виробничими реаліями, тобто макроконтекстом. Найпоказовішими елементами наукового змісту текстів є їхня лексика або точніше термінолексика – окремі слова та словосполучення. Саме вони – найперше повнозначні слова й почасти словосполучення – експліцитно, часто вже своєю звуковою структурою повідомляють про галузь знань, до якої належить текст, – хімії, фізики, машинобудування, філології або філософії, фінансів чи певного виду спорту. Пояснюється це зазвичай тим, що в терміносистемах кожної, зокрема європейської, мови є слова-терміни грецького та латинського походження. Досить навести бодай відомі кожному медичні назви хвороб і ліків, аби легко переконатися в цьому. Наприклад: ангіна, анестезія, апендицит, аспірин, бацила, бесалол, біотин (вітамін), вакцина, валідол.

Слід зазначити, що першою і головною ознакою лексичного складу науково-технічного тексту є *термінологічна лексика*, зокрема інтернаціональна, що зберігає не тільки ту саму чи близьку до мови оригіналу звукову структуру, а насамперед те саме в кількох різних генеалогічно мовах значення. Причому це стосується усіх без винятку галузей народного господарства і всіх націй, тобто вони стають інтернаціональними. Так само інтернаціональною стає і їхня термінологічна лексика, у тому числі й, здавалося б, чисто національна лексична термінологія. Така термінологія зберігає тільки автентичне лексичне значення, але не зберігає звукової структури терміна в інших мовах. Цієї термінологіки в усіх мовах навряд чи менше, ніж справжньої інтернаціональної.

Наприклад, в англійській мові: *cap* – капсуль, *пістон*; *hand* – стрілка годинника, *крило семафора*; *face* – циферблат годинника, *екран (телевізора)* тощо.

Чимало назв тварин, комах і речей в англійській мові також стали термінами. Наприклад: *horse* – рама; *pig* – відливка, болванка; *goose* (техн.) – праска; *monkey* – баба (забивати палі); *bug* – скоба; *collar* – хомут, підшипник; *boot* – шкіряний чохол автомобіля (авіаконтейнер), багажник, оболонка качана кукурудзи, аванс (зарплати); *hat* – покрівля, (геол.) верхній шар породи над жилою; *tree* – вал; *nut* – гайка; *bush* – втулка; *forehead* – забій; *brow* – морський місток; *nose* – головка домкрата; *lip* – козирок ковша; *arm* – шпичя; *breast* – амбразура.

Є багато джерел виникнення англійської науково-технічної термінології. Найбільшу групу становлять терміни, запозичені з іноземних мов або з розвитком науки і техніки та появою нових понять штучно створені вченими на базі, головним чином, латинської та грецької мов. Наприклад, 1830 року з'явилася назва нової інертної речовини *paraffin* від латинської *parum affinis*, тобто малодотичний (з іншими речовинами). 1850 року Лібіх створив нове з'єднання шляхом окислення спирту. Він назвав його *aldehyde*, з'єднавши перші частини латинських слів: *alcoholdehydrogenatum*.

Іноді виникали і гібридні утворення на зразок *haemoglobin* від грецької *haima* – кров і латинської *globus* – куля. Особливо багато термінів з'явилося в Англії XVIII і XIX ст. у період бурхливого розвитку наук, водночас частина термінів з мови науковців проникала в загальнолітературну мову й стала загальним надбанням. До таких слів на-

лежать: *dynamo, barograph, ozone, centigrade, cereal, gyroscope, sodium, potassium* та ін. У ХХ ст. виникли такі новоутворення, як: *penicillin, hormone, isotope, photon, positron, radar, biochemistry, cyclotron*. Ці терміни швидко стали загальнозрозумілими завдяки тісному зв'язку новітніх наукових відкриттів з повсякденним життям. Проте, треба зазначити, що основна маса науково-технічної термінології залишається за межами загальнолітературної мови і зрозуміла лише фахівцю даної галузі знання.

Другу за величиною групу термінів складають загальнолітературні англійські слова, що вживаються в спеціальному значенні. До таких слів належать, наприклад:

jacket – куртка і разом з тим – *кожух*;
jar – глечик і конденсатор;
to load – навантажувати і заряджати.

Водночас зустрічається вживання одного слова в різних спеціальних значеннях залежно від галузі знань; наприклад, слово “*pocket*” – кишень має такі спеціальні значення:

повітряна яма (в авіації);
оточення (у військовій справі);
мертва зона (в радіо);
гніздо родовища (у геології);
кабельний канал (в електротехніці).

За структурою всі терміни можна класифікувати на прості терміни типу: *oxygen, resistance, velocity* і складні, утворені шляхом словоскладання. Складники такого терміна часто з'єднуються за допомогою сполучного голосного: *gas + meter = gasometer*.

При цьому іноді відбувається скорочення складників:
turbine + generator = turbo generator;
ampere + meter = ammeter.

У перекладі термінів ми можемо зустрітися з такими моментами:

а) частина термінів, що мають міжнародний характер, передається шляхом транслітерації і не потребує перекладу:

antenna – антена; *feeder* – фідер;
blooming – блюмінг;

б) деякі терміни мають прямі відповідності в українській мові та передаються відповідними еквівалентами:

hydrogen – водень; *voltage* – напруга;

в) певна частина термінів під час перекладу калькується, тобто передається за допомогою українських слів і виразів, що дослівно відтворюють слова і вирази англійської мови:

single-needle instrument – *однострілковий апарат*; *superpower system* – *надпотужна система*;

г) нерідко трапляється, що словник не дає прямої відповідності англійському терміну. У цьому випадку перекладач повинен вдаватися до описового перекладу, що точно передає зміст іншомовного слова в даному контексті:

video-gain – *регулювання яскравості відміток від відображених сигналів*;

combustionfurnace – *піч для органічного аналізу*;

wallbeam – *балка, укладена вздовж поперечної стіни*.

У перекладі термінів слід намагатися уникати вживання іншомовних слів, віддаючи перевагу словам українського походження: *промисловість* – замість *індустрія*; *сільське господарство* – замість *агрокультура*; *повний опір* – замість *імпеданс* і т. ін. Ще однією особливістю англійської лексичної термінології є вживання в технічних текстах переважно слів іншомовного (латинського, грецького чи французького) походження.

Наприклад, в англійській мові: замість *piece* – *fragment*, замість *build* – *fabricate*, замість *test* – *experiment*, замість *show* – *illustrate*, замість *hight* – *elevation*, замість *clear* – *apparent*, замість *total* – *aggregate*, замість *fit* – *accommodate*, замість *then/too* – *furthermore*, замість *make* – *effect* тощо.

Терміни повинні забезпечувати чітку і точну вказівку на реальні об'єкти і явища, установлювати однозначне розуміння фахівцями переданої інформації. Тому до цього типу слів висуваються особливі вимоги. Перш за все термін повинен бути точним, тобто мати певне значення, яке може бути розкрито шляхом логічного визначення, що встановлює місце позначеного терміном поняття в системі понять даної галузі науки або техніки. Якщо якась величина називається *scalar* (скаляр), то значення цього терміна має точно відповідати визначенню поняття (*a quantity that has magnitude but no direction*), яке пов'язує його з іншими поняттями, що містяться у визначенні (*magnitude, direction*), і протиставляє поняттю *vector* (*a quantity which is described in terms of both magnitude and direction*). Якщо якась де-

таль оптичного приладу іменується *view finder* (видошукач), то цей термін повинен позначати тільки цю деталь, що виконує певні функції, і ніякі інші частини даного приладу або будь-якого іншого пристрою. З тих же причин термін повинен бути однозначним і в цьому сенсі незалежним від контексту. Інакше кажучи, він повинен мати своє точне значення, указане його визначенням, у всіх випадках його вживання в будь-якому тексті, щоб, використовуючи термін, не треба було кожного разу вирішувати, в якому з можливих значень його тут вжито. Безпосередньо пов'язана з точністю терміна і вимога, щоб кожному поняттю відповідав лише один термін, тобто щоб не було термінів-синонімів зі збіжними значеннями. Зрозуміло, що точна ідентифікація об'єктів і понять утруднена, якщо одне і те ж називається по-різному.

Для перекладу науково-технічної літератури важливе значення має взаємодія терміна з контекстом, завдяки чому виявляється значення слова.

У процесі перекладу терміна визначають 2 етапи:
з'ясування значення терміна у контексті;
переклад значення на рідну мову.

Головним прийомом перекладу термінів є переклад за допомогою лексичного еквівалента. Еквівалент – постійна лексична відповідність, яка точно збігається зі значенням слова. Терміни, які мають еквіваленти у рідній мові, відіграють важливу роль у перекладі. Вони є опорними пунктами у тексті, від них залежить розкриття значення інших слів, вони дають можливість з'ясувати характер тексту.

Необхідно пам'ятати, що науково-технічна термінологія постійно розвивається і навіть поширені терміни можуть набувати нових значень. Якщо в тексті оригіналу зустрічається термін, якого немає у словниках даної галузі, то потрібно підібрати (перекладний) еквівалент, скориставшись довідниками або спеціальною літературою даної галузі.

Переклад заголовків у науково-технічній літературі. У роботі з науково-технічними матеріалами важливе значення має переклад заголовків, особливо при усному перекладі друкованого тексту без підготовки, при реферуванні, коли за заголовком потрібно визначити відповідність даної статті тій чи іншій темі.

Труднощі в перекладі викликає широке використання в заголовках атрибутивних груп. Для перекладу такого заголовка слід провести аналіз змістових зв'язків атрибутивного словосполучення і визначити змістові групи всередині цього словосполучення. Розібравши змістові зв'язки, перекладають словосполучення справа наліво, починаючи з опорного слова.

Однією з характерних рис заголовків є різноманітні скорочення, які можуть бути визначені з самого контексту чи за допомогою словника. Перелік найбільш вживаних скорочень міститься майже у кожному словнику. Іноді слід звертатися до спеціальних словників скорочень.

Труднощі перекладу можуть виникати, якщо в заголовку є опущення дієслова-присудка, допоміжного дієслова, артикля, відсутній підмет, а дієслівний присудок стоїть в особовій формі.

У сучасній англійській і, головним чином, американській технічній літературі можуть бути такі види заголовків:

– у вигляді питання:

a) *WHAT'S COMING FOR LIGHT WEIGHT CLAY BLOCKS?* – Які перспективи розвитку легких керамічних блоків?

b) *WHY WASH AGGREGATES?* – Питання промивки агрегатів.

c) *MODERNIZE?* – Чи варто проводити реконструкцію (будівлі)?

– у вигляді заявки:

a) *EXHIBITION HALLS GO UNDERGROUND.* – Спорудження підземних залів для виставки;

b) *WE GIVE OLD SWIMMING POOL NEW IDEALS.* – Реконструкція старого плавального басейну;

– у вигляді окличного речення:

a) *HERE'S A SIMPLE WAY TO INTERPRET DATA!* – Знайдено простий спосіб розшифровки даних!

b) *RAIN OFF THE ROOF!* – Відведення дощової води з даху!

Заголовок у короткій формі передає зміст тексту або визначає найважливіше в ньому. Заголовки можуть складатися із загального заголовка і одного чи більше підзаголовків. Якщо загальний заголовок не досить повно розкриває зміст тексту, слід звернутися до підзаголовків або прочитати весь текст, а потім знову повернутися до перекладу заголовка. Отже, у перекладі заголовків важливу роль відіграє контекст.

Науково-технічна література є окремим функціональним стилем. Характерною ознакою науково-технічної літератури є точність і стислість вираження думки, з одного боку, та чітка логічна послідовність і повнота висловлювання – з іншого. Цим зумовлюється певний характер граматичних засобів, типових для цього виду літератури.

Поняття наукового тексту з якої-небудь галузі науки або техніки не є чимось єдиним, а поділяється на низку різновидів. Загальною рисою для всіх цих різновидів є наявність термінів, а відмінною – морфологічне та синтаксичне оформлення тексту.

Головним критерієм, що відрізняє один жанр науково-технічної літератури від іншого, є функціональне призначення тексту. Перевага або відсутність конкретних мовних засобів для певного виду тексту є зовнішньою характеристикою кожного конкретного жанру. Знання цих особливостей допомагає перекладачеві під час перекладу, оскільки обмежує вибір відповідних мовних засобів.

З цієї точки зору, слід розрізняти текст загальної енциклопедії, текст науково-технічного довідника, текст підручника, який значною мірою збігається за стилем з текстом енциклопедії чи довідника, науково-популярний текст чи статтю з певної галузі науки і техніки, текст із науково-технічного журналу чи монографії, опис технічних приладів і агрегатів, технологій і виробничих процесів; патентна література тощо.

Під час перекладу необхідно враховувати вид матеріалу, що перекладається, оскільки те, що є прийнятним для спеціального тексту, є водночас неможливим для науково-популярного.

Поділ труднощів перекладу на граматичні та лексичні є досить умовним, адже в кожній мові граматичне тісно пов'язане з лексичним, і спосіб передачі у перекладі граматичних форм і конструкцій нерідко залежить від їх лексичного наповнення. Однак існують загальні закономірні відповідники граматичних форм і конструкцій оригіналу та перекладу.

Граматичними труднощами перекладу є сукупність морфологічних та синтаксичних явищ вихідної мови, що не мають прямих відповідників у мові перекладу і потребують спеціальних мовних, перекладацьких і фахових навичок перекладача.

Серед морфологічних труднощів перекладу англійських науково-технічних текстів значної уваги заслуговують особливості

відтворення форм однини та множини іменників, передачі значень означеного та неозначеного артиклів, переклад модальних конструкцій, відтворення форм наказового способу дієслова та пасивних конструкцій.

Синтаксичні труднощі перекладу англomовної науково-технічної літератури пов'язані із передачею препозитивних дво- та багатокомпонентних атрибутивних груп; інфінітивних, дієприкметникових і герундіальних конструкцій; абсолютних зворотів та емпатичних конструкцій.

На особливості перекладу значно впливає і власне зміст наукових текстів, де домінують роль відіграє процес, а не дійова особа, і де часто оперують абстрактними поняттями. Тут спостерігається часте використання іменників, граматичних конструкцій з пасивним значенням, модальних конструкцій і форм наказового способу дієслів.

Необхідно також зважати на протиставлення двох тенденцій в англійському науково-технічному мовленні: пошук оптимального варіанта вираження, що вдало відповідає завданням форми викладу і змісту стилю наукової мови, та прагнення авторів текстів до досягнення “краси” і повного виявлення ознак стилю, різноманітності форм вираження завдяки залученню граматичних синонімів тощо.

2.5. Військовий переклад

Переклад як один із видів мовної діяльності є процесом адекватної та повноцінної передачі думки, яка висловлена однією мовою засобами іншої мови. Адекватний та повноцінний переклад зумовлює правильну, точну і повну передачу особливостей і змісту оригіналу, його мовної форми з урахуванням усіх особливостей структури, стилю, лексики і граматики мови, на яку робиться переклад.

Військовий переклад – це один із видів спеціального перекладу з яскраво вираженою військовою комунікативною функцією. Відмінною рисою військового перекладу є велика термінологічність і дуже точне, чітке викладання матеріалу за відносної відсутності образно-емоційних виразних засобів.

Військовий переклад як вид перекладу характеризується тільки йому притаманними текстами та деякими специфічними вида-

ми робіт перекладача. Тексти можна характеризувати як з точки зору їх інформативності, так і з точки зору мовних засобів, які домінують.

До військових текстів належать:

бойові документи;

статути і настанови;

інструкції та технічне описання;

військово-наукові статті;

військова публіцистика.

Особливістю всіх військових текстів є насиченість їх військовими реаліями, тобто поняттями, прийнятими у військовій справі (наприклад: танк, бойова машина піхоти, погони), а також військовими термінами та скороченнями. Відрізняє такі тексти їх приналежність до різних функціональних стилів.

Бойові документи, статути та настанови характеризуються канцелярно-діловим стилем, стереотипністю мовних засобів, відсутністю образних засобів. Бойові документи особливо регламентовані за змістом і формою. Інструкції та технічний опис належать до військово-технічних матеріалів і характеризуються великою кількістю технічних термінів і простотою синтаксису. Військово-наукові статті відрізняються книжковим стилем мовлення, але в них менше імперативності, більше доказів, обґрунтувань, висновків, у військовій публіцистиці зустрічаються і експресивні засоби вираження, показане ставлення автора до своїх висловлювань.

Якщо залишити осторонь військово публіцистику, яка за своїми характеристиками багато в чому (крім військової термінології) збігається з газетно-інформаційними матеріалами, то інші військові тексти мають свої особливості, які полягають не тільки в специфіці мовних засобів, але й у їх надзвичайно високій інформативності.

Практична діяльність військового перекладача-референта, яка вимагає спеціальної підготовки, навичок та умінь, виключно різноманітна. Вона охоплює всі види і способи перекладу: від письмового перекладу статутів і документів до усного перекладу при радіообміні, не виключаючи і двосторонній переклад бесід на військові теми, і синхронний переклад, і роботу з військовою кореспонденцією, анотування й реферування військових, військово-технічних і військово-політичних текстів. Тому вимоги до військових перекла-

дачів-референтів, зумовлені специфікою роботи, виключно високі, а саме:

гідна професійна підготовка, яка охоплює глибокі оперативно-технічні та військово-технічні знання для безпосередньої участі перекладача-референта в забезпеченні практично всіх сторін бойової діяльності і життя військ, достатню психологічну підготовку для успішної роботи в бойових умовах, добру фізичну підготовку, а також наявність практичних навичок роботи на технічних засобах зв'язку, особливо в умовах складної обстановки;

глибокі знання рідної та іноземної мов та уміння правильно, грамотно і швидко перекладати на ці мови необхідну інформацію;

вільне володіння військовою мовою статутів. Необхідність мати міцні знання та чітке розуміння змісту військової термінології, військової справи та особливостей організації збройних сил відповідних держав, їх стратегії, оперативного мистецтва та тактики, озброєння та бойової техніки;

бездоганне володіння у повному обсязі навичками усіх видів письмового та усного перекладу, яке повинне забезпечувати вільний перехід з однієї мови на іншу на основі вмілього використання набутих знань у галузі лексики, фразеології, граматики і стилістики обох мов.

Висока інформативна насиченість військових текстів пояснюється декількома факторами, серед яких найбільш суттєвими є:

комунікативне завдання: військові тексти частіше містять у собі вказівки, які вимагають обов'язкового виконання, вони наказують, указують, інструктують, визначають подальшу поведінку адресата;

військова дисципліна: у військових текстах (за виключенням наукових статей) немає необхідності умовляти, переконувати, пояснювати, викладати причини тих чи інших наказів і вказівок;

офіційно встановлена форма викладання: уся документація штабів, а також статuti, настанови, інструкції та технічне описання стандартизовані, форма більшості з них визначається наказами, а це дає можливість подавати інформацію без підготовки і пояснень;

мовні засоби, які використовуються: будь-який військовий текст буквально насичений термінами, тобто одиницями тексту, які несуть ключову інформацію.

Інформаційна насиченість значно скорочує надлишок текстів військової тематики й одночасно уповільнює їх сприймання, яке виключає в низці випадків сприймання на слух цих текстів для подальшого перекладу.

Як уже було сказано, військові тексти об'єднує і така особливість, як специфіка мовних засобів, яка заслуговує окремого розгляду. Серед мовних засобів військових текстів головне місце займають терміни, прецизійні слова і скорочення або аббревіатури.

Терміни. Немає необхідності вважати терміни окремою групою слів, термін більш правомірно розглядати як особливу якість слова. Розглянемо приклад:

механік-водій перебував у своєму *відділенні*;
після доповіді – концертне *відділення*;
командир *відділення* отримав наказ.

Перехід звичайного слова в категорію “терміна” явище достатньо розповсюджене. Якщо розглядати термін з позиції перекладу, то він сприймається не як представник самостійної групи слів, а як особлива якість слова, яка набувається або втрачається в мовленні. Це означає, що теоретично будь-яке смислове слово може в особливих умовах стати терміном, а термін – звичайним словом (наприклад *плюс* – знак додавання перейшов у звичайну мову як переваги).

З точки зору процесу перекладу, звичайне слово стає терміном усякий раз, як тільки воно починає означати розроблені в процесі пізнання поняття про предмети, явища, ознаки, які формують разом з іншими поняттями даної галузі науки або техніки одну семантичну систему.

Своєрідність терміна як особливої якості слова, його належність до певної галузі науки або техніки зумовлює залежність процесу перекладу від терміна. Специфіка терміна як мовного засобу вимагає від перекладача високого професіоналізму. Він повинен не тільки відрізнити терміни від звичайного слова, але й усвідомити те, що він означає, тобто мати певний рівень знань. Крім цього, перекладач повинен знати іншомовний еквівалент терміна, оскільки термін може бути заміщений у тексті перекладу тільки іншим терміном з усіма його особливостями. Саме в терміні як особливій якості слова концентруються основні труднощі військового перекладу.

Для того щоб терміни не заважали, а допомагали роботі перекладача, йому слід постійно розширювати свій інформаційний словниковий запас, який асоціювався б з кожним терміном. Одним із ефективних шляхів засвоєння військової термінології є вивчення подальших термінів у військовій науці. Ієрархія наукових понять, систематизація термінів характеризують будь-яку науку, у тому числі і військову справу. Майже кожний термін може бути включений у замкнену мікросистему. Ось як це практично виглядає з такими термінами, як “*батальйон*”.

Батальйон. У війську розрізняють підрозділи – частини – з’єднання – об’єднання. До підрозділів належать: відділення – взвод – рота – батальйон. Батальйон є найбільшим підрозділом.

Способи передачі скорочень. Одна із особливостей американських військових матеріалів є також велика насиченість їх скороченнями.

Скорочення залежно від кількості компонентів діляться на одно-, дво-, три-, чотири-, п’яти- і більше компонентні:

Jy – July;

RJ – Road Junction;

SAC – Strategic Air Command;

FEBA – Forward Ede of the Battle Area;

LACAS – Low Altitude Close Air Support.

Скорочення залежно від виду комунікації і реалізації їх у мовленні діляться на графічні та лексичні. Графічні скорочення вживаються тільки в письмовій формі і реалізуються в усному мовленні повною формою тих одиниць, які вони представляють у тексті: *FA – Field Artillery*. Лексичні скорочення включають усічення (*sub – submarine*), складноскорочені слова та аббревіатури. Аббревіатури, у свою чергу, поділяються:

на звуко-літерні аббревіатури, що є лексичними одиницями і реалізуються в усному мовленні алфавітною назвою літер: *MG [‘em ‘dzi:] machine gun, MP [em ‘pi:] military police;*

акроніми, що являють собою лексичні одиниці, які реалізуються в усному мовленні відповідно до норм вимови, прийнятої для звичайних слів: *FEBA [‘fi: ‘ba:] Forward Edge of the Battle Area; ROAD [roud] Reorganized Objective Army Division.*

Звуко-літерні аббревіатури й акроніми становлять труднощі в усному перекладі. Труднощі перекладу скорочень зумовлені ще і

тим, що аббревіації піддаються майже усі частини мови, наприклад: *co-company, prim-primary, atch-attack, SW (south-west), w/o-without*. Скорочуватися можуть як однокомпонентні, так і багатоконпонентні терміни.

Крім того, слід відмітити, що скорочення в англійській мові можуть писатися по-різному: з великої та малої літери, з крапками та без них, разом чи окремо, зі знаком дробу або з лігатурою.

І хоча порядок написання скорочень в американській армії визначається відповідальними настановами, однак, наприклад, у бойових документах, які видаються нижчими інстанціями, офіційні правила іноді не використовують, що веде до труднощів у перекладі.

Важливим для перекладу є і те, що скорочення можуть виступати в реченні в різних синтаксичних функціях, і отримати відповідне морфологічне оформлення згідно з правилами англійської граматики, тобто приймають закінчення множини, форму присвійного відмінка, форму минулого часу, приймають суфікси, оформлюються артиклем. Усе це також ускладнює їх розуміння та переклад.

Але особливу складність становить те, що значення скорочень часто не збігаються зі значеннями термінів у їх повній формі. Наприклад, терміни *Military Police – військова поліція, Women's Army Corps – жіноча допоміжна служба сухопутних військ* є назвами певних організацій, а скорочення від цих термінів означають члена цієї організації *an MP – військовий поліцейський*, а *WAC – військово-вслужбовець жіночої допоміжної служби сухопутних військ*. Термін *radio detection and ranging* означає дію, знаходження та визначення відстаней за допомогою радіосигналів, а його скорочення – прилад, за допомогою якого здійснюється ця дія, *radar – радіолокаційна установка*.

Легкість, з якою утворюються скорочення, призводить до додаткових труднощів, які ускладнюються ще й тим, що деякі скорочення мають декілька десятків зареєстрованих значень. Наприклад, *A – 60* різних значень, *B – 42, SA – 17* і т. ін. Крім цього, існують незареєстровані та неофіційні значення цих скорочень.

Основним способом перекладу скорочень є, звичайно, звернення до словників. Але жоден словник не дасть усіх скорочень, які можуть

зустрітися у військових матеріалах. Тому необхідно знати основні прийоми перекладу скорочень:

необхідно ретельно вивчити контекст, із якого слід визначати загальне значення скорочення. Іноді його перше вживання в тексті може супроводжуватись розшифровкою;

слід провести ретельний аналіз структури скорочень і розшифрувати всі компоненти.

Передача скорочень українською мовою може бути здійснена такими способами:

повним запозиченням англійського скорочення в латинських літерах. Цей спосіб звичайно використовується при передачі номенклатурних знаків. Наприклад, *UT (Underwater Training)* – *нідводний*, – для навчальних цілей в українській мові може бути передано *UT*);

транслітерацією. Наприклад, скорочення *SEATO (South – East Asia Treaty Organization)*. *Організація країн Південно-Східної Азії* українською мовою передається як *СЕАТО*;

транскрибуванням. Наприклад, скорочення *SAGE (semi-automatic ground environment)* *наземна напівавтоматична система управління засобами ПВО* – передається як *СЕЙДЖ*;

звуко-літерним транскрибуванням. Наприклад, аббревіатура *CIC (Counterintelligence Corps)* *контрозвідувальна служба* перекладається на українську мову *Сі-Ай-Сі*;

перекладом мовної форми. Наприклад, *ALFCE – Allied Land Forces, Central Europe* перекладається як *з'єднання сухопутних військ НАТО на центральноєвропейському театрі*;

перекладом і транскрибуванням. Наприклад, *CAGE (Conado Automatic Ground Environment)* передається як *канадська напівавтоматична система управління ППО “Кейдж”*;

перекладом повної форми і створенням на його основі скорочення. Наприклад, *CIA (Central Intelligence Agency)* перекладається на українську мову як *центральне розвідувальне управління* і має скорочення *ЦРУ*.

Поряд зі скороченнями в американських військових матеріалах позначень зразків озброєння і бойової техніки широко використовують умовні індексні (літери та цифри) позначення та умовні знаки, які можуть викликати певні труднощі при перекладі. Систе-

ма індексних умовних позначень затверджується для маркування керованих і некерованих ракет, літальних апаратів, різних видів боєприпасів, озброєння та бойової техніки. Наприклад, *СН-47А* (*С* – вантажний, *Н* – *helicopter*, 47 – номер конструкції, *А* – перша модифікація).

Для розшифрування умовних індексних позначень використовуються офіційні таблиці, які є, як правило, у спеціальних двомовних військових словниках. Однак деякі найбільш уживані скорочення перекладачеві слід запам'ятати, для того щоб при усному перекладі можна було зразу ж їх розшифрувати або пояснити. Наприклад:

Х – експериментальний, *С* – транспортний,

Т – навчальний, *М* – керована ракета.

Переведення англо-американських одиниць довжини в метричні та правила написання чисел і літер. При роботі з військовими матеріалами всі англійські одиниці довжини, ваги, площі, об'єму, а також калібру обов'язково переводяться в метричні.

Винятком можуть бути дюйми, фути та милі у військово-морських текстах. У письмовому перекладі одиниці вимірювання передаються точно, а в усному приблизно, з додаванням слова “біля”. При перекладі текстів з української мови на англійську метричні одиниці, як правило, не перекладаються. Винятком є калібри традиційних зразків озброєння: 203,2-мм гаубиця = 8 inch houitzer, 11,43-мм пістолет “Кольт” = Colt. 45 automatic pistol.

Для швидкого перекладу одиниць вимірювання і калібрів перекладачеві слід запам'ятати основні відповідності.

Міри ваги

1 фунт (pound) = 453,593 г

1 унція (ounce) = 28,349 г

Міри об'єму

1 пінта (US pint) = 0,473 л

1 галун (US gallon) = 3,785 л

1бушель (US bushel) = 35,236 л

Міри довжини

1 миля морська (nautical mile) = 1853,2 м

1 миля сухопутна (statute mile) = 1609,2 м

1 ярд (yard) = 0,914 м
1 фут (foot) = 0,305 м
1 дюйм (inch) = 2,54 см

Таблиця перерахунку калібрів

30 in = 7,62 мм	2,36 in = 60,0 мм
30,3 in = 7,68 мм	3,5 in = 88,9 мм
45 in = 11,43 мм	4,2 in = 106,7 мм
50 in = 12,7 мм	8 in = 203,2 мм

Звання молодших офіцерів: молодший лейтенант – лейтенант – старший лейтенант – капітан.

Капітан – найвище звання категорії молодшого офіцерського складу.

Такі мікросхеми термінів пронизують усю термінологічну номенклатуру військової справи, як і інших галузей знань.

Особливості перекладу термінологічних сталих сполучень. У військових матеріалах можна виділити особливу групу термінологічних сталих сполучень:

1. Змінно-сталі сполучення у військових матеріалах через вимогу точності і чіткості, яка виключає можливість різного тлумачення інформації, що передається, стають сталими. Наприклад: *to ship fire* – *переносити вогонь по фронту*, *to hold a position* – *утримувати позицію*, *to hold the enemy in position* – *сковувати противника*.

2. Військові афоризми, приказки та прислів'я. Наприклад: *be quick on the draw* – *миттєво реагувати*, *to have sand in one's hair* – *мати досвід дій у пустелі*, *good beginning is half a battle* – *гарний початок – половина перемоги*, *the war depends on which we choose* – *усе залежить від правильно вибраного рішення*.

3. Кодовані сталі сполучення, які виникли в результаті здійснення прихованого управління військами. Наприклад: *no joy* – *ціль не знайдена*, *my feet are dry* – *лечу над сушею*, *mayday* – *сигнал про допомогу*.

4. Команди. Наприклад: *Eyes Left* – *рівняння наліво*, *Arms, Dort!* – *Зброю на груди!* *Right Face* – *Напра-ВО!*

Як видно з наведених прикладів, переклад військових сталих сполучень має значні труднощі. Якщо сполучення першої і частково другої групи можна іноді перекласти шляхом перекладу компонентів і в контексті, то сполучення другої, третьої і четвертої груп так перекласти не можна.

Особливості передачі деяких назв. Поряд зі спеціальною військовою та військово-технічною термінологією у військових матеріалах певне місце займають географічні назви (топоніми) та імена і прізвища людей (антропоніми), у передачі яких часто допускаються помилки. Наприклад, назва типу *Deep Valley* перекладається як *Глибока балка*. Слід пам'ятати, що український переклад топонімів та антропонімів повинен відповідати загальноприйнятим принципам їх передачі. У першу чергу, вони мають відповідати варіантам, що зареєстровані у довідниках та словниках.

У наш час прийнято передавати топоніми та антропоніми шляхом транскрибування, наприклад: *Smith* – *Смим*, *Georgia* – *Джорджія*. Однак у деяких випадках при перекладі багатоконпонентних сполучень використовують такі способи:

1. Усі компоненти перекладаються, наприклад: *Red Sea* – *Червоне море*, *United States* – *Сполучені Штати*.

2. Усі компоненти транскрибуються: е. г. *Fort Knox* – *Форт Нокс*.

3. Одночасно перекладаються (загальний компонент) і транскрибуються (власний компонент) *Route Blue* – *маршрут Блу*.

4. Усі компоненти транскрибуються (загальний компонент додається) *Deep Valley* – *долина Дун-Велли*, *Atlantic City* – *Місто Атлантик-Сімі*.

Подібним способом передаються і назви фірм, компаній, корпорацій (іноді з введенням відповідного пояснювального слова) *Ingalls Shipbuilding Corporation* – *суднобудівна корпорація*, *General Dynamics* – *корпорація*.

Слід звернути увагу на передачу назв та індексних позначень, які входять до складу багатоконпонентних термінів, що служать для найменування різних зразків озброєння та бойової техніки. В українській мові використовується зворотній порядок позначення компонентів: назва або індексне значення, як правило, ставиться на останнє місце; при наявності в англійському варіанті того й іншого в українському перекладі назва стоїть перед індексним значенням; калібр і

національна належність виноситься на перше місце; за необхідності вводиться відповідне пояснювальне слово.

M 60 A 1 tank – танк М-60А1;

Sergeant missile – керовна ракета “Сержант”;

M 56 SP 90 mm AT gun – 90-мм самохідна протитанкова гармата М-56.

Якщо в оригіналі додається тільки назва або індекс позначення без назви виду озброєння, при перекладі ця назва додається:

The Falcon – керована ракета “Фолкон”;

The XM 551 General Sheridan – броньована розвідувальна машина “Генерал Шерідан” XM-551.

2.6. Переклад військових матеріалів

Військові матеріали в широкому розумінні – це військово-художні, військово-публіцистичні, воєнно-політичні, військово-наукові, військово-технічні матеріали, акти військові управління (різні військові документи). До військових матеріалів прийнято відносити науково-технічні матеріали та акти управління, пов’язані з життям та діяльністю військ і військових закладів збройних сил. Військово-художня література, військова публіцистика та військово-політичні матеріали є військовими лише за своєю цілеспрямованістю і тематикою і в основному мають ті риси, які взагалі притаманні усім суспільно-політичним, публіцистичним і художнім текстам.

Під час аналізу особливостей військово-художніх матеріалів і матеріалів військово-публіцистичної і політичної спрямованості на англійській мові перш за все слід звернути увагу на те, що в них особливо широко використовуються звичайні методи та прийоми викладання матеріалу, який характерний для публіцистики та художніх творів.

Усі військові матеріали відрізняються від будь-яких інших насиченістю спеціальною військовою лексикою, широким використанням військової та технічної термінології, наявністю певної кількості змінно-сталих та сталих словосполучень, які характерні тільки для військової сфери спілкування, впливом військової номенклатури і спеціальних скорочень та умовних позначень, які використовуються тільки у військових матеріалах, а з точки зору синтаксису – широким використанням еліптичних конструкцій, бідністю часових дієслів-

них форм, стислою формою висловлювань, використанням усередині одного речення численних паралельних конструкцій, які виражені інфінітивними та дієприслівниковими зворотами. Усе це пов'язано з певним функціональним навантаженням, яке характеризує військову сферу спілкування: стислість, чіткість і конкретність формулювань, точність та якісність викладання, чітке розмежування однієї думки від іншої, легкість сприймання інформації, яка передається.

Основні принципи, способи, прийоми та методи перекладу взагалі, і спеціального перекладу зокрема так само характерні і для військового перекладу. Однак через іншу комунікативно-функціональну спрямованість цей вид перекладу має специфічні риси, які пов'язані з особливостями стилю, лексики і граматики мови американських військових матеріалів.

У військовому перекладі велике значення має точність перекладу, оскільки перекладений матеріал може служити основою для прийняття важливих рішень, проведення військових операцій і т. ін. Тому адекватність перекладу військових матеріалів зумовлює не тільки точну передачу його структурної форми, порядку частин і розміщення матеріалу, послідовність викладення і низку інших факторів, які можуть здаватися непотрібними, формальними, але які мають велике значення для військового спеціаліста. Наприклад, у бойових документах порядок розміщення пунктів і підпунктів, їх позначення (арабськими цифрами і літерами латинського алфавіту), точність передачі дат і часу, координат, географічних назв, нумерація і назва частин і підрозділів та інші дані).

Стилістичні особливості перекладу американських військових матеріалів. Однією із важливих проблем досягнення адекватного перекладу є передача стилю оригіналу. Стилістичний аспект перекладу полягає у правильному підборі лексико-граматичних засобів відповідно до загальної функціонально-комунікативної спрямованості оригіналу з урахуванням літературних норм мови, на яку робиться переклад.

Стиль військових матеріалів не є однорідним. В американських військових матеріалах існує дві тенденції викладання матеріалу: або офіційно-канцелярською мовою з використанням великих, часто архаїчних зворотів і конструкцій, або простою розмовною, іноді фамільярною мовою.

Остання тенденція спостерігається в основному у військових матеріалах, розрахованих на рядовий та унтер-офіцерський склад строкової служби. Ця тенденція пов'язана, у першу чергу, з низьким рівнем загальної та технічної підготовки призовників, а також із намаганням зробити сухі офіцерські статутні матеріали і складні технічні настанови більш популярними та доступними для основної маси військово-службовців. Через це більшість американських військових матеріалів насичена схемами, діаграмами, які допомагають довести до читача суть питання, яке розглядається.

У всіх випадках перекладач повинен намагатися передати матеріал оригіналу шляхом використання військового стилю викладення відповідних матеріалів, він нейтралізує на рідній мові ту образність, яка є часто в оригіналі, а також фамільярно-розмовні та жаргонні елементи, оскільки вони не характерні для наших військових матеріалів. Стиль викладання на рідній мові має відповідати нормам нашої військової мови, які прийняті для матеріалу відповідного виду.

Лексичні особливості перекладу американських військових матеріалів. Американську військову лексику прийнято розподіляти на 3 основні групи: 1) військову термінологію, яка означає поняття, пов'язані з військовою справою, збройними силами, способами ведення збройної боротьби і т. ін.; 2) військово-технічну термінологію, яка виключає науково-технічні терміни; 3) емоційно забарвлену військову лексику (сленг), яка представлена словами та виразами, що часто вживаються в основному, усному розмовному мовленні американських військовослужбовців і є фактично стилістичними синонімами відповідних військових термінів. Правильний переклад військових матеріалів залежить від правильного перекладу термінів, адже більшу частину військової лексики займають військові та військово-технічні терміни, які несуть максимальне змістовне навантаження.

Військова та військово-технічна термінологія. Склад сучасної американської військової та військово-технічної термінології не є сталим. Він постійно змінюється за рахунок видання низки слів, зміни значення, постійного поповнення новими термінами, наприклад, у зв'язку з реорганізацією видів збройних сил, появою і розробкою нових зразків озброєння та бойової техніки, розробкою нових методів ведення війни і т. ін.

Утворення нових термінів відбувається звичайними, характерними для англійської мови способами словотворення: морфологічними, які виключають афіксацію (*maneuvera biliti*), словоскладання (*warhead, target-seeking*), конверсію (*to mortar, to officer*) абрєвіацію; лексико-семантичними, які означають перенесення значення (*Diesel Pentagon*), заміну значення (*asquisition* – означало *перетворення*, а зараз – *знайдення і засічку цілей*), розширення значення (*to lend* означало *висаджуватися на берег, приземлятися*, а зараз – *посадку на будь-яку поверхню*, включаючи воду або небесне тіло), звуження значення (*cruiser* – раніше означало *будь-який корабель*, потім – який знаходився у плаванні); шляхом запозичення як із інших галузей науки та техніки (*pin*), так і з інших мов (*Blitzkrieg* – із німецької мови, *inhabited point* (калька з російської мови).

Як відомо, терміни в мові (тобто слова спеціальної (наукової та технічної) мови, які створюються або запозичуються для точного вираження спеціальних понять і назв спеціальних предметів) виникають у результаті намагання мови до максимально стислої та повної передачі інформації, тобто до такої точності, яка могла б виключати можливості вільного та суб'єктивного її трактування. Звідси випливає висновок, що труднощі у перекладі військових матеріалів викликає переклад військових термінів. Слід запам'ятати, що термін, як правило, перекладається відповідним терміном іншої мови, тому такі прийоми, як аналоги, синонімічні заміни, описовий переклад, використовуються тільки тоді, коли в мові немає відповідного терміна для перекладу.

Ретельний аналіз американської військової термінології показує її значну неоднорідність. Поруч з однозначними термінами, які мають точні та чіткі семантичні межі, є і багатозначні терміни (терміни *unit* і *command* мають до десяти і більше значень). Тому багатозначність навіть однокомпонентних термінів ускладнює їх правильне розуміння і переклад, адекватність якого повністю залежить від контексту та ситуації.

З точки зору складності розуміння та перекладу, військові терміни можна розділити на 3 групи:

терміни, які означають реалії іноземної дійсності, ідентичні реаліям нашої дійсності: *field hospital* – *польовий шпиталь*, *chief of staff* – *начальник штабу*, *recoil brake* – *гальмо відкоту*;

терміни, які означають реалії іноземної дійсності, мають загальноприйняті термінологічні еквіваленти: *Air National Guard* – національна гвардія ВАС, *headquarters and headquarters company* – штаб та штабна рота. Адекватний переклад таких термінів досягається шляхом підбору відповідних аналогів рідної мови та шляхом адекватної зміни: *fire base* – вогнева група, *classified information* – секретні матеріали, *articles of war* – положення про військово-судове діловодство та дисциплінарні стягнення. Великого значення у перекладі термінів цієї групи набуває контекст, який дає можливість вивести загальне значення терміна із значень його компонентів;

терміни, які позначають реалії іноземної дійсності, що відсутні в нашій дійсності і не мають загальноприйнятих термінологічних еквівалентів, наприклад: *alert hangar* – ангар вильоту за тривогию.

Переклад таких термінів становить найбільшу складність, оскільки правильний переклад не може бути зроблений без ретельного, іноді навіть етимологічного аналізу його компонентів. Звичайно переклад цієї групи термінів досягається так:

описом значення англійського терміна: *attack problem* – тактичне завдання на ведення наступального бою, *field study* – вивчення досвіду військ;

дослівним перекладом – *general staff* – загальний штаб, *first lieutenant* – перший лейтенант;

частковою або повною транслітерацією: *master-sergent* – майстер-сержант;

транслітерацією і дослівним перекладом: *chief master-sergent* – головний майстер-сержант, *Texas tower* – Техаська вежа;

транскрибуванням: *ensign* – енсін [`ensain];

транскрибуванням і перекладом: *warrant officer* – уорент-офіцер.

Необхідно зазначити, що основна помилка у перекладі необхідних термінів полягає в тому, що перекладачі іноді намагаються знайти буквальну відповідність іноземному терміну в наших статутах. Такий підхід не є зовсім правильним, оскільки стирається специфіка реалій іноземної армії і може виникнути помилка через те, що ці терміни можуть виражати поняття, характерні тільки для певних армій і тому не відповідають реаліям нашої армії.

Ще однією помилкою перекладача є дослівний переклад, коли англійський термін чи його компоненти аналогічні нашому терміну, але мають інше значення: *general staff* – загальний штаб або загальна частина штабу, але не генеральний штаб, *ammunition* – боєприпаси, а не амуніція або спорядження.

Слід також урахувати можливу зміну значення терміна під час використання множини. Наприклад, *defense* – оборона, а *defenses* – оборонні споруди, *store* – запас, склад, магазин, а *stores* – майно, вантажі, матеріальні засоби.

Отже, правильне розуміння та переклад термінів залежить не тільки від значення мови, а також і від знання реалій іноземної армії, її історії, організації, озброєння та боєтехніки, способів ведення збройної боротьби і т. ін.

Способи перекладу багатокomпонентних термінів. Найбільші труднощі в перекладі викликають терміни, які складаються із групи слів. Такі терміни прийнято називати багатокomпонентними. Вони посідають значне місце в американській військовій лексиці. Вони можуть мати 2 і більше компонентів (*intelligence officer* – начальник розвідки, *high velocity aircraft rocket* – авіаційна ракета з високою швидкістю польоту). Для збереження семантико-синтаксичних зв'язків усередині виразу окремі компоненти прийнято з'єднувати дефісом або відокремлювати комою (*landing craft, infantry* – флагманський десантний корабель).

Наведемо найбільш характерні способи перекладу багатокomпонентних термінів:

за допомогою аналогічної препозитивної атрибутивної групи:

mobile cargo platform – рухома вантажна платформа;

fast moving situation – ситуація, яка швидко змінюється.

Цей спосіб найпростіший, оскільки не вимагає розбору словосполучень за частинами, а полягає в перекладі компонентів, з яких він складається, у певній послідовності;

за допомогою перестановки компонентів:

service battery ammunition section – відділення боєпостачання батареї обслуговування;

heavy mortar platoon fire direction center – пункт укріплення вогнем взводу важких мінометів;

за допомогою словосполучень типу “іменник – прикметник – іменник”:

blackout road march – марш по дорогах із затемненими фарами;

за допомогою використання дієприслівникових зворотів і підрядних речень:

Eight-man infantry squad – піхотне відділення, яке складається з 8 осіб.

Можна рекомендувати таку послідовність проведення семантико-синтаксичного аналізу при перекладі багатокomпонентних термінів:

1. Перекласти ключове слово, яким, як правило, є останнє слово термінологічного ряду.

2. Проаналізувати змістові зв'язки між компонентами терміна та виділити змістові групи. Аналіз ведеться зліва направо.

3. Установити зв'язки між виділеними змістовими групами і провести переклад усього термінологічного ряду, починаючи з ключового слова, послідовно справа наліво.

4. Провести стилістичний аналіз і відредагувати переклад.

Наприклад, перекладемо словосполучення *division artillery headquarters battery target acquisition platoon*. Ключове слово тут *взвод*. Визначаємо, що йдеться про організаційну одиницю – підрозділ. Починаючи зліва направо, проводимо аналіз, виділяємо змістовні групи та перекладаємо:

division artillery – артилерія дивізії;

headquarters battery – штабна батарея;

target acquisition – виявлення та засічка цілей.

Установлюємо зв'язки між виділеними групами та перекладаємо весь термінологічний ряд: *взвод виявлення та засікання цілей штабної батареї артилерії дивізії*.

Синтаксичні особливості перекладу американських військових матеріалів. Синтаксичні явища, які характерні для військових матеріалів, можуть мати деякі труднощі при перекладі. Відомо, що зв'язок слів у реченні оформлюється граматично. Граматичні форми і конструкції виражають певне граматичне значення, яке пов'язане з лексичним значенням слів. Тому у перекладі необхідно урахувувати як граматичні зв'язки слів, так і граматичне значення форм і конструкцій, що передаються.

Вибір граматичних засобів у перекладі повинен проводитися з урахуванням їх значень. При співставленні близьких граматичних структур двох мов у граматичних системах обох мов є як відповідні граматичні явища, так і явища, які не мають відповідностей в іншій мові. Перекладач повинен знати особливості граматичних відповідностей і невідповідностей, способи їх передачі засобами іншої мови, добре розбиратися у системі лексико-граматичних значень обох мов, урахувати весь комплекс складної взаємодії їх лексичних і граматичних засобів. При цьому завжди треба пам'ятати, що вибір граматичної форми в перекладі залежить не тільки від граматичної форми оригіналу, але і від її лексичного наповнення.

Основні труднощі передачі граматичних явищ англійських текстів взагалі характерні і для військових матеріалів на англійській мові. Однак найбільші труднощі звичайно виникають при перекладі конструкцій з дієсловом-присудком у пасивному стані, герундіальних, дієприкметникових та інфінітивних зворотів, а також неповних і речень-кліше (у бойових документах).

Однією з особливостей військових матеріалів є широке використання в них пасивних конструкцій – речень з дієсловом-присудком у пасивному стані, які прийнято передавати українською мовою не тільки в пасивному стані.

Інфінітивні конструкції особливо широко представлені у військових матеріалах, оскільки інфінітив означає дію без вказівки на спосіб, час, особу, число і виражає необхідність, наказ, передає динаміку процесу дії.

Інфінітивні конструкції можуть бути передані українською мовою іменником з прикметником, інфінітивом, безособовим чи неозначено-особовим зворотом, дієприкметниковим зворотом, додатковим підрядним реченням, обставинними підрядними реченнями мети та наслідку дії.

В українській мові відсутня форма, яка б відповідала герундію. Герундіальні конструкції перекладаються на українську мову іменником, інфінітивом, дієприслівником або підрядним реченням.

Дієприкметникові конструкції, які широко представлені в американських військових матеріалах, перекладаються на українську мову дієприкметником і дієприкметниковими зворотами або підрядними реченнями.

Як зазначає Л. Л. Нелюбін, усі військові матеріали відрізняються від інших матеріалів насиченістю спеціальною військовою лексикою, широким використанням військової і науково-технічної термінології, наявністю певної кількості словосполучень, що характерні лише для військової сфери спілкування, великою кількістю військової номенклатури і спеціальних скорочень та умовних позначень, що використовуються тільки у військових матеріалах, а з точки зору синтаксису – широким використанням еліптичних (особливо у військовій документації) і клішованих конструкцій, бідністю часових дієслівних форм, стислою формою висловлювання, використанням всередині одного речення численних паралельних конструкцій, які виражені інфінітивними і дієприкметниковими зворотами.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення спеціального перекладу.
2. Які спеціальні теорії перекладу ви знаєте?
3. У чому полягають особливості перекладу суспільно-політичної літератури?
4. Опишіть складнощі перекладу газетних матеріалів.
5. Як вірно перекласти заголовок статті?
6. Які основні особливості науково-технічного перекладу?
7. У чому полягають лексичні та граматичні труднощі перекладу науково-технічної літератури?
8. Що таке військовий переклад?
9. Які особливості перекладу військових матеріалів ви знаєте?
10. Як перекладаються багатокомпонентні військові терміни?

3. ГРАМАТИЧНІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДУ

3.1. Граматичні трансформації в процесі перекладу

Для адекватного перекладу англійського тексту перекладач не може не враховувати граматичного значення форм англійського речення. Неправильна передача значення англійських граматичних форм і конструкцій призводить до перекручування змісту оригіналу. У практиці перекладу необхідно одночасно враховувати значення лексики й особливості граматики для досягнення адекватності. Інакше кажучи, перекладач завжди має справу з лексико-граматичними відповідностями. Розбіжності граматичної структури англійської та української мов, з погляду перекладу, виражаються у двох категоріях перекладацьких проблем: проблеми перекладу в умовах розбіжності граматичних структур і проблеми перекладу в умовах розходження граматичних ознак мови оригіналу і мови перекладу. Крім того, специфічні ускладнення пов'язані з перетворенням не тільки окремих морфологічних граматичних категорій (морфологічні перетворення на основі словоформ), а й складних граматичних структур (синтаксичні перетворення на рівні речень і надфразових єдностей).

Граматичні властивості одиниць мови складаються з низки явищ: форми слова, словосполучення, речення, порядку елементів, граматичних значень форм, контекстуальних функцій форм і значень. Кожного разу, розглядаючи інформаційну навантаженість тієї чи іншої мовної категорії, що підлягає перекладу, ми беремо до уваги не тільки лексико-семантичне значення слів і їх сполучень, але і їх граматичні ознаки, що можуть дуже істотно впливати на правильність перекладу.

Спільність між граматичними властивостями української і англійської мов задається їх загальною належністю до індоєвропейської родини і виявляється у наявності загальних граматичних значень, категорій і функцій, наприклад: категорій числа у іменників, категорій ступенів порівняння у прикметників, категорії часу у дієслова, функціональної значущості порядку слів і т. ін.

Водночас не слід забувати, що як розбіжності, так і подібності між граматичними формами, їх функціями і значеннями можуть бути повними і неповними. Відповідно, стає можливим повний пе-

реклад чи різні варіанти неповного перекладу. Повна подібність, як правило, зустрічається порівняно рідко, так само як і повна розбіжність, що неможливо компенсувати. Тому головне, з чим доводиться мати справу перекладачеві, – це, по-перше, необхідність компенсації і, по-друге, характер компенсації при перекладі граматичних форм.

Грамматичні трансформації полягають у перетворенні структури речення в процесі перекладу відповідно до норм мови перекладу. Трансформація може бути повною чи частковою залежно від того, змінюється структура речення повністю чи тільки частково. Звичайно, коли замінюються головні члени речення, відбувається повна трансформація, якщо ж замінюються лише другорядні – часткова. Крім заміни членів речення, можуть замінятися і частини мови. Найчастіше це відбувається одночасно.

Варто зважати на всі фактори, які можуть впливати на застосування граматичних трансформацій у процесі перекладу, а саме:

- синтаксичну функцію речення;
- його лексичне наповнення;
- його значеннєву структуру;
- контекст (оточення) речення;
- експресивно-стилістичну функцію речення.

Невідповідності в будові двох мов завжди викликають необхідність у граматичних трансформаціях. Ці невідповідності бувають або повними, або частковими. Повні невідповідності спостерігаються, коли в українській мові відсутня граматична структура, яка є в англійській мові, наприклад, герундій.

Однак частіше граматична категорія існує в обох мовах, але повної відповідності немає, наприклад, це стосується категорії числа. Вона існує і в англійській, і в українській мовах, але вживання однини і множини не завжди збігається.

У деяких випадках англійська граматична категорія ширша, ніж українська. Англійська часова форма Past Simple ширша від українського минулого часу. Вона може відповідати минулому часу українських дієслів різних видів і станів і, таким чином, перекладається по-різному.

Слід звернути увагу на ті випадки часткової відповідності, коли дана граматична категорія є в обох мовах, але збігається не в усіх фор-

мах, наприклад, дієприкметник. В українській мові немає перфектної форми дієприкметника.

Отже, усі зазначені явища – відсутність відповідної форми, часткові відповідності, розбіжності в характері та вживанні форми – викликають при перекладі необхідність граматичних трансформацій.

Під **граматичними трансформаціями** слід розуміти перетворення структури речення в процесі перекладу для відтворення найточнішої відповідності англійському реченню на матеріалі української мови зі збереженням єдності змісту і форми. **Це вже буде нова єдність, яка відповідає нормам мови перекладу. Граматичні трансформації складаються з таких операцій:**

- зміна структури речення;
- зміна порядку слів;
- заміна частин мови та членів речення;
- додавання слів;
- опущення слів з граматичних причин.

Контекстуальне оточення речення також може вимагати його граматичної трансформації в перекладі. Найчастіше це спостерігається при перекладі англійських фраз чи речень, які починаються з того самого особистого займенника, що не відповідає нормам української мови.

Якщо розглядати окремі види граматичних трансформацій, то, мабуть, найбільш розповсюдженим прийомом варто вважати заміну англійських іменників українськими дієсловами. Це явище пов'язане з багатством і гнучкістю дієслівної системи української мови.

Заміни іменника дієсловом можуть відбуватися з різних причин: і через відсутність відповідного іменника в українській мові, і через необхідність зміни будови речення відповідно до норм української мови.

Зміна структури речення при перекладі. Не завжди переклад англійського речення полягає в дослівній передачі значення кожного слова. Найчастіше при перекладі з англійської доводиться змінювати структуру речення, порядок слів, розбивати одне речення на два чи з'єднувати два речення в одне.

Причинами таких змін можуть бути відсутність відповідного граматичного явища в українській мові, а також розбіжність стилістич-

них особливостей граматичних конструкцій і значення структури англійського й українського словосполучення, наприклад:

The primarily task is to ensure the inviolability of the state border. – Головне завдання – забезпечення недоторканності державного кордону.

При виборі порядку слів у процесі перекладу на українську мову необхідно розглядати два типи англійських речень: 1) із прямим порядком слів; 2) з інверсією, тобто порушенням звичайного порядку слів.

1. В українській мові, на відміну від англійської, значеннєвий центр висловлювання (“центр ваги”) часто знаходиться наприкінці речення:

Cooperation and coordination with other state agencies is in accomplishing border protection missions. – Взаємодія і координація зусиль з іншими відомствами полягає у виконанні завдань охорони державного кордону.

При перекладі англійського речення з прямим порядком слів необхідно визначити його значеннєвий центр, щоб точно передати зміст. У кінець українського речення звичайно ставиться слово, що виражає нову інформацію в англійському розповідному реченні без емпізи (логічного виділення):

Certain directions and ways of legal migration can be observed. – Можна виділити деяку тенденцію щодо шляхів та каналів законної міграції.

2. Англійські речення з інверсією передаються на українську мову реченнями, у яких також порушений звичайний порядок слів (за винятком випадків граматичної інверсії, тобто зміни порядку слів у питальних і наказових реченнях):

Mine is a totally different approach. – Підхід мій зовсім інший.

Для досягнення адекватності перекладу часто доводиться замінювати члени речення через розбіжність значеннєвої структури англійських і українських словосполучень і речень, наприклад:

*I am confident you will benefit from participating in this research program both **personally and professionally.*** – Я впевнений, що ви одержите користь від участі в цій науково-дослідницькій програмі як в особистому, так і професійному сенсі.

Перекладач має право застосовувати **зміни структури речення** (змінювати просте речення на складнопідрядне чи складносурядне,

розбивати одне речення на два чи поєднувати два речення в одне), якщо це необхідно для передачі змісту, наприклад:

Taking into account a growing threat of terrorism ..., the role of the State Borderguard Service of Ukraine is being considerably increased. Nowadays it is an important national security institution,...

З урахуванням реалій сучасності, виклику, який був оголошений терористичними силами ..., суттєво зростає роль ДПСУ як важливого інституту національної безпеки держави,...

Перестановки, тобто перебудова або зміна структури речення, викликаються низкою причин. Основною причиною, як уже зазначалось, є невідповідність у будові речення в англійській та українській мовах. Фіксований порядок слів англійського речення звичайно носить ієрархічний характер. Спочатку йдуть головні члени речення – підмет і присудок, а потім другорядні. В українській мові порядок слів вільний, але в ній помітна тенденція розміщувати основний зміст висловлювання (роздум) у кінці речення, коли її (тобто рему) виражає підмет. У граматиці української мови вказується на те, що звичайне розміщення членів речення відповідає моделі: обставини, присудок, підмет, тобто порядок слів обернений прийнятому в англійській мові. В українській мові другорядний член речення може стояти на початку речення, якщо він є вихідним моментом висловлювання і вводить так звану тему – те, про що йдеться в повідомленні.

Вчора в Вашингтоні відбулась прес-конференція. Центр повідомлення (рема) – *прес-конференція* – виражений підметом і стоїть у кінці речення. Однак такий порядок не є абсолютно обов'язковим. Наприклад:

Прем'єр-міністр виступив вчора по телебаченню. Тут рема (підмет) стоїть на початку речення. В англійській мові тематичний підмет стоїть на початку речення відповідно до встановленого прямого порядку слів. Як зазначає англійський лінгвіст М. Халлідей, звичайно (але не завжди) темі притаманне початкове положення у висловлюванні.

Перестановка викликається не тільки необхідністю виділення центру висловлювання (реми), але й іншими причинами. Те ж саме іноді стосується і порядку розміщення головного і підрядного речення.

He started back and fell against the railings, trembling as he looked up. (W. Thackeray). – Подивившись угору, він стріпнувся, відійшов і, затремтівши, прихилився до огорожі.

В оригіналі головному реченню відведено перше місце, воно стоїть на початку, а підрядне речення на другому місці. Однак логічно підрядне речення часу виражає не тільки часову послідовність, але і причинні відносини: він поглянув угору і здригнувся, і відійшов, тобто те, що він побачив, змусило його здригнутися і відійти. Дієприкметник *trembling*, зважаючи на кому, належить до підрядного речення. В українському реченні він логічно співвідноситься з другим присудком прихилився.

Заміни. Перестановки в числовому вигляді зустрічаються не так часто. Причини заміни частин мови чи іншої конструкції в українській мові – невідповідність у вживанні відповідних форм і конструкцій, лексичні причини: різне слововживання, різні норми узгодження в англійській і в українській мовах.

Граматичні заміни – це спосіб перекладу, при якому граматична одиниця в оригіналі перетворюється в одиницю мови перекладу з іншим граматичним значенням. Заміни може піддаватися граматична одиниця мови оригіналу будь-якого рівня: словоформа, частина мови, член речення, речення визначеного типу. Зрозуміло, що при перекладі завжди відбувається заміна форм однієї мови на форми іншої. Граматична заміна як особливий спосіб перекладу включає не просте вживання у перекладі граматичних форм оригіналу, а відмову від них, тобто заміну таких форм на інші, що відрізняються від них за граматичним значенням. Так, в англійській і українській мові існують форми однини і множини, і, як правило, співвіднесені іменники в оригіналі й у перекладі вживаються в тому самому числі, за винятком випадків, коли формі однини в англійській мові відповідає форма множини в українській (*money – гроші*) чи навпаки, англійській множині відповідає українська однина (*struggles – боротьба; outskirts – країна*). Граматична заміна застосовується, коли одиниця іноземної мови перетворюється на одиницю перекладу з іншим граматичним значенням, але має те ж саме логічне. Наприклад, заміна дієслова на іменник, множини на одну або навпаки:

I'm a poor swimmer. – Я погано плаваю.

The tired speaker was silent. – Оратор стомився і замовк.

It was the scream that goes through you and makes your blood run cold. – Це був такий пронизливий крик, від якого кров застигає в жилах.

Наприклад, особлива значеннева роль англійського артикля може бути компенсована при перекладі на українську мову за рахунок займенників:

They were powerful enough not to need a tsar, especially the tsar. – Вони були досить могутні, щоб не мати потребу в якомусь царі, особливо в такому царі.

Отже, граматична заміна полягає в перекладі не стільки самої вихідної форми, скільки її граматичної чи значенневої функції у тексті. І цей прийом застосовується у тих випадках, коли необхідно перекласти одиницю мови, категоріальне значення якої взагалі відсутнє в мові, на яку виконується переклад.

3.2. Передача модальності при перекладі

Модальність – це дуже широка категорія, яка виражає ставлення того, хто говорить, до реальної дійсності. Модальність може виражатися модальними дієсловами, їх еквівалентами, а також модальними словами.

Модальні дієслова не означають дії, а виражають тільки абстрактне модальне значення необхідності, доцільності, можливості, вірогідності і т. ін. Вони можуть також виражати різноманітні емоції – бажання, здивованість, сумнів тощо. Для роботи перекладача необхідно відчувати, як передати модальність у реченні, щоб переклад був адекватним. Тут будуть розглянуті тільки модальні дієслова: *can, may, must, shall, should* та їх еквіваленти. Необхідно також нагадати про вживання *should* у підрядних реченнях, коли головне речення виражає які-небудь емоції – здивування, сумнів, обурення. У таких випадках в українському підрядному реченні, на відміну від англійського, звичайно вживається дійсний спосіб.

It is surprising that some critics should say we don't understand Shakespere. – Дивно, що деякі критики стверджують, що ми не розуміємо Шекспіра.

Розглянемо сполучення з модальними словами *unlikely, sure, certain*, а також дієслова, які мають модальне лексичне значення і ви-

ражають випадковість, необхідність, можливість і т. ін. Сюди також належать сполучення дієслів *to happen, to come* + інфінітив і звороти з дієсловами *to seem, to appear, to prove* + інфінітив.

При перекладі слід широко користуватися різноманітними модальними дієсловами і словами української мови, оскільки в українській мові модальність в основному виражається модальними словами, а в англійській – модальними дієсловами:

Pliny may not have been so far out when he said that for every disorder suffered by a man, nature provided a remedy if only it could be found. – *Можливо, Пліній не так уже помилявся, говорячи, що в природі є ліки від усіх хвороб, тільки їх треба зуміти знайти.*

Дієслово *should*. При перекладі речень з дієсловом *should* труднощі виникають через різноманітність його значень у різних функціях.

У функції **допоміжного дієслова *should*** вживається для утворення майбутнього часу в минулому (звичайно в підрядному реченні, у 1-й особі) і для утворення форм умовного способу.

У функції **модального дієслова *should***:

виражає необхідність поради або побажання. Звичайно перекладається: *треба було б, слід було б, не завадило б, повинен*:

He said that the status of the Greek minority should be viewed in light of political balance. – *Він сказав, що статут меншин грецького населення слід розглянути в світлі рівноваги політичних сил;*

виконує емоційно-підсилювальну функцію, тобто підкреслює емоцію того, хто говорить (подив, жаль, підозру, несхвалення і т. ін.) Вживається в цьому значенні, головним чином, у підрядних реченнях, після словосполучень типу *it is strange that..., it is natural...that* і т. ін., які означають ставлення того, хто говорить, до висловлювання. Вживається також у питальних реченнях, які починаються з *why, how* та ін. У цьому випадку на українську мову сполучення *should* з подальшим інфінітивом перекладається особовою формою дієслова в дійсному способі теперішнього або минулого часу (минулого – якщо за дієсловом *should* вживається перфектна форма інфінітива).

Оскільки в українській мові немає відповідної граматичної форми, емфаза передається, де це взагалі можливо, лексично:

I don't know why should I think about him. – *Не розумію, чому це я повинен думати про нього.*

It is good that the Government should have recognized the opportunity and the obligations so clearly. – Добре, що уряд так чітко зрозумів (на-
явність) свої можливості й обов'язки.

Should може виражати припущення. У такому випадку перекладається на українську мову словами *напевно, можливо*.

Дієслово *can*, крім основного значення, яке передає вміння, здібність чи об'єктивну можливість виконати дію *can* (у стверджувальній формі) виражає припущення і перекладається словами *можливо, міг, може бути* тощо або сумнів (у питальній та заперечній формі) і перекладається словами *невже, не може бути, щоб...* і т. ін. Форма *could* передає меншу впевненість припущення або сумніву. Перфектна форма інфінітива після *can* і *could* відносить дію, яка не відбулась, до минулого часу:

It could be true but it is advisable to find out first what has really happened there. – Можливо, це і правда (що сумнівно), але рекомендується спочатку з'ясувати, що в дійсності трапилося.

Дієслово *may*. У мові газетних статей дієслово *may* частіше всього виступає у значенні досить вірогідного припущення і перекладається словами *може бути, можливо*. Форма *might* вказує на меншу вірогідність припущення, на сумнів. Перфектна форма інфінітива після *may* відносить дію до минулого часу:

Two factors may temporarily have increased their caution. – Можливо, 2 фактори тимчасово підсилили їх обережність.

Дієслово *may* може виступати також як допоміжне дієслово, яке утворює форму умовного способу, головним чином, у підрядних реченнях мети після *that, so that* і в підрядних реченнях після *whatever, however*. У таких випадках *may* не перекладається.

Після дієслів *can* і *may* слово *well* означає *цілком, з успіхом*.

Дієслово *must*. Основне значення дієслова *must* – *повинність*. Крім того, дієслово *must* (у стверджувальній формі) часто вживається у значенні припущення зі значною долею впевненості та перекладається словами *мабуть, можливо, вірогідно*. Перфектна форма інфінітива після *must* означає, що припущення належать до минулого часу:

They must know about it for a certain time. – Вони, мабуть, протягом деякого часу знали про це.

Дієслово *to be*. Сполучення з дієсловом *to be* виражає необхідність, як щось очікуване, намічене, те, що обов'язково має здійсню-

тися через наказ або домовленість. Особливо треба звернути увагу на сполучення *to be* + інфінітив в умовних реченнях, в яких виражено бажання.

Дієслово *to be* у сполученні з інфінітивом має модальне значення і може виражати:

повинність, що зумовлена домовленістю або планом, що перекладається звичайно за допомогою слова *повинен* або дієслова в майбутньому часі:

The Prime Minister is to go to Paris next week. – Наступного тижня прем'єр-міністр повинен поїхати (поїде) в Париж;

можливість (у цьому випадку за дієсловом звичайно стоїть пасивна форма інфінітива):

Responsibilities and obligation possessed by trade unions are to be envied. – Можна позаздрити тій відповідальності і тим обов'язкам, які мають профспілки;

бажання – в умовних реченнях; при перекладі на українську мову необхідно іноді вводити займенник *ми* в неозначено-особовому значенні:

Mass struggle is vital if the elimination of the evils of racial hatred is to be guaranteed. – Масові виступи нагально необхідні, якщо ми хочемо, щоб було знищено те зло, яке називається расовою дискримінацією (якщо ми хочемо досягти знищення ...для знищення того зла... необхідні).

Слід пам'ятати, що сполучення *to be* з інфінітивом може являти собою складний присудок, де *to be* виступає як дієслово-зв'язка, а інфінітив – у ролі предикатива:

The task of the committee is to find ways for development of international cooperation. – Завдання цієї комісії – знайти шляхи розвитку міжнародного співробітництва.

Дієслово *to have*. Дієслово *to have* з подальшим інфінітивом означає повинність, яка викликана обставинами, необхідністю. На українську мову, як правило, перекладається *вимушений, мати, потрібно, треба*:

The negotiations might fail, in that event the government would have to decide what to do. – Переговори можуть закінчитися і невдачею. У цьому випадку уряд вимушений вирішити, що робити.

Дієслово *to have* з подальшим складним додатком (ім'я + безособова форма дієслова чи прислівник) передає:

каузативність (пробудження або сприяння виконанню дії). На українську мову передається за допомогою таких слів, як *заставити, зробити так, щоб* та іншими лексичними засобами:

We had them beaten this time. – *На цей раз ми їх здолали (зробили так, щоб вони програли).*

I would have you to know... – *Я хотів би, щоб ви знали...*

They will have him back. – *Вони змусять його повернутися;*
дію, що виконана з ініціативи, сприяння особи, вираженої підметом:

The town council has had three houses built. – *Міська рада побудувала три будинки;*

дію, яка виконана незалежно від волі чи бажання особи, вираженої підметом і спрямованої на нього:

We had a note handed to us. – *Нам вручили записку.*

Переклад дієслова *to have* є складним, оскільки в українській мові немає аналогічних засобів для передачі цих значень. Крім того, точне значення впливає іноді із більш широкого контексту. При перекладі ми вимушені користуватися різними лексичними засобами, які найбільш точно передають значення англійського речення.

Імовірно, що всі слова-замінники не мають предметно-логічного значення, а тільки контекстуальне. Їх необхідно співвідносити з відповідними дієслівними формами або іменниками, які вони замінюють, і тільки в цьому випадку вони набувають лексичної значущості.

3.3. Особливості перекладу граматичних структур

Передавання функції артикля. Артикль (неозначений, означений і “нульовий”, тобто його відсутність) є показником іменника в англійській мові. Найчастіше артикль при перекладі опускається. Однак деякі значення артикля в англійській мові вимагають передачі його у перекладі українською мовою, якщо артикль використовується як *засіб виділення значеннєвого центра висловлювання*, водночас *неозначений артикль* (особливо перед підметом) указує на нову інформацію,

тобто при перекладі на українську мову підмет ставиться в кінець речення (*A meeting was held. – Було проведено зустріч*), а означений артикль указує на те, що нова інформація уже міститься в іншому місці речення (*The meeting was attended by the Heads of Government. – У зустрічі взяли участь глави урядів.*)

Значимо, що неозначений артикль виконує класифікувальну функцію (відносить предмет до класу йому подібних), а означений артикль – конкретизувальну (вказує на конкретний предмет або предмети).

Неозначений артикль вживається зі злічуваними іменниками і лише в однині. Перекладачеві потрібно звертати увагу на контекст ще й тому, що неозначений артикль може перекладатися числівником один:

As to the Moldavian border segment the US government assists the State Borderguard Service of Ukraine by equipment, the total sum of which is a million of dollars. – Щодо молдавської ділянки кордону, то уряд США допомагає Держприкордонслужбі оснащенням на суму (один) мільйон доларів.

Як замітники артикля використовуються займенники *some* і *any*, а також присвійні займенники:

The process of computerization proceeds the quicker the sooner EU member-states start their (the) program. – Процес інформатизації відбудеться тим швидше, чим скоріше країни-члени ЄС розпочнуть свою програму.

Переклад дієслів у пасивному стані. Пасивний стан дієслова вказує, що підмет виражає особу чи предмет, над яким відбувається дія:

The Heads of Government were convinced that the forthcoming NATO Summit meeting would... – Глави урядів висловили переконання, що в рамках майбутнього саміту НАТО буде...

В англійській мові пасивні конструкції вживаються набагато частіше, ніж в українській, тому їх переклад на українську мову має певні особливості.

Дієслова у пасивному стані можуть перекладатися:

українським дієсловом у пасивному стані чи коротким пасивним дієприкметником:

The active assistance was rendered by government. – Активна допомога (була) надана урядом;

українським дієсловом в активному стані (найчастіше зі зворотним порядком слів, тобто з підметом наприкінці речення):

The active assistance was rendered by government. – Активну допомогу надав уряд.

Переклад “Уряд надав активну допомогу” був би правильним, оскільки в ньому зміщений значеннєвий центр оригіналу: важливо сказати, хто надав допомогу, а не що саме надав уряд;

українськими зворотними дієсловами:

The meeting was held by the representatives of the State Borderguard Service of Ukraine and US Embassy. – Ця зустріч проводилась представниками ДПСУ та посольства США;

українським безособовим реченням:

It was believed (considered) that... – Думали (вважали), що...

Прийменники, що стоять після англійських дієслів у пасивному стані, у перекладі ставляться перед словом, яке в англійському реченні виконує функцію підмета:

This article is often referred to. – На цю статтю часто посилаються.

Their conclusions can be relied on. – На їхні висновки можна покластися.

Низка англійських дієслів з прийменниками перекладаються українськими дієсловами, після яких прийменник не вживається:

How is the migration process development accounted for? – Яким чином пояснюється розвиток міграційного процесу?

До таких дієслів належать:

bring about – викликати, здійснювати;

comment on – коментувати;

deal with – розглядати;

listen to – слухати;

subject to – піддавати;

touch on – торкатися.

У той же час деяким англійським перехідним дієсловам відповідають українські дієслова з прийменником:

The frontier regime is controlled by border guards. – За режимом державного кордону спостерігають прикордонники.

До таких дієслів належать:

- address* – звертатися до;
- affect* – впливати на;
- answer* – відповідати на;
- attack* – нападати на;
- follow* – впливати з;
- influence* – впливати на;
- join* – приєднуватися до.

Правильний переклад дієслів має вагоме значення, адже помилка може призвести до глибокого викривлення змісту. Отже, застосування вищезазначених граматичних перекладацьких трансформацій у процесі перекладу англomовних текстів обумовлене диференційною лінгвістичною природою англійської та української мов, а також є необхідною умовою при вирішенні проблеми адекватності перекладу.

Слова-замінники часто становлять складність при перекладі, оскільки перекладачі-початківці не завжди можуть розібратися у структурі речення і правильно співвіднести їх з відповідними словами. Слова-замінники звичайно поділяються на повні та часткові замінники. До перших належить дієслово *to do* в Present і в Past Simple, яке виступає як замінник цілого. Він може замінювати дієслова будь-якого значення. До другої групи входять усі решта дієслів-замінників, що виступають тільки як частина замість цілого, будучи ніби представником (репрезентом) складної дієслівної форми. Частіше за все переклад слів-замінників залежить від контексту.

Слід зазначити, що повтор дуже поширений в англійській мові, але його вживання завжди має бути логічне і стилістично обґрунтоване. В іншому разі повтор сприймається як щось непотрібне, як стилістичне порушення. Цим частково пояснюється таке широке вживання слів-замінників:

Then he showed me another telegram, the one received from the expedition. – Потім він показав мені іншу телеграму, ту (телеграму), що була отримана з експедиції.

Ми розглянули найбільш часто вживані граматичні структури англійської мови, які не мають аналогів в українській мові і при перекладі яких з англійської мови на українську і навпаки перекладачеві треба

звернутися до деяких граматичних трансформацій і знайти найбільш адекватний переклад даного речення.

Переклад безособових форм дієслова. Поряд з особовими формами в англійській мові існують безособові форми дієслова: герундій, дієприкметник, інфінітив, які мають низку особливостей, що потребують обережного до них ставлення при перекладі.

Безособові форми дієслова відрізняються від особових форм насамперед тим, що вони не мають категорії особи, числа і способу. Не виражаючи особи і числа, герундій, дієприкметник та інфінітив не можуть узгоджуватись з підметом й тому самостійно ніколи не виступають у функції простого присудка.

Іншою загальною особливістю безособових форм є те, що категорія часу в них має відносний характер, тобто їх часові відмінності набувають значення лише у зіставленні з часом особової форми (присудка) даного речення. У результаті особливостей своєї появи та історичного розвитку безособові форми дієслова межують з недієслівними категоріями і виявляють тісний зв'язок: герундій та інфінітив – з іменником, а дієприкметник – з прикметником. Розглянемо більш детально особливості безособових форм і способи їх перекладу.

Переклад інфінітива й інфінітивних зворотів. Англійський інфінітив істотно відрізняється від українського за формою, функціями й наявністю інфінітивних зворотів.

Неперфектні форми англійського інфінітива (*Indefinite – to do* <active>, *to be done* <passive>, *continuous – to be doing*) відрізняються від перфектних (*Perfect – to have done* <active>, *to have been done* <passive>; *Perfect Continuous – to have been doing*) віднесеністю дії до теперішнього і майбутнього часу.

Способи перекладу інфінітива в різних функціях:

1. Інфінітив у функції підмета перекладається українським інфінітивом (неозначеною формою дієслова) чи іменником:

To solve this problem is very important. – *Вирішити цю проблему (завдання) дуже важливо.* – *Рішення цієї проблеми є дуже важливим.*

2. Інфінітив у функції обставини також перекладається за допомогою українського інфінітива чи іменника, рідше – за допомогою дієслова та дієприслівника:

– обставина мети:

To solve this problem we had to involve experts. – *Щоб вирішити цю проблему (для рішення цієї проблеми), нам довелося залучити експертів;*

– обставина наслідку дії (після слів *enough, too, so/such... as*):

This program is reasonable enough to achieve reliable results. – Ця програма досить обґрунтована, щоб досягти (вона могла досягти) надійних результатів.

The results achieved were so significant as to affect the final conclusions. – Отримані результати були настільки істотними, що вплинули (могли вплинути) на остаточні висновки;

– обставина подальшої дії:

The Romanian Border Police and Customs Administration exchange their experience to prevent transnational crime. – Прикордонна поліція Румунії обмінюється досвідом з Адміністрацією Митної служби, щоб попереджати (і попереджає) транснаціональну злочинність.

3. Частина складеного присудка:

– у конструкції “*be + інфінітив*” (у тому числі з модальним значенням) перекладається інфінітивом (рідше – іменником):

EU is to take action for the adoption of measures aimed at equipment of the border segment. – Євросоюз повинен розпочати діяльність щодо вживання заходів щодо оснащення прикордонної ділянки;

– після модальних дієслів перекладається дієслівним присудком чи інфінітивом:

The passengers must have known the passport control procedure. – Пасажери повинні були знати процедуру проходження паспортного контролю;

– у звороті “називний відмінок з інфінітивом” перекладається дієслівним присудком підрядного речення:

The main task of the international cooperation is unlikely to be carried out. – Малоімовірно, що головне завдання міжнародної співпраці буде виконане.

4. Вставне речення:

To begin with, I would like to give a brief review of the situation at the Ukrainian-Moldavian border segment. – Насамперед (спочатку) мені б хотілося повідомити коротко про ситуацію на українсько-молдовській ділянці кордону.

Вирази з інфінітивом у функції вставного члена речення:

<i>to anticipate a little</i>	– забігаючи трохи вперед;
<i>to be sure</i>	– безсумнівно;

<i>to conclude (to sum up)</i>	– на закінчення (підсумовуючи);
<i>needless to say</i>	– само собою розуміється;
<i>not to mention</i>	– не говорячи вже про;
<i>to put it in another way</i>	– інакше кажучи;
<i>to say nothing of</i>	– не вказуючи на;
<i>so to speak</i>	– так сказати;
<i>suffice it to say</i>	– досить сказати, що;
<i>that is to say</i>	– тобто;
<i>to tell the truth</i>	– по правді кажучи.

5. Додаток перекладається на українську мову інфінітивом:

e.g. We are planning to finish program realization of the State Borderguard Service of Ukraine and Customs agencies of Ukraine development. – Ми плануємо закінчити реалізацію програми розвитку ДПСУ та Митної служби України.

6. Частина складного додатка перекладається дієслівним присудком підрядного речення:

I do not want all participants to be convinced that there are no problems at the border segments. – Мені не хотілося б, щоб усі учасники були переконані, що на ділянках кордону немає проблем.

Отже, особливості вживання інфінітива та його функції в англійській мові можуть викликати труднощі в процесі перекладу. Перекладачеві слід вдаватися до аналізу структури речення, щоб досягти адекватності в перекладі.

Інфінітивні звороти. Способи перекладу англійського інфінітива у складі інфінітивних зворотів частково згадувалися вище. Розглянемо окремо всі три інфінітивні звороти, щоб безпомилково їх розпізнавати у тексті і правильно перекладати.

1. Зворот *for + Noun (Pronoun) + Infinitive*.

При перекладі на українську мову прийменник **for** опускається, при цьому інфінітив перекладається присудком підрядного речення, а іменник (займенник), що стоїть перед ним, – підметом:

Their proposal was reasonable enough for the Board to consider it in a meeting. – Їх пропозиція була досить розумною, щоб Рада розглянула її на засіданні.

*It's quite possible **for them to accept** your proposal.* – Цілком можливо, що **вони приймуть** вашу пропозицію.

2. Зворот Complex Object.

Інфінітив (без частки **to** після дієслів чуттєвого сприйняття чи з часткою **to** після інших дієслів) є частиною складного додатка (*complex object*) і перекладається на українську мову присудком додаткового підрядного речення (отже, англійське просте речення зі складним додатком при перекладі стає українським складнопідрядним):

*We expect **the EU Group of experts to provide** assistance to the SBG Service.* – Ми очікуємо, що Експертна група ЄС надасть допомогу ДПСУ.

Інфінітив **to be** у складному додатку при перекладі найчастіше опускається, оскільки в українській мові немає дієслова-зв'язки. У цьому випадку українське речення теж буде простим за складом:

*We considered this **decision to be** the best one.* – Ми вважали це рішення найкращим.

3. Зворот Complex Subject.

У звороті *Complex Subject* (називний відмінок з інфінітивом) інфінітив є частиною складеного дієслівного присудка і може стояти після дієслів у двох формах – (а) пасивній і (б) активній:

а) *They **are known (were reported)** to receive the American assistance for the Ukrainian state border security improvement.* – Відомо (повідомили), що вони отримують американську допомогу для покращення безпеки державного кордону України. – Вони, як відомо (як повідомили), отримують американську допомогу для покращення безпеки державного кордону України;

б) *The State Borderguard Service of Ukraine **seems to have received** technical and technological equipment.* – Здається, що ДПСУ отримала технічне та технологічне оснащення. – Державна прикордонна служба України, здається, отримала технічне та технологічне оснащення.

Як видно з наведених вище варіантів перекладу, речення з цим зворотом можуть перекладатися з *середини* чи з використанням *вставного слова*, при цьому інфінітив перекладається присудком (підрядного речення в першому випадку чи простого речення в другому).

Залежно від форми інфінітива (*to do/to have done*) при перекладі присудок виражений дієсловом доконаного чи недоконаного виду в теперішньому, майбутньому чи минулому часі:

The Panel expert is said to have made a good report. – Говорять, що представник експертної групи зробив гарну доповідь. – *They are known to have been working on this issue for a year.* – Відомо, що вони працюють над цією проблемою вже рік.

Іноді можливий лише один із зазначених вище способів перекладу звороту *Complex Subject* і перекладачеві потрібно дуже швидко вдаватися до переставлення і змін структури речення.

Переклад герундія. Герундій, як і інфінітив, є безособовою формою дієслова, яка поєднує властивості дієслова та іменника. Вона може перекладатися дієсловом або іменником. Переклад цієї граматичної категорії ускладнюється тим, що вона відсутня в українській мові, а за формою збігається з дієприкметником (за винятком форми *Participle II*). Нижче наводиться таблиця форм герундія:

<i>Gerund</i>	<i>Active</i>	<i>Passive</i>
<i>Indefinite</i>	doing	having done
<i>Perfect</i>	being done	having been done

Для того щоб правильно перекладати герундій, не плутаючи його з іншими граматичними формами, що мають закінчення *-ing*, необхідно знати ознаки, що відрізняють його.

Отже, *-ing-* форма – це герундій, якщо вона:

1) є підметом (без артикля чи закінчення *s* у множині; у цьому випадку ми маємо справу з віддієслівним іменником):

Understanding is the basis of cooperation. – Розуміння є основою співробітництва;

2) стоїть після прийменника, що завжди стосується до дієслова, тобто позначає дію:

On completing the Euro-Atlantic integration, the SBGS will provide staff training... – По закінченні євроатлантичної інтеграції (Після того як буде закінчена євроатлантична інтеграція), ДПСУ буде проводити підготовку особового складу...;

3) стоїть після дієслова:

They continued discussing issues on ... – Вони продовжували обговорювати питання щодо ...

До списку дієслів, після яких вживається герундій, поряд з іншими входять дієслова, що виражають початок, продовження і кінець дії: *start, begin, keep, continue, go on, finish, stop*.

Низку дієслів з прийменниками, після яких вживається герундій, варто запам'ятати, оскільки в українському перекладі прийменник відсутній:

- account for* – пояснювати;
- differ in* – відрізнятися;
- be interested in* – цікавитися;
- keep from* – заважати;
- result from* – бути результатом;
- succeed in* – вдаватися, досягати.

4) стоїть після присвійного займенника чи іменника у присвійному відмінку:

The delegation's coming late was not a surprise to anyone. – Те, що делегація прибула пізно, нікого не здивувало. (Пізній прихід делегації нікого не здивував);

5) вживається після таких словосполучень:

cannot help – не можу не:

I cannot help thinking about it. – Я не можу не думати про це;

it is worth (it is worth while) – варто (що-небудь зробити):

It's worth while discussing these proposals. (*These proposals are worth reading*). – Ці пропозиції варто розглянути;

it is no use – даремно, немає сенсу:

It is no use waiting for assistance. – Немає рації чекати на допомогу.

Як видно з наведених вище прикладів вживання і перекладу герундія, існує 4 способи перекладу його на українську мову:

іменником;

неозначеною формою дієслова;

дієприслівником;

підрядним реченням у складі складнопідрядного речення.

Зверніть увагу на вживання герундія у функції різних членів речення й особливості його перекладу на українську мову.

1. Підмет:

Implementing border security methods is a lengthy process. – Упровадження методів охорони кордону – це тривалий процес.

Увага: не плутати з дієприкметником:

Implementing border security methods, it is necessary to take into account financial needs of the State Borderguard Service of Ukraine. – Упроваджуючи методи охорони кордону, необхідно враховувати фінансові потреби Держприкордонслужби України.

2. Прямий додаток:

Would you mind showing us the whole process? – Ви не проти показати нам весь процес?

Would you mind their showing us the whole process? – Ви не заперечуєте, якщо вони покажуть нам весь процес?

Герундій у функції прямого додатка вживається також після дієслів *avoid* (уникати), *enjoy* (подобатися), *excuse* (вибачати), *intend* (збиратися, мати намір), *like* (любити, подобатися), *prefer* (надавати перевагу), *prevent* (заважати, перешкоджати), *regret* (шкодувати), *try* (намагатися), *withstand* (протистояти).

3. Додаток з прийменником:

We have succeeded in maintaining equipment level over the whole period. – Нам вдалося утримати рівень оснащеності протягом усього періоду.

4. Обставина:

In establishing integrated interinstitutional automatic system for information exchange it is necessary to take into account the importance of information exchange. – При встановленні інтегрованої міжвідомчої автоматизованої системи обміну інформацією необхідно враховувати важливість обміну інформацією.

5. Означення:

e.g. There is little probability of financial assistance for the technical equipment being provided this year. – Малоімовірно, що фінансова допомога для технічного оснащення буде виділена в цьому році.

Отже, переклад безособових форм дієслова потребує знання граматики, що допоможе перекладачеві виконати правильний переклад.

Із аналізу матеріалу різних випадків розходження граматичної будови двох мов можуть бути зроблені узагальнені висновки щодо особливостей процесу перекладу. Основну роль при вирішенні граматичних питань перекладу відіграють, з одного боку, вимоги змісту щодо єдності з елементами форм, змістовна роль яких визначається зв'язком зі змістом і спрямовує вибір, і, з другого боку, вимоги дотримання норм мови, на яку виконується переклад.

Невідповідність у граматичній системі двох мов і пов'язана з цим складність формально точно передати значення тієї чи іншої граматичної форми постійно компенсується за допомогою інших граматичних засобів. Перекладачеві необхідно враховувати граматичну систему мови, а не розрізнені або випадково виділені елементи, певні з яких не перекладаються.

Питання для самоконтролю

- 1 Чи важливі граматичні аспекти перекладу для роботи перекладача?
2. Що таке граматична трансформація?
3. Які граматичні трансформації ви знаєте?
4. Як передається мовою перекладу модальність висловлювання?
5. У чому полягають особливості перекладу модальних дієслів?
6. Які еквіваленти модальних дієслів ви знаєте?
7. Чим відрізняються граматики української та англійської мов?
8. У чому полягає різниця в будові англійського і українського речення?
9. Як передається функція артикля при перекладі?
10. Що таке герундій і як його перекласти?

4. ЛЕКСИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ

4.1. Слово та його значення

Правильний вибір слова для повної передачі значення слова в тексті, що перекладається, є одним із основних і найскладніших завдань перекладу. Складність виконання цього завдання зумовлена самою природою слова, його багатогранністю та семантичним багатством.

Слово як лексична одиниця в англійській та українській мовах не завжди збігається. Часто одному слову в українській мові в англійській мові відповідає складене слово або ціле словосполучення (*merry-go-round* – карусель, *ne'er-do-well* – нероба, ледар і навпаки *to stare* – “пильно дивитись”).

Одним із основних завдань перекладача при роботі над англійським текстом є знаходження в українській мові відповідностей для тих англійських слів, які перекладаються. Надійним помічником водночас є двомовний словник.

Перший етап цієї роботи полягає у визначенні належності незнайомого слова до тієї чи іншої частини мови за допомогою граматичного аналізу.

Після того як визначено, до якої частини мови належить те слово, що перекладається, завдання перекладача зводиться до пошуку в словнику лексичного значення слова під певною словарною поміткою.

Частина англійських слів має українські еквіваленти, тобто постійні лексичні відповідності, які точно збігаються із значенням того слова, яке перекладається і яке незалежне від контексту.

Деякі слова мають особливості, важливі для перекладу: не змінюючи своєї форми, вони виконують функції прикметника або прислівника. Приймаючи суфікс *-ly*, вони мають інше значення:

hard – важкий, твердий; важко;

hardly – навряд, навряд чи;

near – близький.

*I should like to have a **near** translation of Byron's poems (точний);*

near – близько.

*We came quite **near** to the solution of the problem (близько підійшли);*

nearly – майже, приблизно, біля;

They are nearly equal (майже рівні);

high – високий, високо;

highly – дуже.

*It's a **highly** interesting book;*

late – пізній, пізно.

His late arrival caused much inconvenience.

It was added too late;

lately – недавно, останнім часом.

We haven't seen him lately (recently);

short – короткий, різко, круто, раптово.

*The distance to this point is very **short**.*

*The motor car stopped **short** (раптово);*

shortly – незабаром.

The ship will shortly arrive (незабаром прибуде);

ready – готовий;

readily – легко, без зусиль.

*Char coal **readily** absorbs many gases;*

large – великий, обширний;

largely – головним чином, значною мірою.

*It is used **largely** as the insulating material (головним чином як ізоляційний матеріал).*

Зрозуміло, що словник не може передбачити всього лексичного багатства і різноманітності мови і можливі випадки, коли ні один із аналогів, які дає словник, не підходить для даного контексту. Вживання слова звичайно пов'язане з історією розвитку даної мови, формуванням і розвитком його лексичної системи.

Як відомо, слово виражає поняття про предмет або явище дійсності сукупністю своїх форм і значень. Під значенням слова мається на увазі предметно-логічне, називне та емоційне значення.

Предметно-логічне значення слова, яке також називається основним або прямим, – це вираження словом загального поняття про предмет або явище через одну з ознак. Називне значення слова називає одиничний предмет – особу або географічне поняття. Емоційне значення слова виражає емоції та відчуття, які викликаються предметом та явищами реальної дійсності, що означають дані слова.

Необхідно більш детально зупинитись на різних видах лексичного значення слова, оскільки це питання стосується перекладу. У багатьох випадках правильний вибір слова при перекладі може бути

зроблений лише на основі правильного аналізу лексичного значення слова.

Предметно-логічне значення може бути *основним* і *похідним*. Похідні значення утворюються в процесі історичного розвитку слова. У деяких випадках спостерігається збіг основних значень слова в англійській та українській мовах і незбіг похідних. Наприклад, основне значення слів *table* і *стіл* – збігається. Але в українській мові слово *стіл* має ще значення *харчування*, повний пансіон, тоді як в англійській мові таке значення розвинулось від слова *board* (*room and board*). З другого боку, друге значення слова *table* – *таблиця* – відсутнє в українській мові.

Предметно-логічне значення може бути *вільним* і *пов'язаним*. Вільне значення слова існує в слові незалежно від його поєднання з іншими словами. Пов'язане значення з'являється тільки в певних словосполученнях. Наприклад, *pins and needles* – *голки і шпильки* (вільне значення), пов'язане значення цих слів – *кольки в кінцівках* (після оніміння).

Крім вищевказаних предметно-логічних значень, які утворюють смислову структуру слова і завжди включаються у словники, у слові може бути так зване контекстуальне значення в умовах даного контексту, яке не знаходить свого відображення в словниках. Контекстуальне значення відіграє важливу роль у перекладі.

Значення слова не слід змішувати з його вживанням. Часто навіть однозначне англійське слово завдяки широті своїх значень може мати широку сполучуваність і його вживання не збігається з уживанням українського слова, у результаті чого воно перекладається на українську мову різними словами:

a young man – *молода людина*;

a young child – *маленька дитина*;

young in crime – *неосвічений злочинець*;

the night was young – *був початок ночі, ніч тільки-но настала*.

Слово *stale* визначається у The Concise Oxford Dictionary як *not fresh, insipid, musty, or otherwise the worse for age: stale bread, stale beer, stale news, stale water, stale joke, stale air*. Однак в українському перекладі слово *stale* в кожному випадку треба передавати особливим прикметником, через відсутність в українській мові прикметника з таким широким значенням і сполучуваністю: *черствий хліб, старі новини*,

затхла вода, старий жарт, затхле повітря. Цікаво зазначити, що у The Concise Oxford Dictionary значення слова *stale* відділяються комою, тоді як в Англо-російському словнику Мюллера – крапкою з комою, що підкреслює їх відмінності.

Отже, однією з основних лексичних проблем перекладу є вибір слова. Завдання перекладача полягає в тому, щоб знайти потрібне слово, яке було б адекватне англійському, тобто мало б те ж значення, те ж стилістичне забарвлення і викликало б у читача ті ж асоціації. Є слова, значення яких у двох мовах майже повністю збігаються. Англійські слова *book, mountain, river, cold, young, to sleep, to speak* майже повністю збігаються за значенням з українськими словами. Однак більшість слів далекі за значенням. Наприклад, поняття, яке передається англійським дієсловом *to go*, набагато ширше, ніж в українському дієслові *ходити*. У низці випадків воно відповідає українському слову *їздити*. Англійське слово *stream* має широке значення і відповідає в українській мові словам: *потік, річка, струмок*. У таких випадках перекладачеві слід визначити значення англійського слова і вибрати в українській мові те слово, яке відповідає за значенням англійському. Іноді перекладачеві доводиться вводити додаткове українське слово, щоб передати повністю всі значення англійського, наприклад, слову *brinkmanship* в українській мові відповідає сполучення слів *балансування на грані війни*.

У пошуках потрібного слова перекладач звичайно звертається до синонімічного ряду в українській мові. Наявність синонімії дає можливість перекладачеві досягнути адекватності в перекладі. Пояснимо це на прикладі.

She was very brave about it. Слово *brave* перекладається в словнику Мюллера як *хоробрий, сміливий, прекрасний*. Перші два значення цього слова не доречні в даному випадку. Перекладач сам повинен продовжити синонімічний ряд можливими синонімами – *відважний, мужній*. Останній синонім найточніше передає значення *brave* в даному прикладі: *Вона дуже мужньо перенесла це*.

Багато слів, крім предметно-логічного, мають ще й емоційне значення. У деяких словах через їх семантику завжди присутнє емоційне значення. Візьмемо такі англійські слова, як *mother, to love, radiant*, або українські: *батьківщина, веселий, ласкавий* і т. ін. Емоційне значення слова викликає не тільки уяву про пред-

мет, якість або дію, але також і почуття, емоції, певне ставлення до даного предмета або явища. Такі слова, як *батьківщина*, *радість*, *веселий*, *війна*, звичайно викликають у всіх людей однакові емоції. Можна сказати, що такі слова мають “об’єктивне” емоційне значення. Об’єктивне емоційне значення може також виражатися і формою слова; тобто емоційно-забарвленим суфіксом – *doggie*, *brooklet*. Але емоційне значення може бути і суб’єктивним, коли воно виражає індивідуальне ставлення того, хто говорить про предмет або явище. В емоційному значенні майже завжди виявляється суб’єктивна оцінка – позитивна або негативна. Особливо яскраво емоційне значення виступає у прикметників. У виборі прикметника уже відчувається суб’єктивне ставлення, оскільки прикметник виділяє якусь одну ознаку предмета. Підсилення емоційного значення прикметника нерідко відбувається за рахунок послаблення предметно-логічного значення, що збільшує його сполучуваність. У деяких прикметників і прислівників, які утворені від цих прикметників, предметно-логічне значення майже зникає, і тоді вони можуть стати підсилювачами (*intensives*). Наприклад: *jolly good fellow = very good fellow*, *awfully nice = very nice*. Цього не можна не помічати при перекладі.

Емоційне значення не завжди йде поряд з предметно-логічним. Іноді воно з’являється тільки в певному контексті. Наприклад, у реченні *China is a large country* слово *country* має лише предметно-логічне значення – *Китай – велика країна*. А в реченні *We are ready to die for our country* у слові *country* присутнє й емоційне значення. У даному контексті воно явно має значення *Батьківщина (Ми готові віддати життя за нашу Батьківщину)*. Тобто завдяки емоційному значенню в даному контексті одне і те ж слово може перекладатися різними словами. Тому прикметники, які мають емоційне значення і надають емоційну забарвленість висловлюванню, вимагають перекладу словами, які рівноцінні їм і в емоційному плані. Вони перекладаються більш “вільно”, ніж прикметники, які не мають емоційного значення.

Предметно-логічним і емоційним значенням не вичерпуються всі значення слова. У зв’язку зі вживанням слово може набувати контекстуального значення, яке не є постійним, а виникає в даному контексті. Однак контекстуальні значення слова, хоча вони і не постійні, не є

випадковими. Вони не знаходять відображення в словниках, але ніби закладені в слові, будучи його “потенційними” значеннями, які можуть з’явитися залежно від контексту.

Тому між контекстуальним значенням і основним предметно-логічним завжди існує зв’язок, і перекладач легко може “перекинути місток” від значення, що подане в словнику, до значення, яке виникло в контексті:

In an atomic war women and children will be the first hostages. – Жінки і діти будуть першими жертвами атомної війни.

Словник Мюллера дає тільки одне значення для слова *hostage* – заручник. У даному реченні це слово набуває значення *жертва*. Це контекстуальне значення “потенційно” закладене в предметно-логічному, оскільки заручник є жертвою, він може загинути.

Переносне значення є своєрідним різновидом контекстуального значення. Особливість його полягає в тому, що предметно-логічне і контекстуальне значення виступають одночасно, ніби співіснують у свідомості того, хто говорить.

Вище йшлося про ті слова, які завжди мають емоційне значення. Але в більшості випадків емоційне значення теж є контекстуальним.

Контекстуальне значення викликає певні складнощі при перекладі, тому що словник може тільки підказати напрям, в якому перекладачеві слід шукати потрібне слово. Контекстуальне значення слова логічно викликає питання про те, що таке контекст.

Ізольоване вживання слова – не типове явище. Звичайно слово вживається разом з іншими словами. Близьке оточення слова є його контекстом. Але не слід розуміти буквально, що контекстом є окреме речення, в якому вживається слово. Часто значення стає зрозумілим тільки разом з попереднім, або наступним реченням чи реченнями. Контекст не тільки виявляє дане значення слова, але уточнює і конкретизує його, створює біля себе певне коло асоціацій.

Завдяки контексту в слові виявляється його конкретне або абстрактне, пряме чи переносне значення. Наприклад, у реченні *Tell me the truth! – Скажіть мені правду!* – слово *truth* вживається у конкретному прямому значенні – *правда*. З іншого боку, у прикладі *To understand, to know reality, it is necessary to have a theory of knowledge corresponding to truth* (R. Fox) – *Для того щоб зрозуміти дійсність, не-*

обхідно знати теорію пізнання, яка відповідає істині – слово *truth* має значення *істина*.

Із контексту також видно, чи слово вживається у вільному чи пов'язаному значенні:

We went a pace or two forward. – Ми зробили крок чи два вперед.

He kept pace with the times. – Він не відставав від часу.

У першому випадку іменник *pace* вживається у вільному значенні і перекладається відповідним українським словом *крок*. У другому випадку воно є частиною фразеологічної єдності *to keep pace (with)* і перекладається *не відставати від часу, іти в ногу з часом*.

Тобто перекладач завжди повинен звертатися до контексту для розкриття значення слова і досягнення адекватної його передачі в перекладі.

Через особливості свого історичного розвитку англійська мова надзвичайно багата синонімами. Це синонімічне багатство англійської мови широко використовується у всіх стилях писемного мовлення. Синоніми вживаються для підсилення висловлювання, уточнення поняття, уникнення повторення. Синоніми вживаються в англійській мові так широко, що утворились традиційні синонімічні парні сполучення. Такі парні сполучення зустрічаються в усіх стилях мовлення. Покажемо на прикладах різноманітне використання синонімів і можливий їх переклад на українську мову залежно від функції, яку вони виконують.

Описуючи Босіні, яким він постає в уяві молодого Джоліона, Голсуорсі використовує 2 синоніми, які відрізняються відтінками значення та інтенсивністю:

The man was unusual, not eccentric, but unusual.

Прикметник *unusual* має значення *незвичайний, надзвичайний, дивний*. У даному контексті його треба було б перекласти українським словом *незвичайний*, але краще перекласти його описово *не такий, як усі*.

Ця людина була не такою, як усі, у ній не було нічого ексцентричного, але саме – не такою, як усі.

Нижченаведений ланцюжок синонімів носить явно емоційний характер:

This conscious, deliberate, calculated policy...

Перекладач повинен зберегти в перекладі наростання інтенсивності значення, яке так явно відчувається в англійському реченні:

Ця свідома, навмисна, раніше розрахована політика...

Наявність у мові лексичної синонімії ставить перед перекладачем особливі завдання. Абсолютних синонімів у мові дуже мало. Крім того, синоніми є не завжди взаємозамінними. Вони можуть бути доречними в одному і зовсім недоречними в іншому контексті. Синоніми відрізняються відтінками значення, ступенем інтенсивності вираження понять, емоційним забарвленням, належністю до різних прошарків словника, тобто своїм стилістичним забарвленням і своєю сполученістю з іншими словами.

4.2. Лексичні трансформації та їх класифікація

Головна мета перекладу – досягнення адекватності. За визначенням А. В. Федорова, адекватність – це “вичерпна передача значеннєвого змісту оригіналу і повна функціонально-стилістична відповідність йому”.

Основне завдання перекладача у досягненні адекватності – як можна точніше передати всю інформацію, що зазначена в тексті оригіналу, з дотриманням відповідних норм мови, на яку виконується переклад.

Перекладацькі трансформації визначаються Я. І. Рецкером як “прийоми логічного мислення, за допомогою яких ми розкриваємо значення іншомовного слова в контексті і знаходимо йому українську відповідність, що не збігається зі словниковим”.

У перекладі іншомовного тексту на лексичному рівні можуть виникати ситуації, коли в мові перекладу немає словникового відповідника, коли таке слово є, але його значення неповне, коли різним значенням багатозначного слова оригіналу відповідають різні слова в мові перекладу. Способи вирішення таких проблем полягають у використанні кальок, напівкальок, приблизного перекладу, описового перекладу або тлумачення, транслітерації та транскрипції.

У лексичному значенні трансформації полягають у заміні лексичної одиниці оригіналу лексичною одиницею перекладу і зміною її внутрішньої форми. Загалом можна виділити 7 різновидів лексичних трансформацій, пише Я. І. Рецкер, а саме:

диференціація значень;

конкретизація значень;

генералізація значень;
змістовний розвиток;
антонімічний переклад;
цілісне перетворення;
компенсація втрат у процесі перекладу.

Диференціація значень являє собою таку перекладацьку трансформацію, унаслідок якої відповідником у перекладі стає слово або словосполучення, що не є словниковим відповідником і яке підібрано з урахуванням контекстуального значення слова, що перекладається, його контексту вживання та мовленневих норм і традицій мови перекладу:

Materials are anything from which products can be made. – Матеріали – це все те, з чого можна виробити вироби.

Конкретизація значення – це лексична трансформація, унаслідок якої слово (термін) ширшої семантики в оригіналі замінюється словом (терміном) вузької семантики, наприклад:

But at the foundation level, things are less straightforward, because different scholars hold different conceptions of the nature of the object. – Проте на засадничому рівні проблеми менш зрозумілі, оскільки різні вчені мають різні уявлення про природу цього явища.

Нерідко конкретизація застосовується при перекладі англійського дієслова *to be*, що вживається в англійському мовленні значно частіше, ніж відповідне українське дієслово *бути*:

The focus is on the description of the selection process itself. – Тут увага зосереджується на описі самого процесу відбору.

У процесі перекладу лексичних елементів перекладні відповідники можуть утворюватися за рахунок не тільки звуження значення англійських слів, а й розширення значення. Лексичною перекладацькою трансформацією, що при цьому використовується і яка протилежна за напрямком трансформації конкретизації, є генералізація, унаслідок якої слово із вузьким значенням, що перекладається, замінюється в перекладі на слово із ширшим значенням:

The first factories were driven by water. – Перші фабрики працювали на воді.

Оскільки застосування генералізації може призводити до певної втрати (точності) інформації, використовувати її слід обачно, тільки у тих випадках, коли вживання у перекладі словникового відповідника

слова, що перекладається, може призвести до порушення граматичних або стилістичних норм мови перекладу.

Змістовний розвиток є таким прийомом контекстуальної заміни, коли в перекладі використовується слово, значення якого є логічним розвитком значення слова, що перекладається. Іноді відхилення в перекладі від “букви” оригіналу необхідно для досягнення адекватності перекладу, оскільки в мовах оригіналу та перекладу можуть діяти різні мовленнєві норми та існувати різні традиції мовлення:

Additional evidence comes from comparative studies of living animals and plants. – Додаткові докази можна отримати через порівняльні дослідження існуючих тварин та рослин.

Only when quantum theory became available in the 1920s was it possible to understand more complicated problems. – Лише коли в 1920-х було опрацьовано квантову теорію, стало можливим розуміння складніших проблем.

Крайнім випадком такого способу перекладу, як семантичний розвиток, при перекладі слів і словосполучень є *антонімічний переклад*, коли форма слова або словосполучення замінюється на протилежну (позитивна на негативну і навпаки), а зміст лексичної одиниці, що перекладається, залишається в основному подібним.

По суті, термін “антонімічний переклад”, який зустрічається в перекладознавчій літературі, є неточним, оскільки слово, що перекладається, не замінюється на антонім у мові перекладу, а змінює лише форму на протилежну, тоді як його зміст, значення залишаються без особливих змін. Тому для позначення даного способу перекладу В. Карабан використовує термін “формальна негативація”, в якому підкреслюється саме зміна форми слова або словосполучення і не йдеться про антонімічність як таку, що пов’язана зі зміною змісту на протилежний.

Означена трансформація представлена трьома видами: 1) негативація (слово або словосполучення без формально вираженої суфіксом або часткою заперечувальної семи замінюється в перекладі на слово з префіксом *не-* або словосполученням з часткою *не*, наприклад, *to continue* – *не зупинятися*, *small* – *невеликий*, *to ignore* – *не помічати*); 2) позитивація (слово або словосполучення з формально вираженою заперечувальною семою замінюється в перекладі на слово або словосполучення, яке не містить формально вираженого негативного компонента, наприклад, *unabbreviated* – *повний*, *unabolished* – *такий*,

що залишається чинним, *unallowed* – заборонений, *to disable* – блокувати, закривати); 3) анулювання двох наявних у реченні негативних семантичних компонентів (наприклад, *not impossible* – можливий, *not disaggregative* – цільний, *to disappear nowhere* – завжди залишатися).

У певних контекстах деякі англійські слова, що не мають у своєму складі заперечувальних морфем, але містять, як правило, заперечувальний семантичний компонент, можуть перекладатися подібними за значеннями словами з префіксом *не-* або сполученнями частки *не* з антонімічним відповідником слова, що перекладається, наприклад, *to fail* – не вдатися, *to hate* – не любити, *to be ignorant* – бути неосвіченим. Тому формальна негативація є одним з прийомів реалізації контекстуальної заміни, тобто такої лексичної заміни, що можлива лише в певному контексті.

Одними з таких слів, у перекладі яких найчастіше застосовується даний прийом, є дієслово *to fail* і похідний від нього іменник *failure*:

Moreover, a gas chromatograph failed to detect the presence of organic molecules. – Більше того, газовий хроматограф не зміг виявити присутність органічних молекул.

Прийом *цілісного перетворення* – це різновид семантичного розвитку, але у випадку цілісної перебудови до уваги беруться не елементи, а ціла форма (речення або навіть текст). Особливо багато подібних прикладів серед висловів усного мовлення:

How do you do! – Добрий день! *Welcome!* – Ласкаво просимо! *Don't mention it.* – Немає за що дякувати. *Well done!* – Молодець! *That'll do.* – Достатньо. *Help yourself, please.* – Пригощайтесь, будь ласка.

Прийом компенсації втрат при перекладі виникає в першу чергу під час перекладу так званих культурних реалій країни мови оригіналу, аналогів яких не існує в країні мови перекладу. В основному це стосується проблем перекладу реалій. Дослідники розглядають декілька різновидів реалій: географічні, етнографічні, міфологічні, суспільні та історичні.

Крім видів трансформації, за класифікацією Я. І. Рецкера, існують декілька інших типів лексичних змін під час перекладу, на які звертає увагу український дослідник В. Карабан. Серед них треба визначити транскодування, калькування, описовий переклад, а також додавання слова, вилучення слова, заміну слова однієї частини мови на слово іншої частини мови та перестановку слова.

4.3. Транскрипція і транслітерація

Транскрипція і транслітерація – це способи перекладу лексичної одиниці оригіналу шляхом відтворення її форми за допомогою літер мови перекладу. У транскрипції відтворюється звукова форма іншомовного слова, а у транслітерації – його графічна форма. **Перекладацька транскрипція** – це формальне пофонемне відтворення вихідної лексичної одиниці за допомогою фонем мови, на яку виконується переклад, фонетична імітація вихідного слова. Іншим прийомом перекладу є **транслітерація** – формальне політерне відтворення вихідної лексичної одиниці за допомогою алфавіту мови перекладу, буквена імітація форми вихідного слова. При цьому вихідне слово в перекладному тексті має форму, яка пристосована до вимовних характеристик мови перекладу, наприклад, *Shakespeare* – *Шекспір*: українська форма імені відповідає частково правилам читання англійського написання звуків (звуки *ш, к, п* є прямими аналогами вихідних), а частково трансформує їх у приблизно схожі, коли в українській мові немає фонетичних аналогів (англійські дифтонги перетворюються у монофтонги *е, і* – за початковим елементом дифтонга).

Інакше кажучи, транскрипція або транслітерація – це безпосереднє використання даного слова, що позначає реалію, або його кореня в написанні літерами мови перекладу відповідно до її норми.

Транслітерація використовується при перекладі з української мови, транскрипція застосовується нерідко в тих випадках, коли йдеться про переклад з іноземної мови на українську. Транслітерацію і транскрипцію використовують для перекладу власних назв, назв народів і племен, географічних назв, найменувань ділових установ, компаній, фірм, посад, специфічних для даної країни, предметів і понять матеріального побуту, періодичних видань, назв спортивних команд, груп рок-музикантів, культурних об'єктів тощо.

Особливо варто виділити як перекладацьку проблему так звані реалії, назви національно-культурних об'єктів, характерних для вихідної культури і порівняно мало чи зовсім невідомих культурі, на мову якої здійснюється переклад. В умовах масштабної міжмовленневої комунікації такі назви складають дуже значну групу, і найбільш розповсюдженим засобом їхньої передачі на іншу мову є перекладацька транскрипція чи стандартна транслітерація.

Для перекладачів дуже важливо вміти відтворювати на письмі українські власні назви латинськими літерами, тобто володіти правилами українсько-англійської транслітерації, яку Л. В. Щерба визначив як передачу слова літера в літеру, на відміну від транскрипції – передачі звуків слова. Для полегшення роботи перекладачів складений офіційний алфавіт, якого потрібно дотримуватись у процесі перекладу, що затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 № 55.

Транслітерація українського алфавіту латиницею

Український алфавіт	Латиниця	Позиція у слові	Приклади написання	
			українською мовою	латинецею
Аа	Aa		Алушта Андрій	Alushta Andrii
Бб	Bb		Борщагівка Борисенко	Borshchahivka Borysenko
Вв	Vv		Вінниця Володимир	Vinnytsia Volodymyr
Гг	Hh		Гадяч Богдан Згурський	Hadiach Bohdan Zghurskyi
Ґ ґ	Gg		Ґалаґан Ґоргани	Galagan Gorgany
Дд	Dd		Донецьк Дмитро	Donetsk Dmytro
Ее	Ee		Рівне Олег Есмань	Rivne Oleh Esman
Єє	Yu ie	на початку слова в інших позиціях	Єнакієве Гаєвич Короп'є	Yenakieve Haievych Koropie

Жж	Zh zh		Житомир Жанна Жежелів	Zhytomyr Zhanna Zhezheliv
Зз	Zz		Закарпаття Казимирчук	Zakarpattia Kazymyrchuk
Ии	Yu		Медвин Михайленко	Medvyn Mykhailenko
Іі	Ii		Іванків Іващенко	Ivankiv Ivashchenko
Її	Yi i	на початку слова в інших позиціях	Їжакевич Кадіївка Мар'їне	Yizhakevych Kadyivka Marine
Йй	Y i	на початку слова в інших позиціях	Йосипівка Стрий Олексій	Yosypivka Stryi Oleksii
Кк	Kk		Київ Коваленко	Kyiv Kovalenko
Лл	Ll		Лебедин Леонід	Lebedyn Leonid
Мм	Mm		Миколаїв Маринич	Mykolaiv Marynych
Нн	Nn		Ніжин Наталія	Nizhyn Nataliia
Оо	Oo		Одеса Онищенко	Odesa Onyshchenko
Пп	Pp		Полтава Петро	Poltava Petro
Рр	Rr		Решетилівка Рибчинський	Reshetylivka Rybchynskiyi
Сс	Ss		Суми Соломія	Sumy Solomiia

Тт	Tt		Тернопіль Троць	Ternopil Trots
Уу	Uu		Ужгород Уляна	Uzhhorod Uliana
Фф	Ff		Фастів Філіпчук	Fastiv Filipchuk
Хх	Kh kh		Харків Христина	Kharkiv Khrystyna
Цц	Ts ts		Біла Церква Стеценко	Bila Tserkva Stetsenko
Чч	Ch ch		Чернівці Шевченко	Chernivtsi Shevchenko
Шш	Sh sh		Шостка Кишеньки	Shostka Kyshenky
Щщ	Shch shch		Щербухи Гоща Гаращенко	Shcherbukhy Hoshcha Harashchenko
Юю	Yu iu	на початку слова в інших позиціях	Юрій Корюківка	Yurii Koriukivka
Яя	Ya ia	на початку слова в інших позиціях	Яготин Ярошенко Костянтин Знам'янка Феодосія	Yahotyn Yaroshenko Kostiantyn Znamianka Feodosiia

П р и м і т к и: 1. Буквосполучення *zg* відтворюється латиницею як *zgh* (наприклад, Згорани – Zghorany, Розгон – Rozghon), на відміну від *zh* – відповідника української літери *ж*.

2. М'який знак і апостроф латиницею не відтворюються.

3. Транслітерація прізвищ та імен осіб і географічних назв здійснюється шляхом відтворення кожної літери латиницею.

Транскрипцію використовують для перекладу власних імен, географічних назв, найменувань періодичних видань, назв спортивних команд і т. ін. з англійської мови на українську. Велика частина таких назв порівняно легко піддається перекладацькій транскрипції:

Hollywood – Голлівуд;

Paul Campbell – Пол Кембл;

Elkton Hill – Елктон-хілл;

Minnesota – Мінесота;

Wall Street Journal – Уолл Стріт Джорнал;

Detroit Red Wings – Детройт Ред Уінгз;

Beatles – Бітлз.

Коли справа стосується розповсюджених назв (великих міст, рік, відомих історичних особистостей), перекладач керується традицією – незалежно від можливості ближче підійти до справжнього звучання. Іноді традиційне українське написання буває досить близьким до точної фонетичної форми іншомовного імені, наприклад: *Шилер*, *Байрон*, *Данте*, *Бранденбург* і т. ін.

Однак перекладачеві необхідно враховувати ті традиції, які стосуються історичних власних імен та географічних назв, а також персонажів відомих літературних творів. Наприклад, ми продовжуємо називати *William the Conqueror* – Вільгельмом (а не Уільямом) Завойовником. Навряд чи можна в нових перекладах Шекспіра замінити імена Гамлет, Офелія. Теж саме стосується географічних назв Англія, Шотландія.

Калькування. Поряд з перекладацькою транслітерацією для мовних одиниць, що не мають безпосередньої відповідності у мові перекладу, іноді застосовується калькування – відтворення не звукового, а комбінаторного складу слова чи словосполучення, коли складові частини слова (морфеми) чи фрази (лексеми) перекладаються відповідними елементами мови перекладу. Калька (фр. *calque* – копія) – слово або вираз, утворені за взірцем слів або виразів чужої мови, що є результатом калькування. Одна група вчених вважає кальки різновидом запозичень, інша – ототожнює їх з буквальним перекладом.

Калькування – це спосіб перекладу лексичної одиниці оригіналу шляхом заміни її складових частин – морфем чи слів (у випадку стійких словосполучень) – їхніми лексичними відповідностями в мові

перекладу. Сутність калькування полягає у створенні нового слова чи стійкого сполучення в мові перекладу, що копіює структуру вихідної лексичної одиниці. Калькування як перекладацький прийом стало основою для великої кількості різних запозичень при міжмовленнєвій комунікації в тих випадках, коли транслітерація була неприпустима. Однак калькування як перекладацька трансформація зустрічається рідше, ніж транскрипція чи транслітерація.

На відміну від транскрипції, калькування не завжди буває простою механічною операцією перенесення вихідної форми в мову, на яку виконується переклад; найчастіше доводиться вдаватися до певних трансформацій. У першу чергу це стосується зміни відмінкових форм, кількості слів у словосполученні, афіксів, порядку слів, морфологічного чи синтаксичного статусу слів і т. ін.

Велика кількість словосполучень у політичній, науковій і культурній галузі практично є кальками:

head of the government – глава уряду;

Supreme Court – Верховний Суд;

non-confidence vote – вотум недовіри і т. ін.

Калькуванню звичайно піддаються терміни, широко уживані слова, назви пам'ятників історії і культури:

Winter Palace – Зимовий палац;

White House – Білий дім.

Отже, кальки – це запозичення шляхом буквального перекладу частин слова або слів у словосполученнях: *skyscraper* – хмарочос, *television* – телебачення.

Калькування як прийом перекладу частіше застосовується у перекладі складних слів. Але слід завжди пам'ятати, що калькування можна застосовувати тільки тоді, коли утворений так перекладний відповідник не порушує норми вживання і сполучуваності слів в українській мові (*accomplice of attempt* – співучасник замаху; *according to law* – відповідно до закону).

Кальку дуже часто плутають з буквализмом. Однак калька є особливою формою запозичення шляхом дослівного перекладу. Це є слова або словосполучення, які створені з мовного матеріалу мови перекладу під впливом морфологічної структури іноземного слова чи словосполучення. Отже, калькування – це один із шляхів збагачення словника мови, оскільки воно не є порушенням мовних норм, яким є буквализм.

4.4. Особливості перекладу реалій

Кожна країна, кожний народ, кожна місцевість мають свої особливі умови розвитку, що є характерними рисами, які відрізняють культури, надаючи їм щось особисте, надзвичайне, неповторне. У кожній мові існують спеціальні слова, які належать до національної лексики, не маючи повних аналогів в інших мовах. Такі слова називають реаліями, і саме вони є об'єктом цього дослідження. Переклад реалій – це частина великої і важливої проблеми передачі національної та історичної своєрідності, яка сходить до самого зародження теорії перекладу як самостійної дисципліни. Реалії входять до складу безеквівалентної лексики, але належать до найменш вивчених лінгвістичних одиниць. Реалія – елемент культури, під яким розуміють сукупність матеріальних і духовних цінностей суспільства, що історично склались на основі економічного базису.

У кожній мові є слова, що ніяк не вирізняються серед інших слів, але передати їх при перекладі буває досить непросто. Адже реалії – специфічні слова або назви предметів у духовній і матеріальній культурі, що притаманні тільки певному народу. Реалії виступають визначеннями предметів, понять, типових особливостей певного географічного місця, матеріального життя, соціально-історичних особливостей деяких людей, націй, країн, племен, що являють собою національний, місцевий та історичний колорит. Такі слова не мають точних відповідників в інших мовах.

Необхідно бути уважним, аби не переплутати реалії з термінами. Адже між цими двома поняттями є значна різниця. Але деякі реалії буває дуже важко відрізнити від термінів. Крім того, терміни так само, як і реалії, не мають ідеографічних синонімів і входять до лексико-семантичної системи літературної мови. Терміни, на відміну від реалій, можуть бути інтернаціональними і є характерними для художнього стилю, реалії ж можуть вживатись у будь-якому стилі мови.

Класифікація реалій. Залежно від поняття, яке передає реалія, їх розділяють на певні типи:

– *політичні та соціальні реалії*, що містять:

назви місцевих адміністративних установ: *region, province, department*;

назви органів управління та посад: *senate, chamber, congress, mayor*;

слова, що стосуються соціального та політичного життя: *westerner, General Assembly, emcee, Five-year Plan*;

військові реалії: *Fleet Admiral, Colonel*;

– *географічні реалії*, до яких належать назви:

географічних і метеорологічних об'єктів: *tornado, prairie, canyon*;

географічних об'єктів, що пов'язані з людською діяльністю;

ендемічних видів: *Abominable Snowman*;

– *етнографічні реалії* – слова, що характеризують повсякденне життя та культуру народів, їх духовну та матеріальну культуру, традиції, релігію, мистецтво, фольклор і т. ін.

Етнографічні реалії поділяються на такі:

що стосуються повсякденного життя: *jeans, pie, drugstore*;

що стосуються мистецтва та культури: *Thanksgiving, Santa Claus, blues*;

назви жителів та етнічних предметів: *Jap, gringo, Fritz*;

одиниці виміру та грошові одиниці: *dollar, green, yard*;

що стосуються професії та роботи: *farmer, rancho*.

Переклад реалій як слів, специфічних для певного народу або країни, вимагає від перекладача особливої уваги. Хоча йдеться про поняття та предмети, яким можна дати точний опис і визначення, при передачі їх на мову перекладу можливі значні відхилення та варіанти. Це пов'язано з тим, що за частотою вживання, за роллю в мові, за побутовим характером слова, що виступають як назви таких реалій, не мають термінологічного забарвлення; вони не вирізняються навіть у найбільш буденному контексті оригіналу, не вирізняючись у ньому стилістично, є звичними для мови оригіналу, і саме тому при їх перекладі виникають труднощі.

Зрозуміло, що, аби правильно передати визначення предметів, про які йдеться в оригіналі, і образів, що пов'язані з ними, необхідно мати певні знання про ту дійсність, про яку йдеться в тексті оригіналу. У теорії перекладу такі знання називають “фоновими знаннями”. Це сукупність уявлень про те, що являє собою реальний фон, на якому розгортається картина життя іншої країни та народу. Фонова лексика – слова або вирази, що несуть у собі додатковий зміст і певні семантичні та стилістичні відтінки, які накладаються на основне значення, і є загальновідомими людям, що належать до певної мовної культури. Припустивши певну градацію фонових знань, Г. Д. Томахін визначив поняття

фонових знань як таких, що пов'язані з національною культурою та притаманні певній етнічній і мовній спільноті. Вони базуються на масовій свідомості носіїв мови та культури, де поряд з повсякденними побутовими знаннями представлені знання наукового характеру, що набуваються в процесі виховання людини в певній культурі, через різні засоби освіти та передачі інформації. Існує чотири способи перекладу або, навіть правильно було б сказати, передачі реалій:

по-перше, це транслітерація або транскрипція (повна або часткова), безпосереднє використання даного слова, що означає реалію, або його кореня в написанні літерами мови перекладу або в поєднанні з суфіксами мови перекладу;

по-друге, утворення нового слова або словосполучення для позначення відповідного предмета на основі елементів і морфологічних відносин, що вже реально існують в мові. У своїй основі цей переклад описовий;

третій спосіб – використання слова, що має близьке значення, хоча і не тотожне до значення реалії, яка перекладається;

четвертий спосіб – гіпонімічний або узагальнено-приблизний переклад, при якому слова мови перекладу, що називають поняття виду, передаються словом мови перекладу, що називає поняття роду.

Перший спосіб перекладу реалій дуже широко використовується. Немає такого слова, яке не можна було б перекласти на іншу мову, хоча б описово.

Але транслітерація необхідна саме тоді, коли треба дотриматись лексичної стислості означення, аби зберегти звичність слова, яку воно мало в мові оригіналу, і разом з тим підкреслити специфічність предмета або поняття, що перекладається і не має відповідника в мові перекладу. Дуже часто іншомовні слова переносяться в мову перекладу саме для того, щоб виділити відтінок специфічності реалії. Якщо слово, яке транслітерується, вживається або рідко, або вперше й переноситься в текст перекладу, то буває необхідно надавати і коментуюче пояснення, і відповідний контекст.

Другий спосіб перекладу реалій – утворення нового слова або словосполучення у перекладах на українську мову використовується не так широко, як перший спосіб.

Третій спосіб передачі слів, що означають іонаціональні реалії, полягає у використанні слів рідної мови, що означають щось набли-

жене та схоже по функції, хоча і не є абсолютно тотожними. Застосування перекладу цього типу в ряді випадків може викликати і місцеві асоціації. За національною специфічністю до назв реалій у деяких випадках дуже наближеними є форми звернення, що існують в мові, до яких застосовуються і аналогічні засоби перекладу. Наприклад, звернення *sir* та *miss* передавались раніше в перекладі як *добродій* та *добродійка* відповідно, а в сучасних перекладах, як *пан* та *пані* або залишають *ser* і *miss*. Втрата певної мовленнєвої специфіки при перекладі компенсується тим, що за більшого або меншого ступеня наближеності в контексті перекладу слово є абсолютно зрозумілим. Хоча слово, що має безпосередній зв'язок зі специфічними фактами з життя однієї країни, не може бути повноцінно використано для передачі реального поняття з життя іншої країни.

Ми вважаємо, що всі чотири способи перекладу в перекладацькій практиці не використовуються окремо один від одного, вони переплітаються. Адже при використанні лише одного способу перекладу текст може або втратити національну специфічність, або, навпаки, бути “перенасиченим” іншомовним розмовним матеріалом (наприклад, при застосуванні лише способу транслітерації).

Аби правильно перекласти реалії, необхідно також брати до уваги:

тип тексту;

зміст реалій у контексті;

тип реалій та їх систематичну роль у культурах мови оригіналу та мови перекладу;

особливості сприйняття незвичних словосполучень та “екзотичних” виразів у культурі мови перекладу.

Перекладачеві слід зважати на лексико-граматичні трансформації, тобто на структурні та лексико-семантичні розходження між англійською та українською мовами, які вимагають під час перекладу перебудови синтаксичної структури речення або лексичних змін. Оскільки лексика тісно пов'язана з граматикою, то дуже часто внаслідок трансформацій одночасно відбуваються лексичні та граматичні зміни.

Через відсутність у мові перекладу відповідності (еквівалента, аналога) та відсутність у носіїв цієї мови об'єкта, який ця реалія позначає, існує необхідність передати не тільки предметне значення (семантику) реалії, а також і її колорит (конотацію) – її національне й історичне за-

барвлення. Ця справа ускладнюється ще й необхідністю враховувати цілу низку обставин, які заважають дати одну на всі випадки життя відповідь. Безумовним є лише одне: рецептів тут, як і в перекладі загалом, немає, і перекладач, ураховуючи загальні теоретичні положення і спираючись на володіння мовою, на свій досвід, чуття і картотеку, а, в першу чергу, на “контекстуальні обставини”, у кожному окремому випадку вибирає шлях, який підходить найбільше, а інколи є одним можливим.

4.5. Переклад інтернаціональних слів і “хибних друзів” перекладача

До інтернаціональних слів (інтернаціоналізмів) належать слова, запозичені з грецької і латинської, а також із сучасних мов. В основному – це термінологія: музична з італійської, балетні терміни – з французької, комп’ютерна і бізнес-термінологія – з англійської мов. Такі слова подібні за звучанням, написанням і значенням у різних мовах:

contraband – контрабанда;

migrant – мігрант;

pac – пакт;

deportation – депортація;

legalization – легалізація.

Переклад інтернаціональних слів не викликав би труднощів у роботі перекладача, якби не було так званих псевдоінтернаціональних слів, чи “хибних друзів” перекладача. Якщо говорити про переклад цих слів на українську мову, то їх можна поділити на дві групи:

– слова, що мають подібне написання і вимову, але зовсім інше значення в порівнянні з англійськими, наприклад:

accurate – точний, а не акуратний;

actual – дійсний, фактичний, а не актуальний;

advocate – прихильник, захисник, а не адвокат;

aspirant – претендент, а не аспірант;

corpse – труп, а не корпус;

data – дані, а не дата;

<i>decade</i>	– десятиліття, а не декада;
<i>Dutch</i>	– голландський, а не датський;
<i>familiar</i>	– відомий, знайомий, а не фамільярний;
<i>fraction</i>	– дріб (матем.), а не фракція;
<i>list</i>	– список, а не лист;
<i>mayor</i>	– мер, а не майор;
<i>principal</i>	– основний, а не принциповий;
<i>prospect</i>	– перспектива, а не проспект;
<i>rapport</i>	– добрі стосунки, а не рапорт;
<i>ratio</i>	– співвідношення, а не рація;
<i>replica</i>	– точна копія, а не репліка;
<i>troops</i>	– війська, а не трупи;

– більш складними випадками є ті багатозначні англійські “хибні друзі” перекладача, що лише в одному чи двох значеннях збігаються з українськими словами, але розбіжні в інших. До таких слів належать:

<i>authority</i>	– влада (рідше – авторитет);
<i>activity</i>	– діяльність (рідше – активність);
<i>aggressive</i>	– енергійний, наполегливий, а не тільки агресивний;
<i>cabinet</i>	– меблева секція, а якщо і “кабінет”, то “міністрів”, тобто уряд;
<i>champion</i>	– борець, поборник, захисник, а не тільки чемпіон;
<i>collect</i>	– стягувати, а не тільки збирати чи колекціонувати;
<i>contribution</i>	– внесок (рідше – контрибуція);
<i>control</i>	– керувати, а не тільки контролювати;
<i>convention</i>	– з’їзд, а не тільки конвенція;
<i>copy</i>	– екземпляр, а не тільки копія;
<i>correspondence</i>	– відповідність; замітка в газеті, а не тільки кореспонденція і переписування;
<i>critical</i>	– дуже важливий, а не тільки критичний;

<i>department</i>	– керування, факультет (США), міністерство (США), а не тільки департамент;
<i>dramatic</i>	– вирішальний, а не тільки драматичний;
<i>element</i>	– стихія, а не тільки елемент;
<i>intelligence</i>	– розвідка, а не тільки інтелект і розум;
<i>interest</i>	– відсоток (у банку), а не тільки інтерес;
<i>international</i>	– міжнародний, інтернаціональний;
<i>leader</i>	– керівник, а не тільки лідер;
<i>legal</i>	– правовий, юридичний, а не тільки легальний;
<i>liberal</i>	– гуманітарний (про утворення), а не тільки ліберальний;
<i>minister</i>	– священник, а не тільки міністр;
<i>momentum</i>	– інерція, поштовх, а якщо момент, то важливий, пам'ятний;
<i>nation</i>	– країна, народ (рідше – нація);
<i>number</i>	– число, кількість, а не тільки номер;
<i>object</i>	– мета, завдання, а не тільки об'єкт;
<i>officer</i>	– чиновник, посадова особа, а не тільки офіцер;
<i>original</i>	– первісний, справжній, а не тільки оригінальний;
<i>panel</i>	– секція (на конференції), а не тільки панель;
<i>partisan</i>	– прихильник (рідше – партизан);
<i>party</i>	– сторона (у договорі), званий вечір чи вечірка, а не тільки партія;
<i>position</i>	– посада, а не тільки позиція;
<i>pretend</i>	– прикидатися (рідко – претендувати);
<i>public</i>	– державний, а не тільки публічний;
<i>rally</i>	– мітинг, а не тільки авторалі;
<i>realize</i>	– розуміти, уявляти собі (рідше – реалізувати);
<i>record</i>	– запис, звіт, пластинка, а не тільки рекорд;
<i>regular</i>	– звичайний, а не тільки регулярний;
<i>separate</i>	– окремий (рідше – сепаратний);

- session* – зустріч, заняття, а не тільки сесія;
- speculation* – припущення (рідше – спекуляція);
- substance* – сутність; речовина (рідше – субстанція).

Значну допомогу перекладачам у перекладі інтернаціональних слів можуть надати спеціальні словники “хибних друзів” перекладача.

4.6. Переклад неологізмів

Проблема перекладу неологізмів (нових слів, що з’явилися в мові у зв’язку з розвитком суспільства і появою нових понять) посідає особливе місце в перекладацькій практиці.

Саме поняття “неологізм” відносне. Те, що було неологізмом сто років тому (літак, льотчик) чи пізніше (телебачення, мічений атом), уже не є таким саме через розвиток суспільства, науки і техніки, а, отже, і мови.

Яка ж лексика належить до неологізмів? По-перше, під неологізмами прийнято мати на увазі слова або звороти, які виникли для позначення нового (раніше невідомого) предмета чи явища або для вираження нового поняття та які увійшли в загальнолітературну мову. По-друге, неологізмами є слова та вирази, які ще не набули визнання в загальнолітературній мові.

Поява неологізмів – наслідок різних змін у житті суспільства, у побуті, культурі, науці та мистецтві. Слід розрізняти неологізми двох категорій: нові слова та нові значення вже відомих слів. Для перекладачів обидві ці категорії становлять деякі труднощі, які можуть виникнути в процесі перекладу. Часто такі слова і значення неможливо знайти в українсько-англійських словниках і навіть у найновітніших тлумачних словниках, оскільки будь-який словник відстає з реєстрацією нових слів і значень принаймні на кілька років.

Затримує появу неологізмів у словниках їх короткочасне, швидкоплинне існування в мові. Неологізми, як і багато образних слів і фраз, з’являються швидко й несподівано та вживаються під час опису чогонебудь для даного конкретного випадку.

Одночасно з розповсюдженням на планеті мова зазнає значного внутрішнього розширення. Науковий і технологічний прогрес сприяє появі безлічі нових термінів, таких як *cybernetics*, *quasar* і *DNA*. Від-

повідні соціальні та культурні нововведення внесли в словники такі терміни: *senior citizen, shopping mail, fast-food, TV*.

За останні 50 років в англійській мові з'явилося більше нових слів і значень, ніж у будь-який інший період історії. Без сумніву, англійський словниковий склад буде зростати і в XXI ст.

Всесвітнє розповсюдження англійської мови, що зросло з появою електронного зв'язку, буде розвивати й надалі так звану світову англійську мову (World English) – міжнародну мову, словниковий запас якої значно зріс за рахунок поєднання багатого словникового складу англійської мови з іншомовними запозиченнями.

Як указується в передмові до Random House Webster's College Dictionary, укладачі словника намагаються охопити найбільшу кількість неологізмів.

Нові слова, що вживаються в мові, відображають зміни, які відбувалися в суспільстві за останні роки. Ці слова відображають зміни і в мові.

У 40-х роках минулого століття в англійській мові з'явилися такі нові слова: *A-bomb, atomic clock, bazooka, bikini, blood bank, cold war, deep-freeze, eager beaver, fax, genocide, hassle, lend-lease, Molotov cocktail, nerve gas, paratrooper, quiz show, radar, spaceship, TV, veep, xerography, zap, zonk*;

у 50-х роках: *aerospase, Bermuda shorts, byte, car wash, death row, einsteinium, falafer, golden handshake, immune response, light pen, megaton, junk mail, karate, nitty-gritty, Parkinson's law, rap sheet, scuba, tag sale, UFO, videotape, zinger*;

у 60-х роках: *aerobics, biorythm, chilling effect, dashiki, ecocatastrophe, folkie, green card, hippie, immunosuppressive, jetport, kludge, love-in, makrobiotics, nacho, pantsuit, quick fix, raunch, sitcom, space shuttle, third world, vroom, work fare, yucky, zit*;

у 70-х роках: *airhead, bag lady, cash cow, deconstruction, electronic mail, Eurocommunism, floppy disk, global warming, herstory, junk food, imunodeficiency, laser printer, love handles, Moonie, nouvelle cuisine, out-of-body, paralegal, photo opportunity, pig-out, shuttle diplomacy, slam dunk, toxik shock syndrome, triathlon, urban legend, wacko, wish list, yard sale, zero coupon*;

у 80-х роках: *air kiss, area rug, belt bag, bingo card, butterfly effect, compact disc, emoticon, fern bar, flops, glasnost, hub-and-spoke, jazzercise*,

karaoke, lambada, laptop, mall rat, micromanage, newsgroup, prion, rap music, play date, smke and mirrors, spin cotrol, toon, tree-hugger, virtual reality, waitron, win-win, wuss, yuppie, zouk;

у 90-х роках: *a-life, anatomically correct, body double, call waiting, cellular phone, dream team, family leave, gazillion, Internet, minitower, overclass, phone tag, supermajority, taggant, uptalk, World Wide Web.*

Джерела виникнення нових слів і значень дуже різноманітні: статті і замітки в газетах і журналах, книжки та компакт-диски, п'єси та художні фільми, телебачення та радіо, тексти електронних баз даних, наприклад Nexis та Lexis.

Видавці словників і читачі постійно збирають інформацію, яка містить неологізми, виписують їх з назвою першоджерела, назвою статті, прізвищем автора. Видавці періодично переглядають ці записи і вибирають нові слова, які будуть занесені до словника. Усі слова кодуються в словнику, щоб можна було визначити предметну категорію. Існують сотні категорій, але найбільша з них CV (common vocabulary). Майже кожне слово, яке не можна віднести до якоїсь категорії, відносять до загального словника. До цієї категорії входять такі терміни: *cell phone, drive-by, dream team* і нові частини мови: *to agent*.

Комп'ютерні технології дуже продуктивні щодо появи нових слів і значень. Деякі сучасні терміни цієї галузі: *active-matrix, applet, flops, Usenet*.

Мистецтво і розваги є також найбільш продуктивною категорією. Нові терміни цієї галузі: *hip-hop, karaoke, shock radio*.

Іншими галузями, що вносять нові слова, є бізнес, економіка, юриспруденція та політика, наприклад: *corpay, race norming, human resources department, supermajority*.

У соціальній сфері зміна у ставленні до меншин, жінок і знедолених спричинила значні зміни у мові. Такі терміни, як *sexism, women's liberation*, і нові слова, що закінчуються на *-person, -woman*, використовуються для заміни слів, що закінчуються на *-man*.

Рух за громадські права поклав початок появи нових слів: *black power, black nationalism, black studies*.

Інші джерела виникнення нової лексики: дослідження космосу, астрологічні дослідження, воєнні дії, кулінарія.

Укладачі словників намагаються дати в словнику не тільки дефініцію слова, але також і пояснити його вживання. Вони також на-

магаються поіформувати користувачів словника, до якого функціонального стилю мови належить те чи інше слово. Особлива увага приділяється використанню нових слів.

Кількість іменників зростала протягом ХХ століття у багатьох мовах, проте англійська продемонструвала великий словотвірний потенціал і помітну антропоцентричну спрямованість щодо творення таких слів. Це пов'язано із впливом політичних, соціальних, культурних та інших чинників на розвиток мови. Англійські країни мали позиції лідерів у ХХ столітті в різних галузях промисловості, технології, тому з'являлися назви нових професій, виникали нові номінації для позначення фахових спеціалізацій у межах окремих професій. Аналіз нової лексики останніх десятиріч дає можливість визначити основні сфери появи нових лексичних одиниць, тобто ті галузі соціального життя, які є джерелом виникнення найбільшої кількості інновацій. Назвемо основні з них: *комп'ютерні технології, наука й техніка, людина й суспільство, масова культура, мистецтво й музика, політика, спорт, світ бізнесу, медицина, спосіб життя та дозвілля, торгівля, наркотики, війна та зброя*.

Найбільша кількість новоутворень наприкінці ХХ століття з'явилася у зв'язку з докорінними соціально-економічними змінами, що відбувалися у галузі комп'ютерної та іншої інформаційної техніки, економіки та бізнесу, а також у мові засобів масової інформації й у сфері міжнародного життя. Кожний із названих аспектів охоплює категорію *людина та її діяльність*.

Неологізми – назви осіб, що характеризують людину, перш за все, як виконавця різноманітних дій – від найпростіших фізичних до емоційно-інтелектуальних: *професіонал (server n, style guru); любитель (foodie n, bookaholic n); звичайна особа (business tourist n); спортсмен (fun runner n, dragon boater n); послідовник (lifestyler n, power dresser n)* [LDCE]. Продовжують виникати чисельні іменники, що пов'язані із соціальною, віковою, етнічною стратифікацією суспільства, з його поділом на класи, групи й невеликі угруповання (*Generation X – the group of people who are between about 20 and 35 years old; big hitter – someone who is very important and successful and who has a lot of influence; content provider – a person that provides information on the Internet; cracker – someone who illegally breaks into computer system in order to steal information or stop the system from working properly; cyberkidnapper – someone who gets to know*

people on the Internet, makes plans to meet them, and then kidnaps them; salaryman – a man who works in an office, often for many hours each day, and receives a salary as payment, especially in Japan) [LDCE].

Не можна ігнорувати і той факт, що протягом ХХ століття відбулися кардинальні зміни у стилі життя. Як наслідок виникли нові номінації для позначення спеціалістів, які створюють цей стиль, а також тих, хто дотримується цього стилю життя.

За даними словників [CCD, OALD, OWD, ODMS, LDCE, LDAE], об'єктивні, екстралінгвальні чинники (зміна стилю життя, соціальної структури суспільства, моделей поведінки) спричинили появу нових назв осіб у мові, наприклад: *yachtswoman – a woman who sails a yacht in races or for pleasure; watchdog – somebody whose job is to protect people's rights, esp. in relation to large companies; B-girl – a woman employed to encourage customers to buy drinks in a bar* [OWD].

Паралельно із пристосуванням новоутворень до живої комунікації, до різних ситуацій спілкування, відбуваються певні зміни в лексичному значенні слів, у його дериваційній моделі. Проаналізувавши словники, можна зробити висновок, що деякі іменники за десять останніх років ХХ століття поширили сферу функціонування, стали більш частотними. Наприклад, *abstainer – 1) a person who chooses not to vote either in favour of or against sth; 2) a person who never drinks alcohol; admirer – 1) a person who admires sb/sth, especially a well-known person or thing; 2) a lover* [OALD]. Вони засвідчені лексикографічними джерелами вже не лише як деривати, а як самостійні слова і претендують на окрему позицію в реєстрі словника. Зокрема, було уточнено значення деяких іменників (*adjudicator – judge, esp. in a competition*) [LDCE]; зафіксовано назви, утворені шляхом конверсії (*affiliate – an affiliated person, an associate*) [CCD], шляхом деривації (*beautician – someone whose job is to give beauty treatments to your skin, hair etc*). Окремі одиниці виникли на основі коренів, що існують в англійській мові, за загальними тенденціями словотворення, але при цьому нове значення не має нічого спільного із значенням вихідних основ, наприклад, (*bleed – 1) to lose blood, especially because of an injury; 2) to take some blood from someone's body in order to treat a disease; bleeder – someone, especially a man, that you dislike*) [LDCE].

Збільшенню кількості іменників у сучасній англійській мові сприяло й те, що англійська мова стала лідером у сфері засобів масової ін-

формації та художньої і наукової літератури. Англomовні видання набули поширення, популярності, що не може не впливати на розвиток креативних навичок письменників і журналістів, а також на пошук та процес створення нових слів.

Дослідження нової лексики на прикладі назв осіб дає змогу виявити тенденції розвитку лексико-семантичної системи, зокрема, активні словотворчі процеси, розкрити механізм появи нових словотворчих моделей та виникнення нових елементів, а також напрями семантичного розвитку лексики.

Аналіз неологізмів англійської мови свідчить, що висока активність афіксації пов'язана не тільки із залученням традиційних словотворчих елементів, але й дедалі активною роллю нових афіксів. Насамперед йдеться про афіксоїдні морфеми. У сучасній англійській мові протягом останнього десятиріччя набули поширення суфікси та напівсуфікси, що використовуються саме для утворення назв осіб.

Наприклад, у 80–90-ті роки з'явилось чимало новоутворень, побудованих за зразком слова *alcoholic* для позначення людей, які мають пристрасть до чого-небудь, наприклад *phonaholic* – людина, яка дуже любить вести телефонні розмови, *spendaholic* – людина, яка має пристрасть витратити гроші”, а також *chokoholic*, *newsholic*, *milkaholic*, *golfaholic*, *creamaholic*, *sweetaholic*, *workaholic*, *webaholic*, *shopaholic*, *bookaholic*, *writaholic*. Елемент *-(a)holic*, запозичений зі слова *alcoholic*, перетворився, таким чином, у суфікс, хоча етимологічно реальним суфіксом у цьому слові є елемент *-ic*.

У створенні складних слів значну роль відіграє аналогія, тобто нова одиниця створюється не стільки за певною моделлю, скільки за зразком наявного слова або слів. Наприклад, слово *druglord* (бос наркобізнесу) створено за зразком лексичних одиниць *landlord*, *shumlord*. У процесі аналогічного словотворення також відбувається своєрідне моделювання, відображення моделі зразка, його морфологічної структури. Модель слова-зразка лише заповнюється новим лексичним матеріалом шляхом заміни одного з компонентів.

Слід також окремо зазначити випадки перетворення в іменники номінативних сполучень і фраз унаслідок еліпса. Власне, у таких випадках наявні процеси інтеграції, злиття, або імпліцитної конверсії. Неологізм *twofer*, наприклад, виник для позначення негритянської

жінки, призначеної або обраної на високу посаду (в одній особі така кандидатура поєднує дві категорії людей, які зазнають дискримінації в США). Цей неологізм з'явився внаслідок еліпса та компресії фрази “two for the price of one” [LDCE]. У результаті компресії новоутворення має типovu для агентивного іменника форму, а саме закінчення -eg, що набуває ознак аглютинативного компонента.

Значну роль у збагаченні та розвитку лексико-семантичної системи англійської мови відіграють внутрішні запозичення. Сучасний розвиток англійської мови відбувається значною мірою на тлі взаємодії та взаємовпливу національно-територіальних варіантів, особливо в умовах впливу американського варіанта на британський. Лідерство США в науці і техніці, більша демократичність американських мовних норм у порівнянні з британськими зумовлюють те, що неологізми в англійській мові виникають, головним чином, саме в американському варіанті. Прикладами колишніх американізмів є неологізми у британському варіанті: *bag-lady* – *a woman who lives in a street and carries all her possessions with her*; *pre-schooler* – *a child who visits a school for children between two and five years of age*; *crybaby* – *someone who complains too much* [LDAE]. У 1996 році американські кримінологи створили нове слово *superpredators* для позначення дуже жорстоких, агресивних підлітків, які вчиняють тяжкі злочини. Минув лише рік, а про “суперхижаків” почали писати й у Великій Британії, оскільки і в цій країні помітно зросла кількість тяжких, жорстоких злочинів, які вчиняються не тільки підлітками, але й дітьми віком 10–12 років. Лінгвістично ця зміна в значенні слова викликана зміною референції, що також підтверджує факти розбіжності між британським та американським варіантами англійської мови. Запозичення “повних” американізмів, тобто нових слів (а не нових значень), які виникли в США, пов'язано із запозиченням відповідних реалій, явищ тощо.

До внутрішніх запозичень слід також віднести запозичення літературної мови з нелітературних підсистем, особливо поповнення літературної лексики сленгізмами та жаргонізмами. Просторіччя, особливо його компонент – сленг, є важливим джерелом появи нових лексичних одиниць, місцем їх народження. Запозичення таких елементів літературною мовою часто супроводжується певними семантичними зрушеннями, перенесенням значення, що підтверджує аналіз

словників [OALD, LDAE, OWD, LDCE, CCD, ODMS], наприклад: *white hat – a good man; a hero; Wheneye – someone, esp. a visitor or foreigner who exasperates listeners by continually recounting tales of his or her former exploits; roadie – someone who organizes and supervises a touring pop group* [OMSD].

Такі лексичні одиниці з'являються в літературній лексиці насамперед через необхідність поповнення експресивних засобів (*brother – a word meaning a black man, used especially by other black men; beast – a sex offender; Limey – a British immigrant, a British person; Pong – a Chinese person; swing man – a drug pusher; swiftie – one who thinks or acts quickly; take-down – a deceiver, cheat or thief*) [ODMS].

Реалізація потенціалу лексичної системи англійської мови у зв'язку з її пристосуванням до нових потреб комунікації здійснювалася, головним чином, через використання власних номінативних ресурсів, які є результатом широкого діапазону варіювання англійської мови, взаємодії її національних варіантів, функціонально-стильових і соціальних підсистем. Необхідність забезпечення динамічної рівноваги лексико-семантичної системи англійської мови спричинила певний перерозподіл її матеріальних ресурсів, зокрема, подальше зменшення питомої ваги іншомовних запозичень і зростання ролі запозичень внутрішньомовних; збільшення кількості композитних одиниць, активне формування і провідну роль нової генерації дериваційних елементів.

Загальна тенденція розвитку англійського словотворення простежується в напрямі розширення реалізації його потенціалу за рахунок більшої свободи, розширення меж нормативності в умовах перехрещення дії чинників, що пов'язані з інтерваріантною та інтраваріантною міграцією лексики. Зростає роль комплексних способів створення інновацій, включення кількох номінаційно-дериваційних механізмів, що, з одного боку, відображає певну системність словотвору, а з другого боку, є свідченням ускладнення ономасіологічних процесів у зв'язку з поглибленням знань та уявлень людства про навколишній світ. Тому перекладачеві слід цікавитися змінами у мові, використовувати фонові знання, постійно розширювати словниковий запас, удосконалювати навички перекладу.

Проблема правильного розуміння та перекладу неологізмів пов'язана з тим, що при сучасному стрімкому розвитку науки та техніки

жодний словник не здатний встигати за новими словами, які постійно з'являються в мові. Отже, якщо в тексті зустрічається неологізм, перекладу якого немає в словнику, перекладач зобов'язаний самостійно визначити його значення, беручи до уваги словотворчі елементи цього слова та контекст, в якому воно вживається.

4.7. Заперечення та їх переклад

Заперечення являє собою важливу категорію мови, будучи однією з основних розумових операцій. Універсальність заперечення обумовлена прагненням людини до диференціації явищ дійсності та відображення цього процесу в мові.

Проблема заперечення є однією з основних категорій філософії та логіки. Термін “заперечення” у філософію ввів Гегель, але він вкладав у нього ідеалістичний зміст. Він вважав, що в основі заперечення лежить розвиток ідеї, думки. Заперечення як реальний аналог логічного, уявного заперечення (антитезис) при цьому розглядалося як обов'язковий момент, який багаторазово повторюється у будь-якому процесі, де існує зміна фаз, періодів, етапів зміни того або іншого об'єкта.

Будучи універсальною категорією мови зі складною й багатоаспектною семантикою та багатообразним арсеналом засобів вираження, заперечення набуває окремого тлумачення у світлі кожного нового напрямку мовознавства.

Заперечення – елемент значення речення, який вказує, що зв'язок, який встановлюється між компонентами речення, на думку мовця, реально не існує або що відповідне стверджувальне речення відкидається мовцем як помилкове. Найчастіше негативне висловлювання спостерігається в такій ситуації, коли відповідне стверджувальне було зроблено раніше або входить у загальну презумпцію мовців. Заперечення – одна із властивих усім мовам світу вихідних, семантично нерозкладених значеннєвих категорій, які не піддаються визначенню через більш прості семантичні елементи.

Синтаксичний аспект проблематики заперечення завжди був основним у дослідницькій практиці, і це іноді приводить до тверджень, що заперечення – категорія, властива тільки реченню. Така позиція відображає більш вузьке розуміння даного мовного явища й не

узгоджується з фактами наявності заперечних мовних форм непередикативного характеру.

З формальної точки зору, заперечення може виражатися заперечними словами (укр. *не*); заперечним префіксом (нім. *unbekannt*); заперечними формами окремих частин мови: дієслова (англ. *I don't want* – аналітична заперечна форма, араб. літер. *lam yaktub*), займенника (укр. *ніхто*, ірак. діал. *lahhad*) та ін. Заперечення може бути формально невираженим компонентом значення слова (укр. *відмовитися* = *не погодитись*) або тим, що мається на увазі, – формально не вираженим компонентом значення речення (укр. *багато ти розумієш*).

Отже, заперечення є не лише проблемою лінгвістів. Термін “заперечення” широко застосовується і в інших науках, таких як логіка чи філософія, що свідчить про багатоаспектність цього поняття.

За характером ставлення до дійсності, вираженого в реченні, заперечення поділяють на стверджувальні й заперечні. Заперечення й твердження – явища взаємозалежні. За змістом будь-яке заперечення є твердження протилежного.

Так, заперечення наявності якої-небудь особи, предмета, дії, ознаки є твердження її відсутності: стверджуючи, що *він ходить* – *he goes*, *він у школі* – *he is at school*, ми заперечуємо те, що *він не ходить* – *he doesn't go*, *він не в школі* – *he is not at school*; і навпаки, заперечуючи той факт, що *він ходить* – *he goes*, *він у школі* – *he is at school*, ми стверджуємо, що *він не ходить* – *he doesn't go*, *він не в школі* – *he is not at school*. Твердження й заперечення в мові функціонують у тісному зв'язку й слугують для вираження таких протилежних понять, як *дія* – *недія*, *наявність* – *відсутність*, *існування* – *неіснування* та ін.

Отже, будь-яке явище, ознака, характеристика в мові можуть бути представлені як ті, що стверджуються, і як ті, що заперечуються.

Заперечення бувають різних видів і можуть виявлятися на будь-якому мовному рівні (лексичному, граматичному, синтаксичному, стилістичному) залежно від виду.

На лексичному рівні заперечення виражається словами, які мають “успадковане” значення, історично марковані, тобто словами, які не мають заперечного афікса, але мають заперечне значення:

There were other small treasures David had failed to identify. – Були там і інші маленькі шедеври, авторів яких Девід **не зміг** назвати сам.

У перекладі лексичне заперечення *fail* відповідає граматичному запереченню *не зміг*. Дуже часто перекладачі вимушені перекладати лексичні заперечення граматичними, що свідчить про складність передачі заперечних конструкцій українською мовою саме на лексичному рівні.

Звичайне заперечення на граматичному рівні виражається за допомогою спеціальних слів – заперечних часток або займенників (граматичні заперечення):

Then don't wake him, for God's sake. – Заради бога, **не будіть** його.

Граматичні заперечення не викликають труднощів, бо при перекладі заперечна частка *not* в оригіналі відповідає заперечній частці *не* у перекладі. Обидві частки належать до граматичного рівня.

На синтаксичному рівні заперечення виражається за допомогою інтонації, риторичних запитань, повторів чи емпіз. Головна функція – це підсилення емоційності.

На думку Г. Левітової, за допомогою риторичних запитань можна передати заперечення, навіть якщо в самому складі речення відсутні будь-які формально-граматичні ознаки заперечення. Тобто заперечне значення в реченнях такого типу імплікується: *You are too young to understand it.* – *Не розумієш*.

Крім поділу заперечних конструкцій на різні види, існує ще й класифікація мов, залежно від того, як в них комбінуються граматичні засоби вираження заперечення. Наприклад, вважається, що існують мови одного та мови одного або двох заперечень.

1. Мови одного заперечення. За наявності заперечного слова заперечна частка при дієслові не вживається, що є характерним для англійської мови: *Nobody has come.* – *Ніхто не прийшов. I have not come.* – *Я не прийшов*.

2. Мови одного або двох заперечень. За наявності заперечного слова обов'язкова й заперечна частка. Але за відсутності такого слова вживається тільки одна заперечна частка. Це властиве українській мові: *Ніхто не прийшов. Я не прийшов*.

В англійській мові заперечення в реченні може бути виражено:

– підметом, який при перекладі також має функцію підмета:

Nothing will induce me to part with Bunbarry. – **Ніхто не змусить мене розійтися з Банберою**;

– присудком:

I haven't asked you to dine with me anywhere to-night. – Я **не** запрошував тебе вечеряти зі мною десь сьогодні ввечері.

У цьому прикладі в англійському реченні заперечення виражене за допомогою заперечної частки *not*, і при перекладі на українську мову заперечення передається також заперечною часткою *не*;

– додатком:

*I know **nothing**, Lady Blacknell.* – Я **не** знаю **нічого**, леді Блекнел.

Додаток *nothing* перекладач передав на українську мову також додатком *нічого*;

– обставинами часу:

*I **never** saw a woman so altered; she looks quite twenty years younger.* – Я **ніколи** не бачив жінку, яка так сильно змінилася: вона виглядає на двадцять років молодше.

*My own one, I have **never** loved anyone in the world but you.* – Моя дорога, я **ніколи нікого** на світі не кохав, крім тебе.

В останньому прикладі заперечному займеннику *never* в українському реченні відповідають заперечні займенники *ніколи* і *нікого*, а також дієслово у заперечній формі, тоді як в англійському реченні дієслово представлене в стверджувальній формі. Це пояснюється тим, що в англійській мові заперечення граматично виражається один раз;

– реченням загалом (за допомогою заперечного займенника), що при перекладі на українську мову передається за допомогою заперечної частки *не*:

*There were **no** cucumbers in the market this morning, sir.* – На базарі **не** було огірків сьогодні вранці, сер.

На відміну від української, заперечення в англійській мові може бути виражено лише одним з вищевказаних способів.

Варто пам'ятати, що це стосується тільки до вираження заперечення в односкладовому реченні. Якщо маємо не одне, а два або більше речень, навіть якщо вони входять до складу односкладного речення, то заперечення може бути виражене в кожному з них:

*She **did not feel** angry, she **did not feel** inclined to laugh, she **did not know** what she felt.* – Вона **не відчувала** злості, вона **не була** схильна сміятися, вона **не знала**, що вона відчуває.

Крім того, в одному реченні можлива комбінація заперечення в основному складі речення й заперечення в дієслівному словосполученні.

В інфінітивних, герундіальних і дієприкметникових конструкціях заперечення може бути виражено:

– провідним компонентом непередикативної форми:

His father, not liking the idea of his going on the stage, had insisted on this. – Його батько, якому **не подобалась** ідея, що він піде на сцену, наполіг на цьому;

– будь-яким підпорядкованим компонентом:

*Sometimes he would sit silent and absracted, taking **no** notice of anyone.* – Іноді він сидів тихо й відчужено, **не звертаючи** ні на кого уваги.

В інфінітивних, герундіальних та дієприкметникових конструкціях, як і у цілому реченні, в англійській мові може бути тільки одне заперечення, на відміну від української.

Отже, заперечення можуть виражатися на будь-якому мовно-му рівні (лексичному, граматичному та синтаксичному) залежно від виду. На кожному з цих рівнів є свої особливі засоби вираження заперечень, які при перекладі з оригіналу передаються українською мовою як лексичними, граматичними, так і синтаксичними засобами. Ці рівні в оригіналі та перекладі не обов'язково будуть збігатися. Це можна пояснити тим, що в англійській мові можливе лише одне заперечення в реченні, на відміну від української.

Засоби вираження англійських заперечень на лексичному рівні та їх переклад на українську мову. Заперечення в мові може передаватися за допомогою різних засобів – заперечних слів, заперечних префіксів, а також заперечних форм дієслова (що не властиве українській мові), а може й не мати окремого вираження, будучи компонентом значення слова, наприклад, *відмовитися* = *не погодитися*; *to refuse* = *not to accept*.

Тобто окреме слово без заперечного префікса можна розглядати як слово із заперечним значенням; наприклад, *lack* = *have not*, *fail* = *not succeed*; однак можна сказати також, що *succeed* – це заперечна відповідність до *fail*. Такі слова мають імпліцитне заперечення.

Імпліцитність – явище, що характеризується невираженістю елементів значення формальними засобами. Вона виявляється на всіх

рівнях мови. За рахунок імпліцитності мовним одиницям надається додаткова глибина й багатозначність.

Імпліцитне заперечення є змістовною мовною категорією. Виявлення імпліцитного заперечення можливе в аналізі семантики тієї чи іншої мовної одиниці. Особливість імпліцитного заперечення, як і будь-якої іншої імпліцитної категорії, полягає в асиметрії, тобто невідповідності плану змісту й плану вираження, а також у невиразності значення формально-граматичними показниками.

Семі заперечення, що прихована в значенні слова, можна виокремити за допомогою методу компонентного аналізу. Означення “компонентний аналіз” ввів Уард Гуднаф. Використовуючи систему формального семантичного аналізу, дослідник може відкрити власні когнітивні процеси інформанта. Уард Гуднаф також підкреслював, що, аналізуючи компоненти значень в іноземних поняттях, дослідник може прийти до більш валідного розуміння культури загалом у термінах когнітивних структур індивідуального носія культури. Тобто компонентний аналіз – це аналіз, що побудований на виокремленні компонентів, з яких складається об’єкт аналізу. У лінгвістиці це процедура виокремлення сем у значенні слів, яка проводиться шляхом побудови бінарних опозицій.

Слова, в яких значення негачії закладене в самому корені слова, є й в англійській, і в українській мовах, наприклад: *to lack, to deny; збрехати, вбити*.

Через те що приховане заперечення може не виражатися формальними засобами, у перекладача можуть виникнути труднощі з виокремленням слів, які мають негативне значення. Таких слів не так вже й багато, наприклад, *barely – майже не, scarcely – майже не, few – небагато, little – невеликий, fail – не зробити, lack – не вистачати, hate – ненавидіти, absent – не бути* та ін.

*There were other small treasures David had **failed** to identify. = There were other small treasures David could **not** identify.* – Були там й інші маленькі шедеври, авторів яких Девід **не зміг** назвати сам.

Найчастіше слова з імпліцитним заперечним значенням перекладають за допомогою антонімічного перекладу, що є прикладом перекладацьких трансформацій.

Л. Бархударов визначає його як широко розповсюджену комплексну лексико-граматичну заміну, суть якої полягає в трансформації

стверджувальної конструкції в заперечну, або навпаки, заперечної в стверджувальну, яка супроводжується заміною одного зі слів перекладного речення оригінала на його антонім у перекладі.

На думку В. Комісарова, сутність прийому антонімічного перекладу полягає у використанні в перекладі слова або словосполучення, що має значення, яке протилежне значенню відповідного англійського слова або словосполучення в оригіналі.

Наприклад, українські слова *любити*, *подобатись* будуть прямими відповідностями англійським дієсловом *to love*, *to like* і антонімічними відповідностями дієсловом *to hate*, *to dislike*.

Необхідність застосування антонімічного перекладу пов'язана з тим, що в сучасній англійській мові для утворення антонімів широко використовуються заперечні префікси. Через те, що в англійській мові заперечні префікси відрізняються за формою від заперечної частки *not*, слова з такими префіксами настільки ж вільно сполучаються із заперечною часткою, як і всі інші слова. Часто саме це й робить неможливим безпосередній переклад слова із заперечним префіксом українською мовою. Найпоширеніший в українській мові префікс “не” збігається за формою з заперечною часткою.

Тому слова з таким префіксом рідко сполучаються із заперечною часткою через немилозвучність такого сполучення. У більшості випадків використання в англійському тексті сполучення заперечної частки *not* зі словом, що має заперечний префікс, перекладачеві доводиться застосовувати антонімічний переклад.

*I have the honour and happiness of presenting Miss Emelia Sedley to her parents, as a young lady **not unworthy** to occupy a fitting position in their polished and refined circle.* – Я маю честь і задоволення відрекомендувати...її (міс Емілію Седлі – Авт.) батькам як молоду особу, **яка цілком гідна** зайняти належне становище в їх обраному і вишуканому оточення.

Слово *unworthy* перекладалося за допомогою антонімічного перекладу не тому, що в українській мові відсутня антонімічна група *гідний* – *негідний*, а лише внаслідок того, що це слово вжите з заперечною часткою.

Другим фактором, що впливає на застосування антонімічного перекладу, є наявність в англійській мові низки антонімічних груп, що не мають відповідностей в українській мові. При цьому зазвичай в українській мові є слово, що відповідає за значенням одному із членів

англійської антонімічної групи, у той час як протилежний член (або члени) цієї групи не має відповідності. Наприклад, антонімічна дієслівна пара *to like – to dislike*.

Дієслову *to like* приблизно відповідають за значенням українські дієслова *подобатись* та *любити*, але для його антоніма відповідності в українській мові немає. Тому при перекладі дієслова *dislike* вдаються до прийому антонімічного перекладу.

Not that I dislike poor Amelia: who can dislike such harmless good – natured creature? – Не тому, що я не терплю бідну Емілію – чи може хтось не любити таке безвинне, добродушне створіння?

У цьому випадку вибір остаточного варіанта перекладу визначається вимогами контексту загалом, але суть прийому від цього не змінюється.

Отже, слова, заперечне значення яких не виражено формально-граматичними засобами, є як в англійській, так і в українській мовах. Таких слів не дуже багато, але дуже часто вони викликають труднощі у перекладачів, які повинні вдаватися до різних трансформацій, у тому числі і до антонімічного перекладу, аби досягти адекватності й еквівалентності в перекладі.

Засоби вираження заперечень на морфемному рівні та їх переклад на українську мову. До морфемних засобів вираження заперечення належить афіксація, яка представлена префіксацією та суфіксацією.

Афіксація – це спосіб словотвору, за допомогою якого нові слова створюються шляхом приєднання словотворчих афіксів, тобто префіксів і суфіксів, до основ різних частин мови.

Афікси, що оформлюють похідні слова в сучасній англійській мові, неоднорідні з точки зору походження; серед них є афікси німецького походження (*un-*), афікси, що запозичені в різний час з інших мов, в основному з романських (*dis-*, *de-*) та з грецької мови (*anti-*), а також афікси, що виникли на англійському ґрунті в результаті переосмислення морфологічної структури запозичених слів (*in-*).

Префіксація – це спосіб словотвору, за якого утворення нового слова відбувається за допомогою приєднання префікса.

Під префіксом ми розуміємо частину слова (морфему), яка у своєму розвитку отримала відповідне абстрактне значення і яка ставиться перед словотворчою основою, змінюючи її значення: *patient* (терплячий) – *impatient* (нетерплячий).

Інокли префіксацію відносять до синтаксичного способу словотвору, а не до деривації, тому що префікси, на противагу суфіксам, у більшості випадків не відносять утворені слова до нової частини мови.

Найбільш вживаними префіксами із заперечним значенням є: *il-, ir-, im-, in-, -un-, dis-, mis-, non-, de-*.

1. Префікс *in-* та його фонетичні варіанти *im-, il-, ir-*, що виникли в результаті регресивної асиміляції з початковим приголосним кореня, є префіксом романського походження; зустрічається в основному у складі запозичених слів; надає значення заперечення: *incorrect* – **не** правильний, **невірний** (*correct* – правильний); *improbable* – **невірогідний**, **неправдоподібний** (*probable* – вірогідний, правдоподібний); *illegal* – **незаконний** (*legal* – законний). В українській мові відповідає запереченню *не*.

2. Префікс *in-* німецького походження; сполучається з іменними й дієслівними основами. Не існує жорстких правил вживання даного префікса, тому ймовірність помилитися з ним у перекладі істотна, особливо для початківців. В українській мові найчастіше відповідає запереченню *не*.

Префікс *in-* є найпродуктивнішим заперечним префіксом і може використовуватися не лише із прикметниками, але й із дієсловами. Наприклад: прикметники (дієприкметники): префікс *in-* часто вживається перед голосними, рідше перед чистим *-a*: *unusual* (**незвичайний**), *unopened* (**невідкритий**), *untidy* (**неохайний**), *unsuccessful* (**неуспішний**); іменники: *uneasy* – **неохайність**, *uneasiness* (**незручність**), *untidiness* (**неохайність**).

Дієслова із префіксом *in-* мають не заперечний, а протилежний зміст: *dress* – **undress** (*одягати* – *роздягати*), *chain* – **unchain** (*сковувати* – *звільняти*).

3. Префікс *dis-* має романське походження. Цей префікс надає утвореним за його допомогою словам значення заперечення: *dislike* – **не любити**, або значення протилежної дії: *disunite* – **розділяти**. Майже завжди в українській мові відповідає запереченню *не*. Він також вживається з прикметниками, дієсловами (дієприкметниками) та іменниками. Через те що *dis-*, як і деякі інші префікси, може вживатися перед голосними, то випадки його вживання потрібно просто запам'ятати, щоб уникнути плутанини: *disagreeable* – **неприйнятний**, *disapproved* –

несхвальний, *disorganized* – неорганізований. Якщо слово починається з невимовної *H*, то перед нею може вживатися *-dis* (***dishonest***). Даний префікс може вживатися й перед приголосними: ***disrespectful* – нешанобливий.**

З іменниками й дієсловами *dis-* вживається дуже часто: ***disfigure* – спотворювати, *disjoin* – роз'єднувати; *dislike* – неприязнь, *disbalance* – дисбаланс.**

4. Префікс *mis-* можна перекласти як *неправильний, помилковий*, саме цей зміст даний префікс надає словам.

На відміну від попередніх префіксів, *mis-* вживається тільки з іменниками, дієсловами та дієприкметниками: ***misunderstand* – неправильно зрозуміти, *misunderstood* – неправильно зрозумілий, *misleading* – той, хто вводить в оману.**

5. Префікс *non-* вживається не дуже часто. Цей префікс походить безпосередньо від частки *no*, і може замінити в деяких випадках інші префікси (зазвичай *in-*): ***unprofessional* – *nonprofessional* (непрофесійний), *undurable* – *nondurable* (недовговічний); *nonsense* (нісенітниця).**

6. Префікс *anti-* грецького походження; синонім префікса *counter-*; в українській мові префіксу *anti-* відповідають префікси *проти-*, *анти-*: ***antitank* – протитанковий, *antiaircraft* – протиповітряний, *antifascist* – антифашист.**

7. Префікс *de-* романського походження (франц.); оформлює дієслівні й іменні основи; надає значення зворотної дії: ***decode* – розшифровувати; *deform* – деформувати; або значення руху назад, позбавлення чого-небудь: *debar* – позбавити права адвокатської практики, *decolour* – знебарвлювати.**

Що стосується похідних типу *unlike* – *не любити*, то вони не властиві англійській мові. При дієсловах префікс *in-*, як і близькі йому префікси *dis-*, *de-*, *mis-*, має власне не заперечне, а привативне значення, тобто значення дії, зворотної (протилежної) дії, яка виражена мотивуючим дієсловом, наприклад: *to tie* – *зав'язувати* та ***to untie* – розв'язувати.**

Суфіксація – це спосіб словотвору, за якого нове слово утворюється шляхом приєднання суфікса до основи.

Суфікс – це словотворча морфема, яка стоїть після кореня й утворює нове слово, яке належить до іншої частини мови або до іншого класу. Суфікси є однією з ознак іменника як частини мови. Суфікси

іменників англійської мови різноманітні за походженням. Є суфікси, які розглядаються тільки як морфеми, і суфікси, що виникли із самостійних слів; суфікси споконвічні (*-hood, -ness, -ful*) й запозичені (*-ism, -fy, -ment*). Поряд із продуктивними суфіксами (*-ist, -ee, -ess, -ation*), за допомогою яких словниковий склад англійської мови продовжує поповнюватися новими лексичними одиницями, існують непродуктивні (*-or, -ard*) або малопродуктивні (*-ment, -hood*), що зустрічаються в одному або в декількох словах, або як морфологічна ознака іменника.

Суфікси можна поділити на термінальні й нетермінальні.

Термінальні суфікси можуть займати тільки кінцеве положення в слові. До них можна віднести такі: *-ship, -let, -hood, -ness, -al*. Але серед термінальних суфіксів немає жодного заперечного афікса. Наприклад: *friendship, kindness, brotherhood*.

Нетермінальні суфікси здатні приєднувати після себе інші суфікси, наприклад, *reader – readership*. Усі похідні іменники поділяються на такі, що утворені за допомогою агентивних суфіксів (*-er, -or*), і такі, що утворені за допомогою абстрактних суфіксів (*-ism, -ship, -dom*).

Посткореневий продуктивний суфікс *-less*, за допомогою якого можна також передати заперечення, має суто англійське походження. Він указує на відсутність того, що виражено іменником без цього суфікса. Після цього іменник стає прикметником: *homeless – безхатній, motionless – нерухомий*.

Суфікс *-free* використовується для того, щоб позначити відсутність чи нестачу чого-небудь. Наприклад: *fat-free – щось без жиру, calorie-free – без калорій, salt-free – без солі*. При перекладі на українську мову зазвичай використовується заперечна частка *без*.

Отже, заперечні афікси в англійській мові приєднуються лише до іменних основ. Дієслівні ж основи із заперечними афіксами не поєднуються, оскільки дієслівне заперечення передається в англійській мові аналітичною формою дієслова з часткою *not*.

За наявності заперечних афіксів значну більшість становлять префікси. Сполучуваність заперечних афіксів з основами різних частин мови варіюється як від мови до мови, так і в межах однієї мови. І якщо початкове та похідне слова належать до однієї частини мови, то суфікс слугує для розмежування лексико-граматичних класів.

Більшість префіксів на українську мову перекладається за допомогою заперечного префікса *не* і не викликають труднощів у пере-

кладачів. Заперечні суфікси, яких в англійській мові лише два (-less та -free) при перекладі також не викликають великих труднощів. Суфікс -less відповідає українському заперечному префіксу без: *fearless* – **безстрашний**. А заперечний суфікс -free передається українською мовою за допомогою заперечної частки без: *cholesterol-free* – **без холестерину**.

У кожній мові існують певні засоби вираження заперечення. Але не завжди граматична форма речення збігається з його змістом. Це приводить до того, що не завжди граматично позитивне речення має позитивний зміст, і навпаки.

Що ж до явища подвійного заперечення (заперечення заперечення), необхідно зазначити, що в українській мові воно трапляється досить часто. Але це виняткове явище в англійській мові. Відомо, що англійська належить до монологативних мов, тому випадки використання подвійного заперечення мають на меті надати реченню якогось додаткового змісту.

Необхідно зазначити, що при перекладі заперечних конструкцій з англійської мови на українську використовуються всі граматичні та лексичні перекладацькі трансформації. Але найбільш вживаним є прийом антонімічного перекладу, зміст якого полягає в заміні заперечної чи питальної форми речення на стверджувальну чи навпаки.

Антонімічний переклад – це лексико-граматична трансформація, за якої заміна стверджувальної форми в оригіналі на негативну форму в перекладі чи навпаки, негативною на стверджувальну, супроводжується заміною лексичної одиниці мови оригіналу на одиницю мови перекладу з протилежним значенням.

Як і інші згадані вище прийоми, так званий антонімічний переклад має на меті найбільш адекватно та натурально для мови перекладу висловити думки оригіналу.

Дійсно, цей прийом є необхідним. Без його використання переклад буде буквальним. На запропоновані перекладачем варіанти його наштовхують відчуття мови, володіння особливостями мови перекладу і, найголовніше, контекст, зміст оригіналу.

Так, під час перекладу речення *The troops shall be used only in cases of emergency* на українську мову ми можемо запропонувати такий варіант: *Війська повинні бути використані лише у випадку надзвичайної*

ситуації. Це досить адекватний переклад. Але ту ж саму думку можна виразити й іншим чином: *Війська не будуть використані, окрім випадків виникнення надзвичайних ситуацій*. Другий варіант перекладу, на відміну від оригіналу, містить заперечення (*не будуть використані*), хоча передається та сама думка. Тому антонімія тут – суто умовна: з огляду на вираження загального змісту ніякої антонімії немає. Здебільшого така антонімія виникає за рахунок різноманітних сталих мовних засобів вираження тієї чи іншої дії. Легко впевнитись у цьому, проаналізувавши такі відповідники:

<i>Hang on, please!</i>	–	<i>Не кладіть слухавку!</i>
<i>Keep off the grass!</i>	–	<i>Не ходіть по газонах!</i>
<i>Authorized personnel only.</i>	–	<i>Стороннім вхід заборонено.</i>
<i>Keep clear of the door!</i>	–	<i>Не притулятися до дверей!</i>

Дослідники зазначають, що при перекладі на українську мову антонімія часто полягає в заміні негативної конструкції стверджувальною:

Harry couldn't blame them. – І Гаррі, в принципі, їх розумів.

Although he could tell it was daylight, he kept his eyes shut tight. – Хоча він відчував, що вже день, але очей не розплющував.

Застосування цього прийому в наведених прикладах необхідне. Якщо до нього не звертатися, переклад буде неадекватним. Тому на запропоновані перекладачем варіанти його наштовхує відчуття мови, володіння особливостями мови перекладу і, найголовніше, контекстуальний зміст оригіналу.

Антонімічний переклад – це заміна заперечної чи питальної форми речення на стверджувальну чи навпаки, а умови застосування такого перетворення, як правило, пов'язані з лексико-семантичним складом присудка. Цілком зрозуміле часте використання цього прийому при перекладі заперечних речень на українську мову. Можна навіть стверджувати, що цей спосіб є найбільш уживаним при перекладі заперечень.

4.8. Переклад фразеологічних одиниць

Одним з найяскравіших засобів мовлення є фразеологія. Їй притаманні такі якості, як точність оцінювання, емоційність, образність, метафоричність. За допомогою фразеологічних виразів можна надати необхідного відтінку висловлюванню, що є досить важливим у різних сферах діяльності.

Поглиблене вивчення фразеології дає можливість перекладачеві оволодіти необхідними засобами її перекладу та перекладацькою практикою, а також дозволяє конкретизувати на різноманітному мовному матеріалі такі загальні принципи перекладацької діяльності, як адекватність, а саме: співвідношення частин і цілого у перекладі, неприпустимість “буквалізму” та необґрунтованих відхилень від оригіналу.

Переклад фразеологічних одиниць – це складне завдання. Завдяки своєму семантичному багатству, образності, лаконічності та яскравості фразеологія відіграє в мові дуже важливу роль. Вона надає мовленню виразності й оригінальності. Особливо часто фразеологізми використовуються в усному мовленні, у художній і суспільно-політичній літературі.

Під час перекладу фразеологізму перекладачеві необхідно передати його зміст і образність, підібравши аналогічний вираз у мові перекладу, зберігаючи при цьому стилістичну функцію фразеологізму. Фразеологічні питання і загальна проблема різного сполучення слів у різних мовах надзвичайно істотні як для практики, так і для теорії перекладу: вони часто становлять практичні труднощі і збуджують теоретичний інтерес, оскільки пов’язані з відмінністю смислових і стилістичних функцій, що виконуються в різних мовах словами однакового значення, і з відмінністю сполучування, в яке вступають такі слова в різних мовах. Можна навіть сказати, що саме при перекладі і розкривається властива даній мові специфічність сполучень, яка інакше могла б і не бути помічена.

Фразеологізми – це сполучення слів, тобто роздільно оформлені утворення з повністю або частково переосмисленими компонентами, фразеологічними значеннями. Те чи інше поняття в мові не завжди передається одним словом. Нерідко для цього використовується словесний комплекс, який є більш або менш сталим лексичним виразом – так звана фразеологічна одиниця. Такі фразеологічні одиниці можуть виконувати функції іменника, дієслова, прислівника та інших частин мови. Іноді фразеологічні одиниці вживаються як самостійні закінчені висловлювання, які мають форму прислів’їв і приказок.

Фразеологічні одиниці володіють різною закріпленістю своїх компонентів, у деяких з них складники зберігають семантичну самостійність, а в інших же ця самостійність повністю втрачається, і весь вираз

сприймається як єдине ціле. З цієї точки зору, фразеологічні одиниці поділяються на три категорії:

- фразеологічні сполуки;
- фразеологічні єдності;
- фразеологічні зрощення (ідіоми).

Необразні фразеологізми інакше називають **фразеологічними сполуками**. Їх складові елементи зберігають своє значення, але сполучаються тільки з визначеними словами, тому їх не можна довільно змінювати.

В англійській мові існує велика кількість таких стійких (пов'язаних, фразеологічних) сполук: *to take measures* – *вживати (а не брати) заходів*, *to make a decision* – *приймати (а не робити) рішення*. У таких словосполученнях іноді допускається синонімічна заміна, наприклад: *to take a decision*.

Це свідчить про те, що фразеологічні сполуки не є застиглим комплексом. Кожна мова має свої внутрішні закони сполучування слів, унаслідок чого складники фразеологічних сполук не завжди є аналогічними в англійській і українській мовах.

Переклад фразеологічних сполук здійснюється двома способами:

– одним словом на основі іменника стійкого англійського словосполучення:

to make an attempt – *спробувати*;

to make up one's mind – *вирішити*;

– еквівалентними сполученнями (абсолютними і відносними):

абсолютні еквіваленти:

shadow cabinet – *тіньовий кабінет*;

to hit the target – *влучити у ціль*;

відносні еквіваленти:

to take into account – *брати до уваги*;

to make a point – *звернути особливу увагу*;

to jump at conclusions – *робити поспішні висновки*;

trouble shooter – *фахівець з вирішення конфліктних ситуацій*.

Деякі схожі англійські словосполучення часто плутають через наявність/відсутність артикля чи заміни прийменника. Зверніть увагу на такі пари фразеологічних сполук:

in case of – *у випадку*;

in the case of – *що стосується*;

<i>in (the) face of</i>	– у присутності;
<i>on the face of</i>	– судячи з;
<i>in favour of</i>	– на користь;
<i>in favour with</i>	– схвалення (чись);
<i>for fear of</i>	– щоб не;
<i>in fear of</i>	– побоюючись за;
<i>by the name of</i>	– на ім'я;
<i>in the name of</i>	– в ім'я;
<i>at the point of</i>	– на грані;
<i>on the point of</i>	– перед (якою-небудь дією);
<i>in possession of</i>	– володіти (фактами);
<i>in the possession of</i>	– володіти (станом);
<i>in/with regard to</i>	– відносно (чогось);
<i>out of regard for</i>	– через;
<i>in respect of</i>	– що стосується;
<i>with respect to</i>	– відносно (чого-н.);
<i>at the sight of</i>	– побачивши;
<i>in the sight of</i>	– з точки зору;
<i>at the same time</i>	– у той же час;
<i>in the same time</i>	– за той самий час;
<i>at the time of</i>	– під час (події);
<i>in time of</i>	– у часи;
<i>in time</i>	– вчасно; з часом;
<i>on time</i>	– згодом (пунктуально).

Оскільки фразеологічні сполуки є мотивованими аналітичними утвореннями, проблеми перекладу таких фразеологічних одиниць в основному збігаються з розглянутими вище питаннями перекладу слова і вільного словосполучення. Як відомо, деякі фразеологічні сполуки є еквівалентами слів, і багато які з них можуть бути замінені відповідним за значенням словом. Подібним чином у перекладі фразеологічні сполуки перекладаються одним словом, яке вибирається перекладачем на основі вже відомих нам принципів. Насамперед

це стосується поширених в англійській мові дієслівних сполучень, в яких дієслово додає вербальності всьому поєднанню, а його лексичне значення визначається семантикою іменника: *to have a rest* – відпочити, *to have a shave* – поголитися, *to take offence* – образитися, *to take a fancy* – захоплюватися, прив'язатися, полюбити.

Інші англійські фразеологічні сполучення перекладаються на українську мову еквівалентними сполученнями: *to break silence* – порушити тишу, *to take heed* – звернути увагу, *to take into account* – брати до уваги.

Завдання перекладача при перекладі фразеологічних сполучень – це стежити за суворим дотриманням у перекладі норм української мови. Нерідко під впливом форми англійського сполучення перекладачі допускають буквалізми, які порушують норми сполучень слів в українській мові. Між тим характерною ознакою фразеологічної сполуки є зв'язне значення одного або двох компонентів, тобто його (або їх) сполученість лише з обмеженим колом слів. Тому, перекладаючи, наприклад, англійське сполучення *to take measures*, перекладач повинен зважати на те, що українською кажуть *вжити заходів*. У той же час українською не можна прийняти кроки (хоч в англійській вжите те ж дієслово *to take steps*), а слід: *зробити кроки, зробити крок*. Так само: *to make a sacrifice* – приносити жертву, *to jump at conclusion* – робити поспішний висновок, *to bear resemblance* – мати схожість.

Значення фразеологічної сполуки загалом можна вивести зі значень слів, які її утворюють і які можна знайти в словнику звичайним способом.

Фразеологічні єдності є невід'ємною частиною англійської мови, і знання цих словосполучень – запорука адекватного перекладу всього тексту.

Фразеологічні єдності, на відміну від сполук, є нерухомими синтаксичними комплексами. Загальне значення єдності мотивоване значеннями слів, які входять до неї, але вона не допускає ні підстановок, ні замін: *to show one's teeth* – огризнутися, *to hit the mark* – влучити в ціль. Фразеологічна єдність становить особливо небезпечну для перекладача категорію, оскільки багато хто передає її вільним сполученням слів.

Фразеологічні єдності можна розділити на три основні групи:

вирази інтернаціональні, наприклад: *to pass the Rubicon*, *to shed crocodile tears*, *to burn one's boats*;

вирази нейтральні (без яскраво вираженого національного забарвлення), наприклад: *to strike the iron, while it's hot; to wash dirty linen in public;*

вирази специфічно національні, наприклад: *to fight like Kilkenny cats; to send to Coventry; to put the Thames on fire.*

При перекладі фразеологізмів перших двох груп перекладач може вільно користуватися описаними вище способами перекладу. Переклад фразеологічної єдності третьої групи створює перед перекладачем додаткові труднощі, що пов'язані із завданням збереження національного колориту. При перекладі подібних образних одиниць перекладач повинен керуватися такими правилами:

використовувати дослівний переклад тільки в тих випадках, якщо англійські реалії, що містяться у фразеологізмі, добре відомі читачам або принаймні калькований образ буде абсолютно прозорий і зрозумілий. Наприклад, англійське прислів'я *to carry coals to Newcastle* звичайно передають дослівно: *возити вугілля в Ньюкасл*, оскільки це місто є центром вугільної промисловості Англії, про це відомо більшості українських читачів. З іншого боку, у пропозиції *He is a real Sir Galahad* потрібно відмовитися від дослівного перекладу, бо ім'я сера Галахеда, найблагороднішого лицаря при дворі короля Артура, добре знайоме англійському читачеві, нічого не говорить українському читачеві. Правильний переклад тут буде: *Він справжній лицар;*

прагнути передавати англійські фразеологізми з яскравим національним забарвленням нейтральними фразеологічними одиницями. Наприклад: *He will not put the Thames on fire. – Він порошу не вигадас. To fight like Kilkenny cats. – Боротися не на життя, а на смерть;*

при перекладі образних фразеологічних єдностей будь-якого виду ніколи не треба використовувати українські фразеологізми, що містять специфічні національні реалії. Потрібно вдатися до дослівного перекладу або використати нейтральний зворот.

При зіставленні різних способів перекладу національно забарвлених фразеологізмів необхідно зважати на те, що дослівний переклад добре передає національний колорит оригіналу, хоч часом при цьому може знадобитися примітка у зв'язку з тим, що скалькований образ може виявитися недостатньо зрозумілим. З іншого боку, використання в перекладі нейтрального українського фразеологізму відтворює образний характер тексту за рахунок втрати його національної своє-

рідності. Добре знаючи “плюси” та “мінуси” кожного з можливих способів перекладу, перекладач в кожному конкретному випадку вибирає той з них, який краще усього відповідає умовам контексту.

Словник, як правило, дає значення фразеологічних єдностей. Знаходити потрібно за головним словом, яке несе основне семантичне навантаження.

Якщо словник не дає значення всієї фразеологічної єдності загалом, то визначити його значення можна, відшукуючи значення кожного слова окремо, оскільки загальний зміст фразеологічної єдності завжди мотивований значенням її компонентів.

При перекладі фразеологічної єдності на українську мову можна зустріти два випадки:

думка, яку виражає єдність, передається в українській мові за допомогою еквівалента, іноді лише з незначними змінами. Переклад у цьому випадку не становить труднощів;

думка, яку виражає єдність, передається іншими образотворчими засобами, оскільки в основі її вираження лежить зовсім інший образ, що особливо часто зустрічається при перекладі прислів'їв і приказок. Переклад у таких випадках здійснюється за допомогою аналога, тобто виразу, який не збігається за формою та образним змістом з виразом оригіналу.

Перекладачам, які виконують переклад текстів різних жанрів, доводиться зустрічатися з тим чи іншим різновидом крилатих виразів. При перекладі їх необхідно не тільки знати відповідні англійські еквіваленти, але й уміти вибрати з них ті, що найбільше відповідають контексту. Бажано при цьому орієнтуватися на будь-який авторитетний словник, щоб виробити певний, власний стиль перекладу.

Нерідко при перекладі крилатих та образних виразів у перекладача є можливість вибору з двох-трьох дещо різних варіантів.

Наприклад:

<i>залишатися (сидіти) на бобах</i>	– <i>to get nothing for one's pains; to be; left out in the cold;</i>
<i>як Господь пошле</i>	– <i>anyhow; slap-dash; higgledy-piggledy;</i>
<i>залазити у пляшку</i>	– <i>to be angry for no reason at all; to get blindly furious;</i>
<i>кидати слова на вітер</i>	– <i>to make promises lightly; to make idle promises;</i>

вийти сухим з води	– to get out it with clean hands; to come off scot-free;
гримати у відчинені двері	– to force (to break into) an open door to bay at the moon;
діставати з дна морського	– to get smth. at any cost (by all means); to move heaven and earth to get smth;
наказати довго жити	– to die; to depart from this life; to join the majority;
шукай вітру в полі	– go on a wild-goose chase; you have had it; you may whistle for it;
що з воза впало, те пропало	– it's no use crying over spilt milk; what's lost is lost; what's done can't be undone;
налякана ворона куца боїться	– once bitten, twice shy; a burnt child dreads the fire; the scalded cat fears cold water;
добра добувши, кращого не шукай	– enough is as good as a feast; let well alone;
золотий дощ	– windfall; lump sum (of money) received; unexpectedly; the seventh heaven;
весь у батька	– the very image of his father; spitting image of his father; speaking likeness of his father; a chip off the old block.

Але набагато частіше українські крилаті й образні вирази мають один переважний стійкий варіант при перекладі на англійську мову. Наприклад, вираз *хапатися за боки від сміху* зазвичай перекладається англійською *to split one's sides with laughter*; *ходить навколо* – *to beat about the bush*; *канути у віки* – *to sink into oblivion*; *вибухи сміху* – *roars of laughter*; *блискуча можливість* – *golden opportunity*; *даю голову на відсіч* – *I would stake my life on it*; *гарна справа* – *that's a nice kettle of fish*.

Звичайно, в окремих контекстах до таких образних виразів можна знайти й інші еквіваленти, але ті, що наведені вище, є найбільш відповідними лише тому, що вони досить часто вживаються в англійській мові.

Особливо складними для перекладу є вирази, які можна розглядати як образні в одній мові, та зовсім невідомі або, як правило, маловідомі в іншій. Наприклад, крилатий вираз *людина у футлярі* відомий усім. У той же час в англійській мові такого виразу немає;

тому і не дивно, що його переклади на англійську мову виявляються описовими: *person who keeps oneself in cotton wool and is afraid of any changes*.

Однак набагато частіше доводиться зустрічатися із такою ситуацією, коли тому чи іншому крилатому виразу в одній мові відповідає декілька аналогічних виразів в іншій. Цю тезу можна переконливо проілюструвати на прикладах перекладу прислів'їв, приказок та інших відомих висловлювань. Для перекладу таких одиниць мови перекладачу часто доводиться звертатися до експресивно-стилістичної адаптації, тобто до деяких змін образної структури висловлювання, заміна якого призводить до зміни образу, який покладено в основу одного з компонентів висловлювання. Наприклад:

коли взявся за гуж, не кажи, що не дуж	– <i>in for a penny, in for a pound; as well be hanged for a sheep as for a lamb;</i>
збитися з ніг	– <i>to be dead-beat; be run off one's legs to tell idle stories; to fiddle-fadle;</i>
нести нісенітниця	– <i>to talk nonsense or at random; to talk bosh; to moon; to rave.</i>

Цю групу фразеологічних одиниць складають в основному фразеологічні єдності.

При перекладі образних фразеологічних єдностей, головним правилом перекладача залишається дотримання **норм** української та англійської мови, тобто недопущення буквалізмів і порушення сполучення слів у цих мовах.

Фразеологічні зрощення (ідіоми) – це емоційно забарвлені звороти мовлення, які давно склалися в мові, загальний зміст яких не мотивований значеннями елементів, які входять до їх складу і не може бути визначений з них.

Фразеологічні зрощення – це абсолютно неподільні та нерозкладні словосполучення, значення яких не виводиться із значень їх компонентів. Тому при перекладі фразеологічних зрощень не можна ставити завдання відтворення образу, який покладений в основу кожного з них, оскільки цей образ не завжди зрозумілий навіть для тих, для кого англійська мова є рідною. Отже, при перекладі зрощень перекладач не може користуватися ні еквівалентами, ні дослівним перекладом.

Звичайно фразеологічне зрощення передається українською мовою описово або за допомогою контекстуальної заміни.

Деякі англійські зрощення мають в українській мові образні аналогії. При виборі аналога дуже важливо знайти таку відповідність, яка точно передає значення виразу, у той же час хоча б приблизно відповідає стилістичному забарвленню зрощення. Справа в тому, що стилістична характеристика зрощень набагато менша, ніж у інших видів фразеологічних одиниць. Необхідно прагнути до того, щоб розмовні зрощення перекладались розмовними, простомовні – простомовними, книжкові – книжковими: *to run amuck* – *шаленіти*; *to be down and out* – *дійти до ручки*; *to talk nineteen to the dozen* – *говорити як заведений*; *through thick and thin* – *чого б це не коштувало*; *once in a blue moon* – *раз на рік, дуже рідко*.

При перекладі ідіом дослівний переклад як перший пробний етап перекладу, не потрібен, тому що, як уже зазначалося, загальний зміст виразу не дорівнює сумі значень елементів, з яких вони складаються. Значення ідіоми в словнику знаходять частіше усього за іменником.

Отже, для досягнення максимальної адекватності при перекладі фразеологізмів з англійської на українську мову й навпаки перекладач повинен володіти різними способами перекладу, серед яких основними є:

1) еквівалентний – переклад фразеологічної одиниці з першої мови фразеологізмом другої мови, що збігається з нею за змістом і за структурним складом компонентів. Фразеологічні еквіваленти можуть бути повними й частковими.

Повними фразеологічними еквівалентами є ті готові англійські еквіваленти, які збігаються з українськими за значенням, лексичним складом, образністю, стилістичним забарвленням і граматичною структурою. Наприклад, *спочивати на лаврах* – *rest on one's laurels*, *сіль землі* – *the salt of the earth*, *грати з вогнем* – *to play with fire*, *час настав (пробив)* – *one's hour has struck*, *немає диму без вогню* – *there is no smoke without fire*, *працьовитий як бджола* – *busy as a bee*.

Неповними (або частковими) еквівалентами є ті фразеологічні вислови, які мають розходження в структурно-граматичному або лексичному плані, коли один компонент фразеологічного вислову англійської мови не збігається з фразеологічним висловом іншої мови, але належить до тієї ж тематичної групи. Часткові фразеологічні еквіваленти можна розбити на три групи.

Першу групу складають фразеологізми, що збігаються за значенням, стилістичним забарвленням й близькі за образністю, але розбіж-

ні за лексичним складом: *обіцяти золоті гори* – *to promise wonders, to promise the moon*; *купити kota в мішку* – *to buy pig in a poke*.

До другої групи належать фразеологізми, що збігаються за значенням, образністю, лексичним складом і стилістичним забарвленням, але відрізняються за такими формальними ознаками, як число й порядок слів, наприклад: *грати на руку кому-небудь* – *to play into smb's hands* (тут розбіжність у кількості слів); *не все те золото, що блищить* – *all is not gold that glitters* (розбіжність у порядку слів); *за деревами не бачити лісу* – *not to see the wood for the trees* (розбіжність у порядку слів).

Третя група – це фразеологізми, які збігаються за всіма ознаками, за винятком образності. Наприклад, *іти на бокову* – *to go to bed*, *бути як на долоні* – *to spread before the eyes, to be an open book*, *старий, як світ* – *as old as the hills*;

2) аналогічний – переклад фразеологічного вислову з першої мови фразеологізмом другої мови, адекватним за змістом, але різним за структурно-компонентним складом: *bear two faces under one hood* – *лукавий, лицемірний*;

3) описовий переклад, тобто переклад шляхом передачі змісту англійського звороту вільним словосполученням. Описовий переклад застосовується тоді, коли в мові, на яку перекладаємо, відсутні еквіваленти й аналоги, наприклад: *to rob Peter to pay Paul* – *віддати одні борги, зробивши нові (взяти в одного, щоб віддати іншому)*, *to burn the candle on both ends* – *працювати з раннього ранку й до пізнього вечора*;

4) антонімічний переклад, тобто передача негативного значення за допомогою стверджувальної конструкції або навпаки, наприклад: *to keep one's head* – *не губити голови*, *to keep one's head above water* – *не впасти в борги*, *to keep one's resker up* – *не падати духом*;

5) калькування. Метод калькування застосовується в тих випадках, коли перекладач хоче виділити образну основу фразеологізму або коли англійський зворот не може бути перекладений за допомогою інших видів перекладу, наприклад: *the moon is not seen when the sun shines* (прислів'я) – *коли світить сонце, місяця не видно*;

6) комбінований переклад. Якщо український аналог не повністю передає значення англійського фразеологізму або ж має інший специфічний колорит місця й часу, дається калькований переклад, а потім іде описовий переклад і український аналог для порівняння, наприклад: *carry coals to Newcastle* – *возити вугілля в Ньюкасл*, тобто

возити що-небудь туди, де цього й так досить (*їхати в Тулу зі своїм самоваром*).

Не є точними статистичні дані про відсоткове співвідношення між різними категоріями фразеологічних одиниць в окремих мовах і про порівняльну частоту застосування тієї або іншої відповідності фразеологізмам при перекладі з однієї мови на іншу. Маючи справу з фразеологічними одиницями при перекладі, перекладач повинен не тільки знати обидві мови, але й уміти аналізувати стилістичні та культурно-історичні аспекти вихідного тексту, у порівнянні з можливостями мови, яка перекладається.

За відсутності безпосередніх відповідників вихідний фразеологізм можна перекласти шляхом пошуку аналогічної фразеологічної одиниці, яка має спільне значення з вихідним. При цьому слід пам'ятати про те, що часто схожі за значенням, але різні за формою фразеологічні одиниці у різних мовах мають різне емоційно-асоціативне забарвлення і не завжди взаємозамінні. Практично єдиним способом повідомити отримувача тексту, який перекладається, про наявність у вихідному тексті фразеологізму є перекладацький коментар. У будь-якому випадку під час роботи із фразеологічними одиницями у вихідному тексті перекладач, окрім власної пам'яті, може покладатися на цілу низку тлумачних фразеологічних словників.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягають лексичні проблеми перекладу?
2. Які ви знаєте лексичні трансформації?
3. Що таке транскрипція і транслітерація?
4. Як перекладаються реалії?
5. Які особливості перекладу інтернаціональних слів і “хібних друзів” перекладача?
6. Які труднощі викликає переклад неологізмів?
7. Які основні правила перекладу заперечення?
8. Що ви знаєте про переклад фразеологічних одиниць?
9. Яка класифікація фразеологічних одиниць?
10. Як знайти значення фразеологічних одиниць у словнику?

5. СПЕЦІАЛЬНО-ЛІНГВІСТИЧНІ ПИТАННЯ ПЕРЕКЛАДУ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

5.1. Художній переклад як засіб міжкультурної комунікації

Художній переклад відіграє значну роль у розвитку мови і збагаченні національної культури. Саме завдяки письмовим перекладам художньої літератури людство має можливість ознайомитися з культурними надбаннями інших народів, виникає можливість взаємодії та взаємозбагачення літератур і культур. Звісно ж, що переклади прозових і поетичних творів стають невід'ємною частиною національної культури та літератури. Художній переклад – це відтворення тексту іншою мовою, перекодування його з мови оригіналу на мову перекладу. Літературний твір інколи стикається зі значними перешкодами на шляху до свого читача, якщо цей читач є носієм іншої мови, ніж автор твору.

У сучасному світі розвиваються науковий, технічний, діловий, мистецький (художній) та інші види перекладу, які виконують різні функції. Одним із найбільш динамічних творчих стилів, який потребує нових наукових досліджень, є художній. Художня мова, яка розрахована на сприйняття і розуміння його на тлі загальнонародної, загальнонаціональної мови, відрізняється від неї тим, що дійсність мови літературного твору – це дійсність цілісного художнього твору, унаслідок чого мовні і позамовні (змістові) аспекти художнього тексту злиті воедино значно тісніше, ніж в інших функціональних стилях. Тому закономірності побудови художньої мови пояснюються не граматичними і синтаксичними правилами, а правилами побудови змісту. О. А. Потебня виокремлює три складники частини художнього твору. Це, по-перше, “зміст або ідея, відповідні чуттєвому образу або розвиненому з нього поняттю”; по-друге, “внутрішня форма, образ, який указує на цей зміст, відповідний уявленню (яке теж має значення тільки як символ, натяк на відому сукупність чуттєвих сприйнятів або на поняття)”, і “зовнішня форма, в якій об'єктивувався художній образ”. У художній літературі велику смислову і виразну роль відіграє вибір слова. У тексті художнього стилю ми часто знаходимо різноманітні тропи, архаїзми, діалектизми, запозичення та інші мовні засоби. Також при перекладі художнього тексту необхідно враховувати його стилістичні особливості.

Художній переклад – один з найнаглядніших виявів міжлітературної і, отже, міжкультурної взаємодії. Фактично він є основною частиною національно-літературного процесу, оскільки виступає посередником між літературами, без нього неможливо було б говорити про міжлітературний процес у всій його повноті. Художній переклад – особливий вид перекладу, відображення думок і почуттів автора прозового або поетичного першотвору за допомогою іншої мови, перевтілення його образів у матеріал іншої мови. Художній переклад має справу не з комунікативною функцією мови, а з її естетичною функцією, оскільки слово виступає як “першоелемент” літератури. Це вимагає від перекладача особливої ретельності та ерудованості. У художньому творі відображаються не лише певні події, а й естетичні, філософські погляди його автора, які або становлять струнку систему, або – суміш уламків різних теорій. Перекладач повинен мати якщо не ґрунтовні, то принаймні достатні для перекладу знання в галузі філософії, естетики, етнографії (оскільки в деяких творах змальовуються деталі побуту героїв), географії, ботаніки, мореплавства, астрономії, історії мистецтв та ін. Ідейно-образна структура оригіналу може стати в перекладі мертвою схемою, якщо перекладач не уявляє собі того суспільного середовища, в якому виник твір, тих причин, які покликали його до життя, і тих обставин, завдяки яким він продовжує жити в інших середовищах і в інші часи. У художньому перекладі до усіх цих факторів домішується ще й особистість перекладача який, як уже зазначалося, у цій ситуації є більшою чи меншою мірою й автором. Твір не можна вирвати зі стихії рідної мови і “пересадити” на новий ґрунт, він повинен народитися наново у новій мовній ситуації завдяки здібностям і талантові перекладача. Кожний мовний елемент, послугуючись найтоншими асоціативними зв'язками, впливає на образне мислення носія цієї мови і витворює конкретно-чуттєвий образ. Законірно, що при перекладі твору на іншу мову через мовні розбіжності ці асоціативні зв'язки значно руйнуються. Щоб твір продовжував жити як мистецький витвір у новому мовному середовищі, перекладач повинен перейняти на себе функції автора і певною мірою повторити творчий процес його створення і наповнити твір новими асоціативними зв'язками, які викликали б нові образи, властиві даній мові.

Художній переклад має двоїсту природу: з одного боку, він є продуктом міжлітературної комунікації, але в той же час він багато в чому

обумовлює і визначає її. Переклад виконує дві основні функції: інформативну (посередницьку) і творчу. Традиційно вважалось, що основною функцією перекладу є посередницька функція, оскільки теорія художнього перекладу не виходила за рамки національно-літературного процесу або розуміла національно-літературний процес надто прагматично, а значить, однобоко.

Протягом останніх десятиліть спостерігається інтенсивний розвиток у галузі перекладознавства. Основними причинами цього явища є певне тяжіння світової спільноти до інтеграції. Постійно відбувається обмін набутою інформацією, культурними надбаннями. Художній переклад є одним із найбільш очевидних виявів міжлітературної, а тим самим і міжкультурної взаємодії. Перекладна література, що потрапляє в культурний простір кожного народу, вступаючи у складні взаємостосунки з його оригінальною літературою, суттєво доповнює літературний процес, розширює його тематичні, жанрово-змістові, естетичні межі. Проблеми художнього перекладу досліджували М. Алексеєв, О. Білецький, М. Драгоманов, В. Коптілов, О. Потєбня, М. Рильський, І. Франко, О. Чередниченко та ін. У сучасному розумінні художній переклад визначають як вид словесної творчості, унаслідок якої тексти, написані однією мовою, відтворюються засобами іншої лінгвальної системи. У світлі концепцій культури як моделі (картини) світу зрозуміло, що переклад поруч з іншими спорідненими формами запозичення дає змогу пізнати духовні цінності ближніх і давніх племен та народів, включаючи набуте в дедалі ширше коло власних уявлень про світ.

Художній переклад – це завжди взаємодія і взаємовплив культур, до яких належить текст оригіналу й текст перекладу. Цей вплив не можна звести тільки до мовної взаємодії, він охоплює всі сторони життя, відображені в художньому творі, особливий національний колорит, йому притаманний, національну своєрідність оригінального твору. Перекладна література, очевидно, – найбільш адаптований здобуток чужих культур завдяки особливому матеріалу цього мистецтва – мові. Картина (модель) світу оригінального твору накладається на картину (модель) світу інших культур. Будь-який переклад відображає властивості комунікативного процесу, оскільки він завжди створюється у певному контексті для певного адресата, виходячи із поставлених автором цілей, з урахуванням особливостей каналу пе-

редачі і зворотного зв'язку. Будучи однією із можливих модифікацій комунікації, художній переклад, поряд зі специфікою, що пов'язана з референтом, відображає загальні закономірності цього процесу. Зокрема, вони виявляються у структурі, порядку функціонування, складі компонентів комунікативної моделі. У комунікативному кодексі перекладача так само, як автора твору, значущі два основні критерії: критерій істинності і критерій щирості. Перший – як вірність дійсності, другий – як вірність собі. Комунікативний намір приводить перекладача до потрібної комунікативної мети, якщо буде витримано обидва критерії. Це означає, що художні образи, репрезентовані ним, як мінімум, не перекручені. Що стосується критерію щирості, то він витримується тоді, коли художні образи твору, які представлені перекладачем, насправді відображають не лише авторське ставлення до дійсності, але і ставлення самого перекладача. Варто також зазначити, що художній переклад обумовлений не лише об'єктивними факторами (конкретно-історичними літературними канонами), але й суб'єктивними (поетикою перекладача). Протягом багатьох сторіч мистецтво перекладу будувалося на двох принципах: переклад точний, із збереженням порядку слів, граматичних, мовних конструкцій; переклад вільний, із збереженням змісту оригіналу, найбільш наближений до поняття “художній”. На різних етапах історії перекладу ці принципи перебували в постійній взаємодії, вони часто доповнювали один одного, іноді взаємовиключали. Гармонійне поєднання цих принципів в одному перекладі практично неможливе, але є тим ідеалом, до якого прагнуть перекладачі. Тільки завдяки перекладу твори входять до контексту різних культур, стають загальновідомими. Жоден переклад не може бути дослівним, оскільки сама мовна система літератури за своїми об'єктивними даними не може досконало передати зміст оригіналу, що неминуче призводить до втрати певного обсягу інформації.

У художньому перекладі до наведених факторів додається ще й особистість перекладача, який до певної міри є й автором твору. При цьому він може випускати елементи змісту, передавати чи не передавати усі особливості оригіналу. Художній переклад має справу не з комунікативною функцією мови, а з естетичною. Кожний мовний елемент твору впливає на образне мислення носія цієї мови і створює в його уяві певні образи. Закономірно, що під час перекладу твору іншою мовою через мовні розбіжності ці асоціативні зв'язки значно

руйнуються. Для того щоб твір не втратив цінності в новому мовному середовищі, перекладач повинен перейняти на себе функції автора і в чомусь навіть повторити творчий процес його створення, наповнити твір новими асоціативними зв'язками, які б викликали нові образи, властиві носіям певної мови. Як мистецьке явище перекладений твір, подібно до оригінального тексту, повинен впливати на розум і почуття читачів. Образи, ідеї, втілені в оригіналі, перекладач покликаний перенести на ґрунт іншої етнокультури та мови, передаючи не тільки зміст, а й художню форму першотвору. Ось чому високоякісними визнають ті переклади, які адекватно відтворюють усе ідейно-естетичне багатство оригіналу. Спеціаліст із художнього перекладу, поза всяким сумнівом, має бути близько знайомим із культурою та менталітетом носіїв мови, інакше читач не зрозуміє не тільки авторський задум, а й настроїв книги, світогляд, стиль і особливості мови автора, тобто все, що є важливим при читанні художньої зарубіжної літератури. Тому, читаючи високоякісний переклад, ми отримуємо задоволення, не замислюючись, що автор писав текст іншою мовою. Важливо і те, що читацьке сприйняття багато в чому залежить від підтексту, національної культури та інших факторів, але професіонал завжди все це враховує. Більше того, перш ніж почати літературний переклад, перекладач присвячує чимало часу осмисленню неадаптованого тексту. Потім застосовуються професійні письменницькі навички: уміння грамотно та цікаво писати українською, фантазія, життєвий досвід, мистецтво інтерпретації.

Крім естетичної, переклад виконує дві інші важливі функції: інформативну (посередницьку) і творчу. Традиційно вважалося, що основною функцією перекладу є посередницька, оскільки теорія художнього перекладу не виходила за межі національно-літературного процесу. До перекладу ставилися вимоги найбільш адекватної передачі іншонаціональних цінностей, тотожності перекладу й оригіналу. У певних літературних ситуаціях активізується творча функція перекладу. Це відбувається в умовах тісної літературної спільності, яку утворюють дві чи кілька літератур і в межах якої функціонує частковий чи повний білінгвізм або полілінгвізм. При цьому відбувається активізація партнерського ставлення перекладача до оригіналу, що зумовлена прагненням до актуалізації художніх цінностей оригіналу в історико-літературній системі літератури. Інформаційна функція відходить на

другий план, а перше місце посідає двомірна, подвійна, тобто вища, збагачена рецепція оригіналу. Оригінальний твір і його переклад сприймаються як два різних твори. Результатом сприйняття є двомовні видання, які дають читачам можливість якнайповніше порівняти оригінал і переклад, простежити, а можливо, й проаналізувати роботу перекладача, оцінити її з позицій точності і правильності використання художніх прийомів і засобів, подібності і відмінності оригіналу і перекладу. Необхідно наголосити на тому, що художній переклад, з одного боку, є продуктом міжлітературної комунікації, а з іншого – особливим когнітивним посередником між двома мовами, важливим джерелом культурологічної інформації, яке багато в чому зумовлює й визначає напрями міжкультурного спілкування. На думку сучасних науковців, переклад – це передусім процес постійної взаємної інтерпретації знаків. Культура є наслідком інтерпретації системи знаків, а міжкультурна комунікація є взаємоперекладом знаків різних культур. У когнітивній площині переклад виступає первинним і центральним аспектом міжкультурної комунікації, дотичним до багатьох сфер людської життєдіяльності. У ньому важливу роль відіграють когнітивні здібності людини, тобто ті сукупності механізмів, які забезпечують створення бази, що пов'язує когнітивні структури мов, які задіяні у перекладі. Саме він активізує лінгвістичні впливи та взаємовпливи, що стимулюють мовні зрушення, особливо помітні в лексичному складі, який поповнюють топоніми й антропоніми, слова-реалії, що запозичені з інших етнокультур. За допомогою перекладу мови контактують, взаємозбагачуються і змінюються. Переклад текстів, що презентують певну національну культуру, впливає не тільки на мову, на яку вони перекладаються, а й на саму культуру реципієнта. Взаємодія двох національних культур, що опосередкована перекладачем, завжди є компромісною, особливо для тієї з них, у межах якої народився першотвір. Адже під час перекладу неможливо уникнути трансформації, подекуди радикальної, що змінює культурно-історичне значення матеріалу, який перекладається. Проте таке перетворення має бути правдоподібним, доречним та послідовним, бо недоречність, непослідовність культурних зсувів спотворюють твір, викривлюючи читацьке сприймання образу автора, його намірів. Оскільки рідна мова суттєво впливає на формування світогляду людини, то при розгляді міжкультурної комунікації актуалізуються питання мовної культури. Так,

у наші дні увагу мовознавців привертає надміру активне й не завжди вмотивоване вживання лексичних запозичень, найчастіше англіцизмів. Англійські слова, наприклад *deposit*, *click*, *creative* та ін., у певних сферах спілкування витісняють відповідні їм українські лексеми. Це демонструє одну з тих негативних тенденцій у розвитку словникового складу рідної мови, які можуть призводити до зневиразнення його характерних рис, що є визначальними для самотутності мовної картини, ментальності українців.

Під час розгляду міжкультурної комунікації важливо з'ясувати, наскільки значущими є відмінності певної культури на індивідуальному, етнічному (національному), універсальному рівнях. Крім того, потрібно також виявити особливості комунікації, які відрізняють міжкультурне спілкування від того, що розгортається у монокультурному середовищі. З психолінгвістичного погляду, міжкультурна комунікація виглядає патологічною, бо в цьому процесі порушується зазвичай автоматизований процес мовного спілкування і стають помітними його складники, не помітні в нормі мови. Розгляд культурної специфіки у площині протиставлення “своє” – “чуже” засвідчує, що, сприймаючи “свою” культуру, реципієнти наділяють її позитивними якостями, визнають нормою, натомість “чужа” культура оцінюється як певне відхилення від норми. Міжкультурна комунікація відбувається на інтерсуб'єктивному знанні, яке значно збігається передусім у близьких або споріднених культурах. Головною причиною непорозуміння при міжкультурному спілкуванні є відмінність національних знань комунікантів. Міжкультурне спілкування відбувається ефективніше, якщо психічні асоціації та мовні конотації є аналогічними чи близькими. Також перекладачеві необхідно звертати увагу на проблему збереження національного забарвлення в перекладах художньої літератури. Зрозуміло, що збереження національної своєрідності оригіналу – завдання дуже складне у плані як практичного рішення, так і теоретичного аналізу. Можливості вирішення цієї проблеми на практиці пов'язані із фоновими знаннями про життя, яке зображене в оригіналі, що реально виникають у перекладача і читача. Необхідно зазначити, що література кожної країни має низку творів з тем і сюжетів, які взяті з життя інших народів, які, проте, позначені печаткою власної народності. Разом із проблемою збереження національної своєрідності оригіналу постає також проблема передачі його історич-

ного колориту. Епоха, коли було створено літературний твір, накладає певний відбиток на художні образи. Перекладачі завжди працювали з творами, що створювалися в різні періоди історії. Досягнення збереження історичного забарвлення твору можливе тільки шляхом стилістичних відповідностей оригіналу, адже стилістичні засоби втілюють ті образи, які були специфічні для письменників певної епохи. Отже, питання про передачу історичного забарвлення твору не обмежується тільки однією категорією мовних елементів, а охоплює цілу систему стилістичних засобів.

Мистецтво перекладу було й залишається важливим посередником у взаємодії культур. Художні переклади розширюють сферу контактів літератури однієї мови з іншими літературами світу. Чим більше творів перекладено на мову, тим багатшою стає культура народу. У перекладі потрібно прагнути адекватної передачі змісту, який втілений у художніх образах, а також належного збереження жанрово-стилістичних і структурно-композиційних особливостей оригіналу. Отже, перекладач повинен бути не лише ерудованим і мати достатні, принаймні для перекладу, знання, але й інтуїтивно відчувати текст та кращий варіант перекладу слова, фрази чи речення. Необхідним для нього є вміння визначити те, які елементи у творі є головними, і спробувати відтворити їх, якомога точніше зберігаючи при цьому індивідуальний стиль автора і в певних літературних ситуаціях активізуючи творчу функцію перекладу.

5.2. Основні вимоги до художнього перекладу

Переклад – це, безперечно, дуже стародавній вид людської діяльності. Як тільки в історії людства утворились групи людей, мови яких відрізнялись одна від одної, з'явилися і “білінгви”, які допомагали спілкуванню між різномовними колективами. Спочатку переклад виконував найважливішу соціальну функцію. Поява письмових перекладів відкрила людям широкий доступ до культурних досягнень інших народів, зробила можливою взаємодію та взаємозбагачення літератур і культур. Знання іноземних мов дає можливість читати книги мовами оригіналу. Але вивчити навіть одну іноземну мову може далеко не кожний, і жодна людина не може читати на всіх або хоча б на більшості літературних мов. Тільки переклади зробили доступни-

ми для всього людства геніальні твори Гомера, Шекспіра, Данте, Гете, Толстого, Достоєвського, Шевченка.

Переклади відіграли важливу роль у становленні та розвитку багатьох національних мов і літератур. Мови та література західноєвропейських країн завдячують перекладам з класичних мов. Переклади посідали значне місце в стародавній літературі, відігравали важливу роль у становленні багатьох літератур з багатовіковою історією.

Ще перекладачі античного світу широко обговорювали питання про ступінь наближення перекладу до оригіналу. У різних перекладах Біблії або інших творів, які вважалися священними або вірцевими, надавалась перевага буквальному копіюванню оригіналу, що призводило до неясності або навіть повної незрозумілості перекладу. Ось чому пізніше деякі перекладачі намагались теоретично обґрунтувати право перекладача на більшу свободу щодо оригіналу, необхідність перекладати не літеру, а зміст чи загальне враження, “чарівність” оригіналу. Уже в цих перших висловлюваннях про мету перекладу можна знайти початок теоретичних суперечок нашого часу щодо можливості буквального чи вільного перекладу, про необхідність збереження в перекладі того ж впливу на читача, який має оригінал.

Пізніше деякі перекладачі намагались сформулювати вимоги, яким повинен відповідати “хороший” перекладач. Французький гуманіст, поет і перекладач Етьєн Доле (1509–1546) вважав, що перекладач повинен дотримуватись 5 основних принципів перекладу:

досконало розуміти зміст тексту, який перекладається, і наміри автора, якого він перекладає;

досконало володіти мовою, з якої перекладає, і настільки ж досконало знати мову, на яку перекладає;

відходити від тенденції перекладати слово в слово, бо це може змінити зміст оригіналу і сприяти втраті краси його форми;

використовувати в перекладі загальноживані форми мовлення; правильно вибирати та розставляти слова, щоб передати загальне враження, яке справляє оригінал, його відповідну “тональність”.

У 1790 р. в книзі англійця А. Тайтлера “Принципи перекладу” були сформувані основні вимоги до перекладу:

*переклад повинен повністю передавати ідеї оригіналу;
стиль і манера викладення перекладу повинні бути такими ж, як і в оригіналі;*

переклад повинен читатися так само легко, як і оригінальні твори.

Ці вимоги не втратили своєї значущості, хоча і здаються нам сьогодні очевидними.

Художнім перекладом називається переклад творів художньої літератури. Твори художньої літератури протиставляються всім іншим мовленнєвим творам завдяки тому, що для всіх них домінантною є одна із комунікативних функцій, а саме художньо-естетична або поетична. Основна мета перекладу будь-якого твору цього типу полягає у досягненні певної естетичної дії, створенні художнього образу. Така естетична спрямованість відрізняє художнє мовлення від інших актів мовленнєвої комунікації, інформативний зміст яких є первинним, самотійним.

У художньому перекладі розглядають окремі підвиди перекладу залежно від належності оригіналу до певного жанру художньої літератури. Підвиди художнього перекладу:

переклад поезії;

переклад п'єс;

переклад сатиричних творів;

переклад художньої прози;

переклад текстів пісень та ін.

Виділення перекладу творів того чи іншого жанру в особливий підвид перекладу носить умовний характер і залежить від того, наскільки суттєвий вплив на хід і результат перекладацького процесу має специфіка даного жанру.

Роль перекладача дуже значна, і до нього ставлять високі вимоги. Він повинен бути освіченою людиною, володіти загальнофілологічними знаннями, оскільки багато проблем перекладу можуть бути розв'язані тільки на широкій філологічній основі. Така підготовка може уберегти перекладача від помилок. Перекладач повинен досконало знати обидві мови: ту, з якої ведеться переклад, і ту, на яку він перекладає. Під глибоким знанням мови мається на увазі знання усіх її аспектів: фонетики, граматики, лексикології та стилістики, без чого не можуть бути практично вирішені труднощі граматичного, лексичного і стилістичного порядку. Дуже часто у своїй роботі перекладач може користуватися тими методами, які підказує йому теорія перекладу. Але багато випадків потребують цілком індивідуального вирішення.

Основні вимоги до перекладу художньої літератури:

точність. Перекладач повинен донести до читача всі думки, які висловлені автором. Треба зберегти нюанси і відтінки висловлювання. Він не повинен нічого додавати від себе, доповнювати або пояснювати автора;

стилість. Перекладач повинен бути не багатослівним, а лаконічним;

ясність. Лаконічність і стислість не повинні зменшувати ясність думок. Думка має виражатися простою і ясною мовою;

літературність. Переклад має відповідати нормам літературної мови, на яку перекладається твір. Кожна фраза має бути живою, не зберігати натяків на іноземні слова.

Тільки за наявності різнобічних і спеціальних знань перекладач зможе досягнути поставленої мети – дати повноцінний літературний переклад, інакше кажучи, повністю донести не тільки зміст, усі думки автора, але і передати їх у відповідній до оригіналу формі, не порушуючи при цьому норм мови, на яку виконується переклад.

Форма розуміється нами у суто лінгвістичному плані як сукупність засобів вираження змісту, що передається. Для правильної передачі думки автора засоби вираження повинні бути визначені перекладачем не стільки з точки зору їх лінгвістичної природи, скільки з точки зору функції, яку вони виконують. У випадку з художнім твором необхідно думати і про передачу тих засобів, якими користується автор для емоційного впливу на читача. Відтворення в перекладі змісту і форми оригіналу повинно бути максимально точним.

Характер точності повністю залежить від характеру тексту, який перекладається. Те, що може бути визнаним правильним і точним у перекладі наукової прози, може виявитись неточним стосовно до художньої літератури, де точність перекладу нерідко досягається саме шляхом відступів від оригіналу та замін. Тільки якщо перекладач розуміє своєрідність і характерні особливості кожного виду прози, він може правильно вирішити проблему точності перекладу.

У художній літературі використовуються образи в широкому розумінні слова, адже мистецтво є мислення образами. Образність створюється письменником найрізноманітнішими мовними засобами, і для цього він використовує все багатство мови. Ось чому перекладач повинен особливо ретельно зважувати усі деталі, із яких складається художнє враження, щоб у перекладі не порушити його яскравості, кра-

си та індивідуальних особливостей стилю автора. Але разом з тим перекладач не повинен усліпу копіювати кожну деталь, якщо це йде врозріз зі стилістичними нормами української мови. За необхідності перекладач може замінити один прийом іншим, який має той самий ефект. Видатний російський поет і перекладач XVIII ст. В. В. Капніст писав: “Хто береться за переклад, той приймає на себе борги, котрі зобов’язаний виплатити, якщо не тією ж монетою, то тією ж сумою”.

Гідним прикладом точності перекладу художньої літератури може служити переклад С. Я. Маршака такого рядка з 66-го сонета Шекспіра:

And strength by limping sway disabled... – И мощь в плену у немощи беззубой...

Означення *limping* – *кульгаючий* замінено означенням *беззубий*. Але ці обидва означення вказують на фізичну неміч і тому рівноцінні в образному плані. Тут, незважаючи на відсутність формальної точності, внутрішній характер образності повністю зберігся. Із усього раніше сказаного випливає, що точність є максимальною близькістю до оригіналу у передачі як його змісту, так і форми, з дотриманням усіх норм мови, на яку виконується переклад. Точність не можна розуміти формально; за відсутності формальних збігів, точність досягається рівноцінними замінами – граматичними, лексико-фразеологічними і стилістичними. Завдання перекладача, як уже говорилося, полягає в точній і правильній передачі змісту і форми оригіналу засобами іншої мови.

Який же переклад вважається точним і рівноцінним оригіналу у перекладі художньої літератури? Таким є переклад адекватний. **Адекватний переклад** – це відтворення як змісту, так і форми оригіналу засобами іншої мови. Адекватність, тобто рівноцінність оригіналу невід’ємна від точності і досягається шляхом граматичних, лексико-фразеологічних і стилістичних заміни, які створюють рівноцінний ефект. Завдяки замінам перекладач фактично може передати всі елементи оригіналу. У вмілому використанні заміни і полягає мистецтво перекладача. Іноді йому потрібно чимось жертвувати, випускати якісь деталі, трохи послаблювати чи підсилювати висловлювання. При перекладі художньої літератури постає завдання – відтворити індивідуальну своєрідність оригіналу.

Художній переклад прози чи поезії – це справжнє мистецтво, творчість. Тому перекладач художніх текстів – це той самий письмен-

ник, який ніби створює книгу для читача. Художній переклад повинен бути виконаний так, щоб атмосфера сюжету, стиль автора повністю зберігалися. Тому основною метою художнього перекладу ми вважаємо збереження ідіостилу.

Ідіостиль (індивідуальний стиль) – система змістовних і формальних лінгвістичних характеристик, що властиві творам певного автора, які роблять унікальним втілений у цих творах авторський спосіб мовного вираження. Визначення індивідуальних особливостей стилю письменника практично неможливе без більш-менш широких зіставлень: 1) з літературною мовою його часу як нормою, на тлі якої виявляються специфічні риси своєрідності, що тією чи іншою мірою відхиляються від неї; 2) з індивідуальними стилями інших письменників – сучасників чи їх попередників. Жодне серйозне дослідження стилю письменника без цих зіставлень не обходиться. Індивідуальний стиль автора не зводиться просто до суми тих чи інших мовних особливостей. Це взаємопов'язана система єдності змісту зі словесними засобами і способом їх вираження. Працюючи над перекладом, перекладач творчо вирішує різноманітні художні, стилістичні завдання, наприклад, як переклад гри слів, стійких словосполучень чи гумору у творі, але, на відміну від письменника, не створює характеру, не описує зовнішній вигляд героїв чи послідовність подій. Індивідуальний стиль має свої прикмети: наприклад характер словника, що обраний автором (літературний, сучасний, діалект, лайка). Тому необхідно враховувати співвідношення цих особливостей та їх функцій з нормою мови в оригіналі і перекладі.

Продуктування тексту перекладу художнього твору нерозривно пов'язане зі знанням життя, побуту, соціального середовища, історичної епохи тощо, але про максимальне наближення тексту перекладу до тексту оригіналу теж не потрібно забувати, зазначають перекладачів. Отже, до перекладача висувають дві взаємовиключні вимоги:

перекладений текст має бути максимально наближений до тексту оригінального;

сприйняття перекладу людиною іншої культури має бути максимально наближеним до сприйняття оригіналу людиною тієї культури.

Мабуть, уміння балансувати між цими двома крайнощами, намагаючись зберегти стилістику і зміст, а також творчу своєрідність та ідіостиль автора вихідного твору, підтасовуючи їх під особливості

сприйняття майбутніми читачами, є запорукою успішного і якісного перекладу.

Переклад – це мистецтво, а якщо так, то перекладач повинен мати письменницький талант. Мистецтво перекладу має свої особливості, однак письменники-перекладачі мають набагато більше спільних рис з оригінальними письменниками, ніж відмінностей. Перекладачам, як і письменникам, необхідний багатий життєвий досвід, постійно поновлюваний запас вражень. Мова письменника-перекладача і мова письменника оригінального складається зі спостережень над мовою рідного народу, над рідною літературною мовою в її історичному розвитку.

Національний колорит досягається шляхом точного відтворення портретного живопису, сукупності побутових особливостей, способу життя, інтер'єру, звичаїв, відтворення пейзажу місцевості, воскресіння народних вірувань і обрядів.

Переклад – справа непроста, ще більше це підтверджується на прикладах художнього перекладу. Утім, хотілося б навести кілька прикладів того, що переклад – це справа не для пересічних. Окрім знань, перекладачу потрібна ще й особлива майстерність. Гра слів письменника може викликати неабиякі труднощі у відтворенні її мовою перекладу. Наприклад, людина приходить на похорон і питає: *I'm late?* У відповідь чує: *Not you, ir. She is.* Англійське слово *late* має значення *пізній, покійний*. Герой запитує: *Я запізнився?* А йому відповідають: *Ні, покійник не ви, сер, а вона.* Що ж робити? Як передати цей каламбур? Перекладач знайшов такий вихід: *Усе скінчилося? – Не для вас, сер. Для неї.* Особливо складно передати характерне мовлення персонажів. Нескладно собі уявити, як би говорив селянин, учитель чи дитина українською мовою. А от як заговорить персонаж з одеським жаргоном чи житель Закарпаття англійською мовою – справа вправності і майстерності перекладача. Хоча сказати відверто – неминучі втрати будуть напевно. Недарма фольклорні, діалектні і жаргонні елементи часто визнають неперекладними.

Засобами оформлення інформації в художніх перекладах є:

епітети;

порівняння;

метафори;

авторські неологізми;

повтори фонетичні, морфемні, лексичні, синтаксичні, лейтмотивні;

гра слів, що базується на багатозначності слова чи пожвавленні його внутрішньої форми;

іронія;

імена і топоніми, “які говорять”;

синтаксична специфіка тексту оригіналу;

діалектизми.

Будь-який переклад – творчий процес, що характеризується індивідуальністю перекладача, однак основним завданням перекладача є передача рис оригіналу, і для створення ідентичного художнього й емоційного враження перекладач повинен знайти найкращі мовні засоби. Проте усі елементи форми зі місту не можна відтворити з точністю. З ними відбуваються певні трансформації:

деякий матеріал не передається, а просто відкидається;

якийсь матеріал подається не в ідентичному оригіналу вигляді, а заміненим;

додається новий матеріал, відсутній в оригіналі.

Найкращі переклади, на думку багатьох відомих дослідників, можуть мати певні зміни, порівняно з оригіналом, які є абсолютно необхідними з огляду на мету – створення аналогічного оригіналу тексту за формою і змістом. Однак від кількості таких змін залежить точність перекладу. Адекватність перекладу зумовлюється якомога меншою кількістю таких змін за точнішою передачею форми та змісту тексту оригіналу.

5.3. Переклад і збагачення національних культур

Не тільки національні мови, а й національні культури зазнають взаємного впливу через переклад, а часом і через тлумачення. Причому здійснюється цей вплив культур двома головними способами: опосередковано і безпосередньо.

1. **Опосередковано**, через загальнонародне збагачення духовності, вплив культур досягається завдяки сценічному сприйняттю творів, а ще більше – через читання перекладів кращих художніх творів світової літератури – поетичних, прозових, драматичних і, найперше, відомих у світі авторів, таких як Есхіл, Арістофан, Боккаччо, Шекспір, Сервантес, Рабле, Дефо та багато інших – однаково як давноминулих епох, так і ближчих до нас періодів, зокрема прозові й драматичні твори

таких майстрів світової художньої культури, як Ч. Діккенс, Ш. Бронте, Б. Шоу, Г. Мопассан тощо.

Твори багатьох представників світового письменства виховували і продовжують виховувати високі моральні принципи мільйонів молодих і зрілих громадян у різних країнах і на різних континентах світу незалежно від їх расової чи релігійної належності та майнового стану. Наслідуючи манери поведінки, захоплюючись учинками літературних героїв, молодь завжди намагалася бути схожою на них і дотримуватись норм поведінки, манер, етики своїх улюбленців. Вона домагалася вироблення вищої, ніж мали попередники, культури суспільної поведінки і досягла вищого духовного рівня. Цей процес окультурення грамотної частини кожної нації через перекладну літературу активно започаткувався перекладом гомерівських поем “Іліади” й “Одіссеї” та давньогрецьких трагедій і фактично не переривався до сьогодні. Неймовірно зросли масштаби перекладацької діяльності, які сьогодні не йдуть у жодне порівняння з минулими історичними епохами. Кожен видатний твір національної літератури, незалежно від того прозовий він чи драматургічний, знаходить у світі свого перекладача і видавця, зацікавленого в культурному й духовному вихованні багатонаціональних читачів. Заради цього та з метою збагачення літератур і перекладаються художні твори в усіх країнах. Прикладом такого безперервного процесу збагачення є щомісячні публікації зразків усе нових і нових творів зарубіжних авторів у видавництвах художньої літератури найбільших культурних центрів України й багатьох інших країн світу.

Не менший культурний, духовний та естетичний вплив на розвиток усіх наступних жадібних до культурного й духовного збагачення поколінь в усіх національних спільнотах мали і мають також переклади світових зразків поетичних творів. Сьогодні жодна національна література не може вважатися самодостатньою і багатою, якщо в ній немає майстерно перекладених поем Гомера чи поетичних творів таких поетів стародавніх Греції та Риму, як Анакреонт, Горацій, Вергілій, або перших поетів доби Відродження – Данте й Петрарки, особливо такого великого поета й драматурга всіх часів і народів, як Вільям Шекспір. Наявність художніх перекладів творів бодай цього велета світового письменства та ще “Фауста” Й. В. Гете вже свідчить про зрілість розвитку національної літератури, а також про її відповідність вимогам

розвинутих літератур, хоча багаті національні культури мають, безперечно, ще й переклади більшості поетичних творів інших великих національних поетів – Дж. Г. Байрона, П. Б. Шеллі, Дж. Кітса, Р. Бернса, Р. Фроста, таких французьких поетів, як Ф. Війон, П. Ронсар, П. Верлен, чи угорського поета Ш. Петефі, польських поетів А. Міцкевича та Ю. Словацького і багатьох інших європейських і східних поетів. Їх перекладені твори не менше, ніж оригінали, виховували і продовжують виховувати високі естетичні смаки, підвищують культурний рівень читачів, викликають обурення несправедливістю, гнобленням, порушенням людських прав і забрудненням навколишнього середовища і життєвого простору людини.

Відбувалось і збагачення української художньої літератури перекладами шедеврів різних національних культур багатьма майстрами перекладацького мистецтва. З-поміж найвизначніших із них, що стали зачинателями української перекладної художньої літератури, стоять імена П. Куліша (1819–1897), який уперше переклав 15 драматургічних творів Шекспіра та Біблію на українську мову; І. Франка (1856–1916), який збагатив українську літературу перекладами численних прозових і поетичних творів західноєвропейських, східних та стародавніх грецьких і римських творів; Лесі Українки (1871–1913) з її перекладами і переспівами творів західноєвропейських поетів, зокрема Г. Гейне, В. Гюго, Д. Байрона, А. Негрі; родини Грінченків – Бориса, Марії (Загірної) та Насті, які своїми перекладами-переказами створили цілу молодіжну бібліотеку з творами західноєвропейських письменників: Д. Дефо, Д. Свіфта, Р. Стівенсона, Де Амічіса, Марка Твена й інших письменників світової слави.

У 20-ті роки минулого століття великий внесок у скарбницю художньої перекладної літератури зробив Володимир Самійленко (1864–1925), що прекрасно перекладав твори французьких поетів.

У період до і після 20-х років минулого століття чільне місце на перекладацькій ниві належить видатному українському артистові Миколі Садовському (1856–1933). У його перекладацькому доробку, за свідченням народного артиста В. Василька, знаходимо переклади творів М. Гоголя, О. Островського, деяких творів А. Чехова, а також західноєвропейських творів: француза Р. Роллана, англійця Б. Шоу, норвежця Г. Ібсена, шведа А. Стрінберга, а також лібрето опер “Продана наречена” Б. Сметани, “Галька” С. Монюшка та “Сільська честь” П. Масканії.

Окреме почесне місце в українській перекладній літературі 20–30-х років минулого століття належить поетові й перекладачеві-новатору Миколі Зерву (1890–1937), який зробив неперевершені досі художні переклади творів переважно стародавніх римських, французьких і бельгійських поетів періоду Відродження й наступних сторіч. Ще один неокласик – Освальд Бургардт (1891–1947) переклав твори всевітньо відомих німецьких поетів – Й. В. Гете, Ф. Шіллера, Г. Гейне та ін.

Найвидатнішим з-поміж неокласиків був М. Рильський (1895–1964), який чудово перекладав твори А. Міцкевича та Ю. Словацького. Його переклад поеми А. Міцкевича “Пан Тадеуш” вважається одним із найкращих іншомовних перекладів, за який разом з іншими перекладами польських поетів українською мовою М. Рильському було присвоєно урядом Польщі звання почесного громадянина країни. Поряд з цим М. Рильський майстерно переклав на українську мову твори видатних французьких поетів, а також “Євгенія Онегіна” О. Пушкіна та написав низку статей із теорії та практики поетичного перекладу.

Іншим визначним майстром художнього перекладу, починаючи від 30-х років минулого століття, збагачував українську літературу найкращими зразками світової поезії, був Микола Бажан (1904–1930). Він познайомив українських читачів із шедеврами таких поетів, як Ш. Руставелі, А. Нової, Д. Гурамішвілі, а також із окремими творами Й. В. Гете, Г. Гейне, Р. М. Рільке, поетичними творами Ц. К. Норвіда, Я. Івашкевича, О. Пушкіна, В. Маяковського, французьких поетів.

Значний перекладацький доробок із французької поезії залишив по собі поет М. Терещенко (1898–1966), який переклав цілу антологію французьких поезій. До старшої когорти найвизначніших перекладачів належить і блискучий інтерпретатор поетичних і прозових творів англomовних письменників В. Мисик (1907–1983). У його перекладацькому доробкові твори таких видатних англійських та американських поетів, як Байрон, Шеллі, Бернс, Кітс, Вірмен, О. Генрі, та поетів східних мов – Фірдоусі, Сааді, Нізамі, Гіфіза, Омара Хаяма.

З-поміж перекладачів старшого покоління помітне місце в українській літературі належить також С. Ковганюку (1902–1982), який перекладав виключно прозові твори, найбільше російських, а також польських та інших кращих європейських письменників.

Повоєнні роки минулого століття дали українській літературі ще більше першокласних перекладачів світової літератури.

М. Лукаш (1919–1988) – у його блискучих перекладах побачили цілий світ українською мовою найвидатніші твори світової літератури: “Фауст” Й. В. Гете, “Декамерон” Д. Боккаччо, “Дон Кіхот” М. де Сервантеса, “Доля людини” І. Мадача, “Пані Боварі” Г. Флобера, відомі твори багатьох прекрасних поетів різних історичних періодів Франції, Німеччини, Польщі та інших країн.

Борис Тен (Хомичевський Микола Васильович) (1897–1983) є перекладачем творів давніх грецьких драматургів Есхіла й Арістофана, гомерівських поем “Іліада” й “Одіссея”, а також праць Арістотеля, поетичних творів польського поета А. Міцкевича, російських поетів і письменників О. Пушкіна, Л. Толстого й інших. Борис Тен узяв свій псевдонім від грецького *Boristhen* (Дніпро).

Андрій Садомора (нар. 1937) є гідним продовжувачем Бориса Тена у справі збагачення української літератури перекладеними поетичними і прозовими творами античних грецьких і римських поетів та прозаїків, серед яких твори Менандра, Арістофана, Горація, Овідія, Лукреція, трагедії Софокла, Есхіла, Еврипіда, філософські твори Сенеки й чимало інших творів латиномовних авторів.

Євген Дроб’язко (1898–1980) на високому художньому рівні переклав багато творів з різних мов. Зокрема з російської мови – прозові й поетичні твори О. Герцена, М. Горького, О. Грибоєдова, І. Крилова, О. Пушкіна, В. Маяковського; з німецької мови – Г. Гейне, Й. В. Гете, Ф. Шиллера; з італійської – Е. Де Філіппо та Данте Аліґ’єрі й низку кращих творів інших письменників і поетів західних літератур.

Анатоль Перепадя (нар. 1939) є одним із найпродуктивніших перекладачів з романських мов. Його перу належать переклади класиків і сучасних письменників Франції: Бальзака, Пруста, Моріяка, Камю, Клоделя; з італійської – прозових творів Фава, Шаша, Моравія, Макіавеллі, Кальвіно; а також переклади з португальської – Амаду; з іспанської – кінцеві розділи “Дон Кіхота” Сервантеса (у співавторстві з Лукашем), Карпентера; з каталонської – Сеабра та ін.

Євген Попович (1930–2007) – відомий український перекладач з німецької. Переклав твори Г. Е. Лессінга, Й. В. Гете, Т. А. Гофмана, Г. Гейне, Т. Манна, Г. Гессе, Е. М. Ремарка, Й. Рота, М. Фіша, Г. Белля, М. Вальзера та інших.

Збагачення української літератури здійснюється і за рахунок перекладів інших мов, крім країн германських і романських, зокрема літе-

ратури західних і південно-західних слов'ян. Найвидатнішими перекладачами з цих мов є такі:

Віль Гримич (нар. 1925), який переклав романи й повісті словенських, хорватських, сербських, чеських письменників, а також драматургічних і поетичних творів з інших літератур – італійської, німецької тощо;

Юрій Попсуєнко (нар. 1940) переклав низку найважливіших прозових творів виключно польських письменників;

Іван Ющук (нар. 1983) збагатив українську літературу зразковими перекладами понад десяти романів і повістей сербських, хорватських, словенських, а також лужицьких письменників.

Поряд з найвизначнішими художніми творами західних літератур українське краще письменство поповнилося також численними прозовими творами літератур східних націй. З повістями й оповіданнями провідних японських письменників та з японськими народними казками познайомив українських читачів Іван Дзюб (нар. 1934), С. Наливайко (нар. 1940) переклав твори індійських письменників, Гр. Халименко (нар. 1941) – прозові твори турецьких і грузинських поетів, а І. Чирко (1922–2005) – прозові твори китайських класиків та сучасних письменників.

2. Безпосередній, пряий позитивний вплив на збагачення культури людей і цілих народів завжди мали і постійно мають високохудожні переклади всесвітньо відомих лібрето опер та оперет.

Ще більшим є вплив перекладених фільмів на культуру народу тих країн, мовою яких демонструються шедеври світової кінематографії.

Разом із тим не можна не помітити і надто негативного впливу (особливо на підліткову молодь) багатьох перекладених фільмів, у яких пропагується насильство, розбій, порнографія, що взагалі шкідливо навіть перекладати, оскільки їх показ на екранах телевізорів чи кінотеатрів не сприяє гуманізації культури та вихованню її у глядачів. Тому й перекладачі мають орієнтуватися на переклад справді мистецьких творів, уникаючи низькопробної продукції.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягають спеціально-лінгвістичні питання перекладу художньої літератури?

2. Що таке художній переклад?
3. Чи вважаєте ви художній переклад засобом міжкультурної комунікації?
4. Які основні вимоги до художнього перекладу?
5. Які підвиди художнього перекладу ви знаєте?
6. Як перекладаються назви творів?
7. Що означає адекватний переклад?
8. Роль перекладача в процесі перекладу художньої літератури.
9. Яких українських перекладачів художньої літератури ви знаєте?
10. Чи впливає художній переклад на збагачення національних культур?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Андрієнко Л. О. Науково-технічний переклад / Л. О. Андрієнко. – Черкаси : ЧДТУ, 2002.

Василюк І. М. Основи теорії і практики перекладу : навчальний посібник / І. М. Василюк, І. М. Рудик. – Житомир : ПП Перегуда, 2006.

Вейзе А. К. Чтение, реферирование и аннотирование иностранного текста / А. К. Вейзе. – М. : Русский язык, 1989.

Виноградов В. С. Введение в переводоведение. Общие и лексические вопросы / В. С. Виноградов. – М. : ИОСО РАО, 2001.

Жлуктенко Ю. О. Порівняльні дослідження з граматики англійської, української та російської мов / Ю. О. Жлуктенко. – К. : Наукова думка, 1981.

Зарицький М. С. Переклад: створення та редагування : посібник / М. С. Зарицький. – К. : Парламентське видавництво, 2004. – 120 с.

Зражевская Т. А. Трудности перевода общественно-политического текста с английского языка на русский / Т. А. Зражевская, Т. И. Гуськова. – М., 1978.

Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури : в 2 ч. / В. І. Карабан. – Вінниця : Нова книга, 2001. – Ч. 1. Граматичні труднощі. – 272 с.

Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури : в 2 ч. / В. І. Карабан. – Вінниця : Нова книга, 2001. – Ч. 2. Лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні труднощі. – 303 с.

Карабан В. І. Посібник-довідник з перекладу англійської наукової і технічної літератури на українську мову / В. І. Карабан. – Київ–Кременчук, 1999.

Карабан В. І. Теорія і практика перекладу з української мови на англійську мову : навчальний посібник-довідник для студентів вищих закладів освіти / В. І. Карабан. – Вінниця : Нова книга, 2003.

Комиссаров В. Н. Теория перевода / В. Н. Комиссаров. – М., 1990.

Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу / В. В. Коптілов. – К. : Юніверс, 2003.

Корунець І. В. Вступ до перекладознавства / І. В. Корунець. – Вінниця : Нова книга, 2008.

Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад) : підручник / І. В. Корунець. – Вінниця : Нова Книга, 2003.

Левицкая Т. Т. Пособие по переводу с английского языка на русский / Т. Т. Левицкая. – М. : Высшая школа, 1983.

Основи перекладу : курс лекцій / Г. Е. Мірам, В. В. Дайнеко, Л. А. Тарануха та ін. – К. : Ельга, Ніка-центр, 2002.

Олікова М. О. Теорія і практика перекладу : навчальний посібник / М. О. Олікова. – Луцьк : Вежа, 2000.

Основи перекладу: граматичні та лексичні аспекти : навчальний посібник / за ред. В. К. Шпака. – 2-ге вид., стер. – К. : Знання, 2007. – (Вища освіта ХХІ століття).

Полюжин М. М. Теорія і практика перекладу з української мови на англійську / М. М. Полужин, Н. М. Максимчук, Л. Ф. Омельченко. – К., 1991.

Ребрій О. В. Переклад англомовної громадсько-політичної літератури / О. В. Ребрій. – Вінниця : Нова книга, 2009.

Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика / Я. И. Рецкер. – М., 1974.

Слепович В. С. Курс перевода : учебное пособие для студентов вузов / В. С. Слепович. – Минск : Тетра Системс, 2003.

Федоров А. Ф. Основы общей теории перевода / А. Ф. Федоров. – М., 2002.

Borisenko I. I. English in International Documents and Diplomatic Correspondence / I. I. Borisenko, L. I. Yevtushenko, V. V. Daineko. – К. : Logos, 1999.

Fedorenko O. I. Sci-Tech Translation : Course-book / O. I. Fedorenko. – Ternopil : Karpiuk Publishing House, 2002. – Part 1.

Korunets I. V. Theory and Practice of Translation / I. V. Korunets. – Вінниця, Нова Книга, 2001.

Miram G. Translation Algorithms / G. Miram. – К., 1998.

Зміст

ВСТУП.....	3
1. ОСНОВИ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ПЕРЕКЛАДУ.....	5
1.1. Зміст поняття “переклад”	5
1.2. Предмет, завдання та методи теорії перекладу.....	12
1.3. Основні розділи теорії перекладу та її місце серед філологічних наук	32
1.4. Особливості машинного перекладу.....	39
1.5. Редагування перекладів.....	44
1.6. Методичні засади підготовки перекладачів.....	50
Питання для самоконтролю.....	66
2. СПЕЦІАЛЬНИЙ ПЕРЕКЛАД	67
2.1. Спеціальні теорії перекладу.....	67
2.2. Переклад суспільно-політичної літератури.....	70
2.3. Характеристика науково-технічного перекладу.....	78
2.4. Лексичні труднощі перекладу науково-технічної літератури	86
2.5. Військовий переклад.....	103
2.6. Переклад військових матеріалів	113
Питання для самоконтролю.....	121
3. ГРАМАТИЧНІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДУ	122
3.1. Граматичні трансформації в процесі перекладу	122
3.2. Передача модальності при перекладі	128
3.3. Особливості перекладу граматичних структур	132
Питання для самоконтролю.....	143
4. ЛЕКСИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ	144
4.1. Слово та його значення.....	144
4.2. Лексичні трансформації та їх класифікація.....	151
4.3. Транскрипція і транслітерація	155
4.4. Особливості перекладу реалій	161
4.5. Переклад інтернаціональних слів і “хибних друзів” перекладача	165
4.6. Переклад неологізмів.....	168
4.7. Заперечення та їх переклад	176
4.8. Переклад фразеологічних одиниць.....	188
Питання для самоконтролю.....	199
5. СПЕЦІАЛЬНО-ЛІНГВІСТИЧНІ ПИТАННЯ ПЕРЕКЛАДУ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	200
5.1. Художній переклад як засіб міжкультурної комунікації.....	200

5.2. Основні вимоги до художнього перекладу	207
5.3. Переклад і збагачення національних культур	214
Питання для самоконтролю	219
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	221

Лілія Станіславівна Рабійчук
Альона Олегівна Наконечна

ТЕОРІЯ ПЕРЕКЛАДУ

Навчальний посібник

Редактор Г. В. Коваленко
Коректори: С. С. Кондратюк, О. В. Коломійчук
Комп'ютерна верстка С. І. Вальчук

Здано до набору 16.08.2017. Підписано до друку 20.11.2017
Формат 60x84/16. Гарнітура Minion Pro. Тираж 50 прим.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 13,02. Обл.-вид. арк. 13,44

Видавництво Національної академії
Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3010 від 22.10.2007
Зам. № 854